

לאומיות יהודית

ד"ר אסף מלאך

עריכה ועיבוד דידקטי: ריקי ממן

הרחבה ומבוא לנושא הלאומיות

**מותאם לתכנית הלימודים המעודכנת
באזרחות של משרד החינוך**

אורות ישראל

מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות מורשת יעקב ואורות ישראל

פתח דבר

"ואז היה אדוני שואל אותי בלעג: "דגל מה הוא? כלונס ופיסת בד?" - לא, אדוני, דגל הוא למעלה מזה. בדגל מוליכים את הבריות לכל מקום שרוצים, אפילו לארץ הבחירה. למען הדגל הם חיים ולמענו הם גם מתים. יותר מזה, זהו הדבר היחיד שהם נכונים למות למענו... האמן נא לי, אדוני: את הפוליטיקה של עם שלם - בייחוד אם הוא מפוזר בכל העולם - אפשר לעשות רק בכוח אותם הגורמים אשר לא ימדו ולא יישקלו, המרחפים באוויר מלמעלה..."

בדברים אלו מעודד בנימין זאב הרצל את הברון הירש, לתמוך בחידוש הלאומיות היהודית. לאומיות עתיקת יומין זו אינה מבוססת על סמלים בלבד. אוצרות רוח הגות מוסר ותרבות ניצבים בבסיסה ומיושמים בהוויתה החברתית והמדינית.

חידוש הלאומיות באירופה במאה ה-19 – בה נדחק העולם הדתי מפני האדם האוטונומי הנאור – הידרדרה במאה ה-20 למשטרים דוגמת הנאציזם והפשיזם במרכזם האדם נטול מוסר ומצפון, תוצאות טראגיות של לאומיות מעוותת בה המימד הרוחני והמוסרי חסר מן הספר. תהליך זה הביא להעצמתן של מגמות פוסט לאומיות באירופה ובשיח העולמי, שלצערנו מופנות במקרים רבים בעיקר כלפי הלאומיות היהודית, על אף שהמימד הרוחני והמוסרי היו חלק מרכזי ממנה לאורך הדורות כולם, כפי שמלמד המחקר שלפניכם.

חוברת זו, פרי עיונו ומחקרו של ד"ר אסף מלאך, מנהלה האקדמי של המכללה, בה נוספו עיבוד דידיקטי ומערכי שיעור שנכתבו ע"י הגב' ריקי ממן מנהלת תחום הוראת אזרחות והיסטוריה במכללה, מלבנת את מושג הלאומיות ואת גלגוליה של הלאומיות היהודית שאף היוותה מקור השראה ומודל לחיקוי בקרב עמי אירופה.

מורים ומורות יקרים

נושא הלאומיות עומד במרכז השיח העולמי ויש לו השלכות בתחומי מדיניות רבים. בישראל יש לכך חשיבות יתירה, בפרט במקצועות האזרחות וההיסטוריה. קריאת עבודה זו הינה דרך ארוכה-קצרה לעיון ולהתבוננות ביסודות אלו, לקראת הוראתם בבית הספר.

חוברת זו הינה חלק מסדרת חוברות, העוסקות בנושאי תכנית הלימודים המעודכנת של משרד החינוך. אני מקווה ומאמין שהכתיבה התמציתית והבהירה, העיבוד הדידיקטי ומערכי השיעור שבסוף החוברת, יפתחו בפניכם חוויה נעימה של העמקה אישית והרחבת הדעת, לקראת משימת ההוראה החשובה והמשמעותית שאתם נושאים על גבכם.

אני מבקש להודות למכללה האקדמית לחינוך "אורות ישראל", לנשיא המכללה הרב פרופ' גוטל וליו"ר חבר הנאמנים, הרב חיים פוגל על שותפותם הפוריה במפעל חינוכי זה.

בברכת לימוד פורה ומעמיק

עמית הלוי, מנכ"ל המכללה למדינאות

ירושלים, ניסן תשע"ג

תוכן עניינים

11.....	מבוא.....
15.....	פרק א - ההיסטוריה של הלאומיות – שלוש אסכולות
16.....	1. האסכולה המודרניסטית לגוניה.....
20.....	2. האסכולה האתנו-סימבולית.....
21.....	3. האסכולה השלישית – הלאומיות כתופעה אנושית מקיפה.....
25.....	תיבת הרחבה – מרכיבים לאומיים בתרבויות עתיקות.....
26.....	דגשים דידיקטיים.....
26.....	הצעה לפעילות בכיתה: תפיסת הלאומיות במגילת העצמאות.....
28.....	פרק ב - יחסן של האסכולות למקרה היהודי-ישראלי
29.....	1. יחס חוקרים מן האסכולה המודרניסטית למקרה היהודי-ישראלי.....
32.....	2. יחס חוקרים מן האסכולה האתנו-סימבולית למקרה היהודי-ישראלי.....
36.....	3. ניתוח המקרה היהודי-ישראלי לאור האסכולה השלישית.....
37.....	דגשים דידיקטיים לפרק ב.....
38.....	פרק ג - המימד הלאומי-מדיני במסורת היהודית
38.....	1. תודעה לאומית ותודעה היסטורית במקרא.....
40.....	2. ממלך-כהן לממלכת-כהנים – הפיחות במעמד המלך ועליית המוקד הלאומי.....
42.....	3. התודעה הלאומית היהודית בתקופת הגלות מן הארץ.....
47.....	הצעה לפעילות בשיעור: דף עבודה – המימד הלאומי-מדיני במסורת היהודית.....
50.....	תיבת הרחבה – השפעת הלאומיות היהודית על הלאומיות האירופית.....
53.....	פרק ד' - התנועה הציונית: בין חידוש להמשכיות
53.....	1. ההתעוררות הלאומית באירופה והשפעתה על היהודים.....
55.....	2. האנטישמיות המודרנית והשפעתה על צמיחת התנועה הציונית.....
56.....	3. חידוד המימד הלאומי כנבדל מן הדתי בתנועה הציונית.....
57.....	4. סיכום: הלאומיות היהודית המודרנית – בין רצף לחידוש.....
59.....	דגשים דידיקטיים לפרק ד.....
60.....	תיבת אקטואליה: מדוע השאלה חשובה?.....
62.....	מקורות לעיון ולהרחבה.....
63.....	רשימת מערכי השיעור
65.....	חשיבותה של הזהות הלאומית.....
68.....	מקורה של הלאומיות.....
74.....	תפיסת הלאומיות במגילת העצמאות.....
79.....	המימד הלאומי-מדיני במסורת היהודית.....
82.....	הלאומיות היהודית בתנועה הציונית.....

מבוא

לפני שנים ספורות הוציאה האוניברסיטה הפתוחה קובץ מאמרים בעריכת יוסי דהאן והנרי וסרמן הנושא את הכותרת "להמציא אומה" (רעננה, 2006). בהקדמת הקובץ מסבירים העורכים שהקובץ מורכב "ממאמרים העוסקים בהמצאת הלאומיות היהודית-ישראלית". לדבריהם, עד לשלהי המאה ה-19 היו היהודים עדה דתית, חסרת עבר פוליטי ואף חסרת שאיפות פוליטיות עתידיות. התסיסה הלאומית באירופה של המאה התשע עשרה, היא שעוררה את היהודים להפסיק להתייחס לעצמם כדת בלבד, ולהמציא (!) את "האומה הישראלית" כלאום הראוי וזכאי למימוש פוליטי-מדיני.

בניגוד למתינות האקדמית המקובלת, עורכי הספר אינם מסתירים את המגמה החינוכית בקידומה של תובנה זו: "לקרוא תיגר על דבקותם הדביקה של ישראלים כה רבים... בקדמוניותה מימים ימימה של זהותם הלאומית". לדעתם, טוב היו עושים הישראלים "לו הכירו לדעת את המידה שבה זהותם שלהם עצמם גם היא פרי המצאה". שהרי, כך לדעת דהאן ווסרמן, ללא מוטיב ההמצאה קשה להבין כיצד הצליחו ליצור בישראל אומה אחת "מקבוצות שונות כל כך של בני אדם, מארצות שונות ומתרבויות שונות, שהמשותף ביניהן מועט כל כך... מציבור שאין לו לשון משותפת, שהיה מחוסר טריטוריה משותפת במשך דורות ושהוא נטול הסטוריה משותפת" (עמ' 20-21).

הטענה על אודות המצאת העם היהודי קבלה חיזוק שיטתי בספרו של שלמה זנד מאוניברסיטת תל-אביב, "מתי ואיך הומצא העם היהודי?" (ת"א, 2008), ספר שזכה בארץ לביקורת חריפה, אך באירופה הפך לרב-מכר וזכה ליוקרה רבה. בספר זה תאר זנד את העם היהודי המודרני כתוצר של קבוצות אתניות שונות ומגוונות שבמהלך ההסטוריה הצטרפו לדת היהודית באמצעות גיורים המוניים, ורק בסוף המאה ה-19 החלו להתייחס לעצמם כאל אומה. זנד מפרק את הדימוי המקובל של העם היהודי במהלך בן ארבע שלבים: הראשון, מכחיש את ההיסטוריות של סיפורי המקרא ואת יומרת המוצא המשותף מתקופת האבות או מתקופת הממלכה המאוחדת של דוד ושלמה. השני, מתאר מחד את תקופת הבית השני כתקופה שהדת עומדת במרכז ולא הלאומיות ועל כן היא כוללת גיורים של עמים אחרים לדת היהודית, ומאידך, מתאר המרת דת של יהודים תושבי ארץ ישראל לאיסלאם אחרי הכיבוש המוסלמי של הארץ. השלישי, מתאר את ההתגיירות ההמונית של עמים שונים באגן הים

התיכון לאורך ימי הביניים כבסיס האנשי-אתני של היהדות המודרנית. יהודי צפון אפריקה מתוארים על ידו כצאצאי ממלכות ברבריות שהתגיירו, ויהודי מזרח אירופה כצאצאי הממלכה הכוזרית שהתגיירה. בשלב הרביעי והאחרון, מתאר זנד את המהלך המודרני של התנועה הציונית כיצירה מלאכותית של עם היסטורי שבאמת אינו אלא אוסף של מאמינים בדת היהודית, שמוצאם מתרבויות וקבוצות אתניות שונות ומגוונות.

חיבורים אלו אינם אלא דוגמאות לעמדה שקנתה לה שבייתה בשנים האחרונות בקרב לא מעט אינטלקטואלים בישראל ובעולם המתייחסים ללאומיות היהודית כאל יצירה מודרנית, או במינוח הבוטה יותר, כאל המצאה מודרנית. התפישה של הלאומיות כתופעה מודרנית הפכה מרכזית יותר ויותר בעשורים האחרונים, אך היא כמובן איננה התפישה היחידה לגבי הלאומיות. חוקרים רבים מדגישים את הרציפות שבין תופעת הלאומיות המודרנית לתקופות קודמות ומתנגדים במידה כזאת או אחרת לשייך הבלעדי של הלאומיות לתקופה המודרנית.

במאה ה-19 סברו הוגים וחוקרים רבים שחלוקת האנושות לאומות היא חלוקה טבעית או לכל הפחות חלוקה שנעוצה בהתהוות היסטורית ארוכת שנים. רק באמצע המאה ה-20, עם עלייתו של מחקר הלאומיות כתחום מדעי, החלו חוקרים לפקפק בביסוס ההיסטורי של טענת עתיקותה של הלאומיות. חוקרים אלה טענו כי רק בתקופה המודרנית עלה מושג ה"אומה" כישות פוליטית הנפרדת מהמדינה.

הניסיון המר של מלחמת העולם השנייה היה בין הגורמים המובילים לירידת כוחה של החשיבה הלאומית. במאה ה-19 עלתה התפישה הלאומית באירופה, יחד עם עליית התנועות הליברליות במאבק למען חירות הפרט והחירות הלאומית, במלחמה כנגד כוחות הריאקציה של המשטרים הישנים, המלוכה והאצולה. במאה ה-20, בסופה של מלחמת העולם הראשונה ניסה הנשיא האמריקאי וודרו וילסון לארגן מחדש את אירופה לפי עקרון הלאומיות. אולם, מלחמת העולם השנייה יצרה תפנית עזה ביחסו של המערב אל הלאומיות. שתי המדינות שהיו התוצר המובהק ביותר של הלאומיות של המאה ה-19, גרמניה ואיטליה, הפכו לדיקטטורות מפלצתיות שזרעו רצח וזוועה באירופה כולה ואף מחוצה לה. מצב זה יצר בקרב האינטלקטואלים במערב רתיעה עזה מלאומיות.

התפיסה של הלאומיות כתופעה מודרנית קשורה לסלידה התרבותית והאינטלקטואלית ממנה במחצית האחרונה של המאה ה-20. אם הלאומיות אינה גורם מהותי בחיי האדם והחברה, אלא היא התפתחות מודרנית, המצאה או אפילו מניפולציה שלטונית על ההמונים, אזי אין בה ממש וקל יותר להעביר אותה מן העולם¹. ניתן לטעון כי המחלוקת לגבי העבר מקרינה גם לגבי העתיד: לאן מועדות פנינו? אם הלאומיות היא תופעה אנושית בסיסית אז הלאומיות כנראה כאן כדי להישאר, אך אם היא המצאה מודרנית אזי סביר כי תשנה פניה או תיעלם כליל כלעומת שבאה. עדות לקשר זה ניתן למצוא בדבריו של אריק הובסבאום:

"לא מן הנמנע שלאומיות תשקע עם שקיעתה של מדינת הלאום, אשר בלעדיה להיות אנגלי, אירי או יהודי, או צירוף של כל אלה, הוא רק דרך אחת מדרכים רבות אחרות הפתוחות בפני בני האדם לתאר את זהותם... אני מקווה, כפי שקורה לעיתים תכופות, שעצם העובדה שהיסטוריונים מתחילים להשיג את הישגיהם הראשונים במחקר ובפרשנות של לאומים ולאומיות, מצביעה על כך שהתופעה קרבה לשיאה. הינשוף של מינרווה, שמשמיע דברי חכמה, אמר הגל, מתעופף עם ערוב היום. אם הוא חג כעת סביב לאומים ולאומיות, יש לראות בזה אות מבשר טובה".

הגישה של הלאומיות כהמצאה מודרנית עומדת בסתירה חזיתית לתפישה בה אחזו מייסדי המדינה, לתפישת חבר הלאומים שהעניק לבריטניה את כתב המנדט על ארץ ישראל, ולתפישת מוסדות האו"ם שתמכו בהקמתה של מדינה יהודית בארץ ישראל. כך עולה מתוך מגילת העצמאות שחלק הארי שלה מוקדש להסבר ההיגיון להקמת מדינת ישראל כמדינה יהודית. נדגים זאת באמצעות המשפטים הבאים מתוך המגילה:

"בשנת תרנ"ז (1798) נתכנס הקונגרס הציוני לקול קריאתו של הוגה חזון המדינה היהודית תיאודור הרצל והכריז על זכות העם היהודי לתקומה לאומית בארצו".

"זכות זו הוכרה בהצהרת בלפור מיום ב' בנובמבר 1917 ואושרה במנדט מטעם חבר הלאומים, אשר נתן במיוחד תוקף בין-לאומי לקשר ההיסטורי שבין העם היהודי לבין ארץ-ישראל ולזכות העם היהודי להקים מחדש את ביתו הלאומי..."

1 להרחבה על נקודה זו ראה מאמרו של מעוז עזריהו

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=15784&kw=7060>

"ב-92 בנובמבר 7491 קיבלה עצרת האומות המאוחדות החלטה המחייבת הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל... הכרה זו של האומות המאוחדות בזכות העם היהודי להקים את מדינתו אינה ניתנת להפקעה".

"זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית".

"לפיכך נתכנסנו, אנו חברי מועצת העם, נציגי הישוב העברי והתנועה הציונית, ביום סיום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל, ובתוקף זכותנו הטבעית וההיסטורית ועל יסוד החלטת עצרת האומות המאוחדות אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל".

משפטים אלו מחדדים את התהום המפרידה בין התפישה שבה פתחנו, לתפישה של מייסדי המדינה. **המטרה הראשונה של יחידה זו היא להבין את הרקע האינטלקטואלי של התפישות השונות לאור המחקר המודרני על שאלת הלאומיות. המטרה השניה והעיקרית, היא להציג עמדה בהירה בשאלת ההיסטוריה של הלאומיות הכללית והלאומיות היהודית**, עמדה המנוגדת לעמדות שהוצגו בפתחה, אלו השוללות את האוטנטיות של הלאומיות היהודית ובשם כך קוראות תיגר על הלגיטימיות של מדינת ישראל כמדינה יהודית.

פרק א יציג את הדעות השונות במחקר על ההיסטוריה של הלאומיות: האסכולה המודרניסטית, האסכולה האתנו-סימבולית ואסכולה הרואה בלאומיות תופעה כלל אנושית. **פרק ב** יבחן את היישום של התיאוריות השונות במקרה היהודי-ישראלי ו**פרק ג** יתאר את ההיסטוריה של הלאומיות היהודית, ומתוכו נבין את מרכזיות המימד הלאומי-מדיני במסורת היהודית. **פרק ד** יתמקד בתנועה הציונית ובמתח בין היבטים שונים שלה, שחלקם מבליטים את היותה תחיה של הלאומיות היהודית הישנה, ואחרים מדגישים את החידוש והייחודיות שלה על רקע זמן הופעתה.

פרק א

ההיסטוריה של הלאומיות – שלוש אסכולות

המחלוקת לגבי שאלת הלאומיות קשורה קשר עמוק לאופן בו מוגדרים לאומים ולאומיות. במחקר הלאומיות הגדרות רבות ושונות שחלקן מדגישות את ההיבט התרבותי של הלאומיות וחלקן מדגישות את המימד הפוליטי שלה. לצורך יחידה זו נשתמש בהגדרות המשמשות בתכנית הלימודים החדשה, הרואות בשאיפה למדינה ריבונית רכיב הכרחי בהגדרת הלאומיות.

לאום = קבוצת אנשים שיש להם מאפיינים משותפים ושאיפה להגדרה עצמית. לרוב לאום מבוסס על יסודות משותפים כמו: מוצא, תרבות, שפה, מסורת, היסטוריה ולעיתים גם דת. אפשרות אחרת היא שותפות על בסיס אזרחות במדינה אחת ומחויבות לחוקיה וערכיה².

לאומיות = רעיון מדיני, השקפת עולם הטוענת שלכל לאום (עם) יש זהות משותפת ויש לו זכות למדינה משלו שבמסגרתה הוא מקיים, משמר ומקדם את אותה זהות. הלאומיות מתבססת על ההכרה של בני אותה קבוצה שיש להם דברים משותפים שמהווים עבורם מקור הזדהות שהופכים אותם לקבוצה אחת, על רצונם לחיות ביחד ועל השאיפה למדינה ריבונית של בני הלאום³.

2 מתוך הפרקים המעודכנים לתכנית הלימודים החדשה של הספר "להיות אזרחים בישראל",
באתר המפמ"ר: http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Mazkirut_Pedagogit/MafimarEzrachut/

ChativaElyona/edkun/RaayonLeumi.htm

3 מתוך הפרקים המעודכנים לתכנית הלימודים החדשה של הספר "להיות אזרחים בישראל", באתר המפמ"ר: <http://>

הצעה לפעילות בכיתה: חשיבותה של הזהות הלאומית בזהותנו האישית

שלב א: התלמידים יכינו את תעודת הזהות האישית שלהם ויעצבו אותה. יש לכלול בה מאפייני תוכן כמו פרטים אישיים ואלמנטים שהם רואים כחלק מזהותם, וכן מאפיינים לא-מילוליים כמו סמלים.

שלב ב: התלמידים יציגו את תעודת הזהות שלהם.

שלב ג: דונו בכיתה עם התלמידים: אילו מאפיינים וסמלים חזרו בכל תעודות הזהות? מה היה שונה? מהי המשמעות של קבלת "תעודת זהות" מהמדינה? יש מדינות שקבעו תנאים לקבלת אזרחות כמו ידיעת השפה, הכרת התרבות וההיסטוריה המקומית, שבועת אמונים וכו'. דונו בכיתה: מה דעתכם על תנאים אלה? אילו תנאים הייתם שמים לקבלת אזרחות במדינת ישראל?

שלב ד: דיון בכיתה: האם אתה מרגיש הזדהות עם ישראלים אחרים? מהם הגורמים שמייצרים את ההזדהות הזאת? האם אתה מרגיש הזדהות עם יהודים המתגוררים בארצות אחרות? מהם הגורמים המייצרים את ההזדהות הזאת?

לסיכום: אנחנו חולקים עם ישראלים אחרים תרבות משותפת, היסטוריה, שפה ודת משותפות. כל אלה הם מרכיבים שמחזקים את ההזדהות שלנו איתם. התרבות, ההיסטוריה והדת משותפות גם עם יהודים מארצות אחרות, לכן אנחנו מרגישים הזדהות איתם ותחושת "שותפות גורל". הזהות הלאומית מהווה נדבך משמעותי בזהות האישית שלנו ועל פי רוב אנחנו מונים אותה כאחד ממאפייני הזהות האישית שלנו.

להן נתאר את שלוש האסכולות העיקריות המתארות את ההיסטוריה של הלאומיות, ואת הגוונים השונים בתוכן:

1. האסכולה המודרניסטית לגוונים

רבים מחוקרי הלאומיות במאה ה-20 סברו שהתפישה של חסידי הלאומיות את הלאומיות כעתיקה וטבעית הינה תפישה חסרת בסיס היסטורי. אמנם, כך נטען, האדם תמיד היה יצור חברתי המשתתף בקהילה משפחתית, שבטית, אתנית ותרבותית, אך לקהילה זו לא היו יומרות פוליטיות. המדינות או האימפריות נוהלו בדרך כלל בידי שושלות ומשפחות מלוכה שהיו קשורות זו לזו בקשרי נישואין וכלל לא ראו את עצמן כנציגות של אומה כלשהיא. אחדות אתנית ותרבותית לא נתקיימה בפועל בתוך הממלכה. אף ההמונים לא שאפו לזהות בין הקבוצה האתנית או התרבותית ליחידה הפוליטית ולא מצאו לנכון לדרוש שהשליט יהיה שייך ללאום שלהם דווקא. די היה להם בכך שלא היה שליט עריץ, ואף זה בדרך כלל לא היה נתון לבחירתם או להשפעתם. רק בתקופה המודרנית, המשיכו וטענו אותם חוקרים, עלה מושג ה"אומה" או ה"לאום" כישות פוליטית, ישות הקיימת כביכול בנפרד מן המדינה, כאשר האחרונה אמורה להוות מימוש שלה או כלי עזר ומסגרת לביטוי אופיה המיוחד. החוקרים התומכים בתפישה זו נחלקו ביניהם היכן בדיוק הופיעה לראשונה הלאומיות. רבים מהם שמו את הדגש על המהפכה הצרפית בשלהי המאה ה-18 או על הריאקציה הלאומית בגרמניה לכיבושי נפוליאון בראשית המאה ה-19. יש מהם שהצביעו על קיומה של לאומיות באנגליה בתקופה מעט מוקדמת יותר: מהפכת קרומוול במאה ה-17 ואולי אפילו אנגליה תחת שלטון אליזבת במחצית השנייה של המאה ה-16.

כך או כך, אצל החוקרים מאסכולה זו השאלה העיקרית בחקר הלאומיות היא **מדוע דווקא בעת החדשה התגבשה ונפוצה התפישה הלאומית באירופה, ובעקבותיה גם באזורים אחרים.** לשאלה זו ניתנו תשובות שונות:

■ **אלי כדורי** בחיבור מוקדם יחסית (Nationalism, 1960), שם את הדגש על ההתפתחות הרעיונית בעת החדשה שהובילה לתפישה לאומית. כדורי מדגיש בעיקר את התפישה המוסרית של הפילוסוף עמנואל קאנט שהדגישה את חשיבות הרצון הפנימי, את הרעיונות של הפילוסוף יוהאן גוטליב פיקטה שהדגיש את חשיבות המכלול האורגני על פני הפרטים המרכיבים אותו, ואת הרעיונות של יוהאן גוטפריד הרדר על חשיבות השפה בעיצוב התודעה ועל חשיבות הגיוון בתוך המין האנושי. מכלול הרעיונות הללו הוביל לצמיחת המחשבה הלאומית הרואה את האנושות מחולקת לעמים, המעניקים לבניהם משמעות מיוחדת. המכלול הלאומי הפך להיות חשוב מן הפרטים המרכיבים אותו והשפה הלאומית הפכה לאמצעי הטבעי

להפצת הרעיונות הלאומיים. המדינה לא נתפשה יותר כאמנה חברתית בין פרטים אלא כאמצעי לביטוי הרצון הפנימי של האומה.

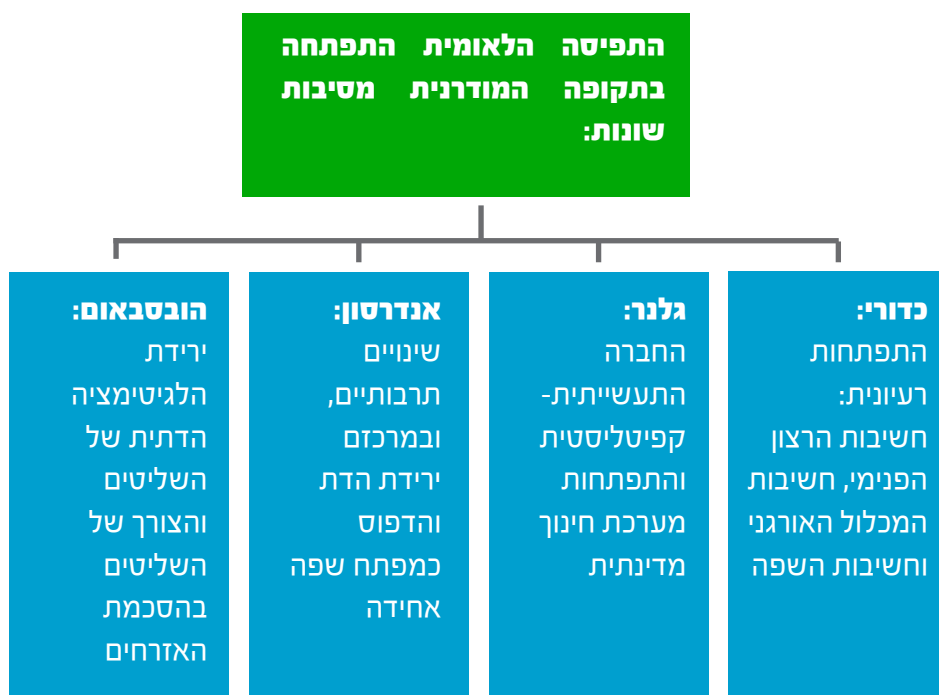
■ **ארנסט גלנר**, בספרו "לאומים ולאומיות" (ת"א, 1994), טען שאת הגורמים לצמיחת הלאומיות בתקופה המודרנית יש לחפש בטכנולוגיה ובכלכלה ולא ברעיונות המופשטים. לדעת גלנר, בחברה הקדם-תעשייתית היו המעמדות הגבוהים סגורים בתוך עצמם, ולא היה שום גורם שעודד הומוגניות בקרב המעמדות הנמוכים. לעומת זאת, בחברה התעשייתית-קפיטליסטית המאופיינת בצמיחה ובשינוי מתמידים, עלה הצורך לייצר שפה משותפת בין כל בני החברה על מנת לאפשר נידודות עובדים מתמידות במסגרת חברה צומחת ומשתנה. לשם כך נוצרה מערכת חינוך בניחול המדינה. מערכת זו יצרה תרבות משותפת לכל האזרחים, ובעקבותיה, תחושה של קרבה ונאמנות של הפרט לכלל בני המדינה השותפים לאותה תרבות. כך נוצרה חפיפה בין התרבות לבין האזרחות.

■ הסבר שלישי ניתן על ידי **בנדיקט אנדרסון**. בספרו "קהילות מדומיינות" (ת"א, 1999) הוא מנתח את השינויים והגורמים התרבותיים שהובילו לצמיחתה של תודעה לאומית. בין אלו הוא מונה גורמים שליליים, כמו ירידת קרנה של הדת שהיוותה את מוקד הזהות בעולם הקדם-מודרני ואת שקיעת הלגיטימיות הישנה של המשטרים, שהייתה מבוססת על הדת. אליהם הוא מוסיף גורמים חיוביים, ובראשם את הדפוס כמסייע לאיחוד דיאלקטי שונים של אותה שפה לשפה אחת, וליצירת קביעות ויציבות בשפה. כך נוצרה השתייכות מסוג חדש בין בני אזור שלם שהחלו לקרוא את אותם ספרים ועיתונים, וניתנה משמעות חדשה ומרכזית לכך שבני אדם דוברים אותה שפה.

■ היסטוריון נוסף, **אריק הובסבאום**, הציע הסבר ששם את הדגש על המידה הפוליטי דווקא. לדעתו, עם התחזקותה של המדינה המודרנית גילו השליטים את הצורך להביא בחשבון את דעתם של האזרחים. צורך זה נבע מהתפשטות רעיונות דמוקרטיים והענקת זכות הצבעה להמונים, מתלות הכלכלית של המדינה המודרנית בתשלומי מיסים ומהפיכתו של הצבא מצבא שכירים קבוע לצבא עממי המבוסס על ההתגייסות והמוטי-

בציה של האזרחים. צורך זה גרם לשליטים להמציא "מסורות" שיוצרות לכידות וסולידריות בין האזרחים על בסיס לאומי וקושרות את האזרחים כולם אל השלטון כמבטא ומנהיג את האומה. בכך מחדד הובסבאום את המימד המניפולטיבי של הלאומיות בצורה חריפה יותר מרוב החוקרים המודרניסטים שהוצגו לעיל.

 לסיכום:

2. האסכולה האתנו-סימבולית

האסכולה המודרניסטית זכתה לתפוצה רבה בשליש האחרון של המאה העשרים, אך יחד עם זאת זכתה גם לביקורות לא מעטות. חוקרים מהאסכולה האתנו-סימבולית התנגדו להפרדה החריפה שעשו החוקרים המודרניסטיים שתוארו לעיל בין התקופה המודרנית לתקופות שקדמו לה. היסטוריונים שונים של ימי הביניים העלו את הטענה שבעצם ניתן למצוא מאפיינים לאומיים גם בימי הביניים. לכל הפחות, טענו חוקרים אלה, יש לנעוץ את הגורמים לעליית הלאומיות המודרנית בקהילות האתניות שהתקיימו בתקופה הקדם-מודרנית, גם אם אלו לא הגיעו לתודעה לאומית ופוליטית מובהקת. נציג שתי גרסאות של האסכולה הזאת:

■ הבולט בין חוקרים אלו הוא **אנתוני ד' סמית**, שבשורה ארוכה של ספרים עמד על הזיקה והרציפות הבולטות שבין הלאומיות המודרנית לבין הקבוצות האתניות שנתקיימו בימי הביניים ואף קודם לכן. כיצד, שואל סמית, ניתן לתאר את האומות המודרניות כיצירה של העת החדשה ולהתעלם מהעובדה שאותן קהילות עצמן קיימות גם בתקופות קודמות, נושאות במקרים רבים את אותו שם ואת אותו מטען תרבותי וסימבולי? אמנם, סמית הוא תלמידו של גלנר, ולא בא לערער על קביעת רבו שהלאומיות הפוליטית היא תופעה מודרנית. על טענת גלנר הוא מוסיף את הקביעה כי הקהילות האתניות המוקדמות עיצבו את דמותה של הלאומיות המודרנית. לדעת סמית, התנועות הלאומיות שהתפתחו בתקופה המודרנית שאבו את הגבולות האתניים ואת התשתית התרבותית והסמלית מהקהילות האתניות שקדמו לה, אלה שימשו את מושגי הלאומיות כאשר הקהילות האתניות הללו לבשו צורה פוליטית.

■ חוקר שהרחיק לכת יותר מסמית הוא **אדריאן הייסטינגס**, שטען שלא יעלה בידינו להבין את תופעת הלאומיות כראוי, כל עוד לא נוותר מכל וכל על התיאור המצמיד אותה אל התקופה המודרנית או אל תהליכי המודרניזציה. בכך הוא ערער על מה שהפך כבר למושכל-ראשון בקרב האסכולה המודרניסטית. לדעת הייסטינגס, אומות חשובות באירופה ניתן לזהות גם בעיצומם של ימי הביניים, והתעצבותם של לאומים אינו בהכרח תוצר של מודרניזציה או מבוא למודרניות. במהלך הספר עוקב הייסטינגס אחר

התגבשותם הלאומית של עמים בולטים באירופה. אצל המוקדמים מביניהם (אנגליה, ויילס, אירלנד), הוא מזהה דפוסים לאומיים כבר בין המאה ה-9 למאה ה-11. אצל המאוחרים מביניהם (ספרד, צרפת, סקוטלנד) הוא מזהה דפוסים כאלה בין המאה ה-13 למאה ה-16. גם אצל עמים כמו הולנד וגרמניה הוא מזהה את היסודות העמוקים וארוכי הימים שעומדים בתשתית ההתעוררות הלאומית שלהם. לאור הניתוח המפורט שלו קובע הייסטינגס שהלאומים העיקריים במערב אירופה כבר היו קיימים במאה החמש עשרה.

סמית והייסטינגס, על אף ההבדלים המשמעותיים ביניהם, מתמקדים שניהם בעמים האירופיים כאב-טיפוס של הלאומיות. גם כאשר הם מאתרים "מבשרי לאומיות" בעומק ימי הביניים, או בקבוצות אתניות שקדמו להופעת הלאומיות, אילו תמיד דוגמאות אירופיות. כפי שנראה להלן, הייסטינגס אמנם עמד על הקשר המיוחד של הלאומיות האירופית למודל הלאומי המופיע במקרא, אך מעבר להצבעה על קשר זה הוא לא הרחיב את המבט לראיה כוללת של הלאומיות כתופעה אנושית כוללת. גישה שכזו נראה באסכולה הבאה.

3. האסכולה השלישית – הלאומיות כתופעה אנושית מקיפה

בשורת מחקרים שהתפרסמו מאז שנות התשעים של המאה הקודמת, נבחנו תרבויות לא אירופיות, ובפרט תרבויות עתיקות, לאור ההגדרות של חוקרי האסכולה המודרניסטית. מחקרים אלו הגיעו למסקנה שגם בהן ניתן למצוא מרכיבים דומים מאוד ללאומיות המודרנית (ראה תיבת הרחבה). לפי תפישה זו, הלאומיות, שעיקרה זהות בין המסגרת הפוליטית למסגרת האתנית-תרבותית, קיימת במין האנושי כבר מצורת ההתארגנות הבסיסית שלו, הצורה השבטית, המשך בעיר-המדינה וכלה בממלכות העתיקות, והיא פושטת ולובשת צורה בתקופות שונות.

מן התיאורים של אנתרופולוגים לצורת החיים השבטית עולה שגם בהם התקיימה בדרך כלל תודעה של מוצא משותף, בין שניתן היה להתחקות אחר האב הקדום בצורה ברורה, ובין שלא הייתה זו אלא אמונה של בני השבט. לכל שבט גם הייתה דת ייחודית שכללה אלים ספציפיים לאותו שבט ואמונות הקשורות לאבות הקדומים של השבט ולנוכחות רוחותיהם בהתרחשויות שונות בחיי השבט. במקביל לייחוד האתני-תרבותי-דתי הזה, השבט היה גם היחידה הפוליטית הבסיסית והוא כלל ריבוד, היררכיה, והנהגה פוליטית.

עיר-המדינה, שהייתה צורת ההתארגנות הבסיסית בשומר הקדומה וביוון העתיקה, היוותה המשך ישיר של המבנה השבטי ונשאה אופי דומה בהחלט. היא הייתה יחידה פוליטית ממוסדת יותר, אך כמו השבט הייתה מבוססת על תחושה של סולידריות סביב אמונה במוצא משותף, היסטוריה משותפת ודת מקומית ייחודית. למרות הזהות הכלל-שומרית או הכלל-יוונית שיצרה זיקה בין ערי המדינה השונות באותו אזור, המחקרים ההיסטוריים על תרבויות אלו מלמדים שעיר-המדינה הייתה מוקד ההזדהות הראשי של אזרחיה בצורה דומה מאד ללאומיות המודרנית. עיר-המדינה היא זו ששמשה כמסגרת פוליטית ברורה (ערי המדינה התנהלו כמדינות עצמאיות לגמרי ואף הרבו להלחם ביניהן), ואף העניקה לאזרחיה מסגרת תרבותית נבדלת, משמעות ייחודית, דת ואלים ייחודיים, ותחושת משפחה וקרבה (לכל עיר-מדינה היו אלים וגיבורים ופולחנים מקומיים, והאלים המשותפים לכולם היו פחות משמעותיים בחיי היומיום). אהבת המולדת ונכונות למסירות-נפש בעבור עיר-המדינה היו חלק בלתי נפרד מן החיים בהן.

ממלכות שונות, כמו מצרים, סין, אדום, מואב וארם, הרחיבו את היחידה הפוליטית לממלכה שלמה מבלי לוותר על הסולידריות האתנית-תרבותית. לעיתים היכולת לשמר או לייצר תודעה לאומית שכזו היתה כרוכה באמצעי שידול ולעיתים בכפייה. כך או כך, התמונה המתקבלת היא, שהשבט, עיר-המדינה וגם לא מעט ממלכות עתיקות זהים באפיונם ללאומיות המאחדת את הפוליטי עם האתני-תרבותי.

מצד שני ניצבו האימפריות הגדולות. כאשר ממלכות חזקות התפשטו וכבשו ממלכות רבות או השתלטו על שבטים רבים, קשה היה להמשיך ולהתבסס על תודעת המוצא המשותף או על שיתוף דתי-תרבותי לפי המודל של שבט מורחב. כך נוצר המודל הפוליטי של האימפריה, שהתייחסה בשווה לכל הנתנים באשר הם, מבלי לייצר ביניהם תודעה לאומית משותפת המחקה את התודעה השבטית. אמנם, גם במסגרת האימפריות הגדולות לא נעלמה לחלוטין התודעה הלאומית, הקושרת את היחידה הפוליטית ליחידה האתנית-תרבותית. בחלק מן האימפריות מונו בממלכות הכבושות מושלים מקומיים שהמשיכו לקיים מסגרת פוליטית מקומית ולשמור על התרבות המקומית הייחודית, אך היו כפופים וכנועים לאימפריה כיחידה פוליטית עליונה. זאת ועוד, בחלק מן האימפריות ניתן לעקוב אחר שימור של הגרעין הלאומי-שבטי של מעמד השליטים גם לאחר ייסוד האימפריה. שימור זה כלל מתן זכויות יתר והעדפה לבני הלאום השליט באימפריה, והתייחסות לשאר העמים הכבושים כאל נחותים.

מחקרים אלה ואחרים מבטאים את מקומו המרכזי של המימד הלאומי בהיסטוריה העולמית. לאור זאת, ניתן להבין את החלשות התודעה האתנית-לאומית באירופה בימי הביניים המוקדמים וחריגה הקשורה לשלושה גורמים רבי עצמה שפעלו באירופה באותו זמן:

■ עלייתה של האימפריה הרומית - האימפריה הביאה איתה תפישה פוליטית אוניברסליסטית שהתייחסה בשווה לכל נתיניה, ללא הדגשת ההבדלים הלאומיים. תפישה זו הושפעה מן הפילוסופיה הסטואית, אחד הדברים המרכזיים בפילוסופיה ההלניסטית, שהדגיש את טבעם המשותף של כל בני האדם. נתיני האימפריה הרומית מכל העמים שייכים היו בשווה ל"שלום הרומאי". ואכן, אזרחות רומית הוענקה בהדרגה גם לאזרחים מחוץ לרומא ולאיטליה, בתהליך הדרגתי ארוך ששיאו בחוקה האנטונינית שפרסם הקיסר קרקלה בשנת 212 ולפיה כל האנשים החופשיים ברחבי האימפריה הפכו לאזרחים.

■ הנצרות - התפשטות הנצרות בקרב עמי אירופה ואגן הים התיכון, החלישה גם היא את התפישה הלאומית בקרב עמים אלו. כפי שהזכרנו לעיל, הדת הייחודית לכל קבוצה הייתה אחד ממרכיבי הזהות הלאומית בתקופות קדומות, ואילו הנצרות, מימי פאולוס ואילך, הגדירה את עצמה כדת אוניברסלית הפונה לכל בני האדם. בתודעתם של הנוצרים אין מקום ל"עם נבחר". את המושג "ישראל" ירשו הנוצרים מן היהדות והוא נותר משמעותי וחשוב, אלא שתמורה יסודית נתחוללה באופן הבנתו. כתחליף לעם ישראל הארצי והמדיני, שננטש לדעתם על ידי האל עקב חטאיו, הטיפה הנצרות לאמונה ב"ישראל החדש". מושג זה התייחס לכלל מאמיני הכנסייה, שזכו לדעת הנוצרים לישועה ולחסד אלוהי בלא כל קשר למוצאם האתני ולשיוכם הלאומי.

■ השבטים הגרמאניים - מבנה מיוחד נהג בשבטים הגרמאניים שהביסו במאה החמישית את האימפריה הרומית ומהם הורכבו הממלכות באירופה בימי הביניים המוקדמים. בשבטים אלו, בשונה מן הדגם הרווח של שבט שהוא משפחה מורחבת, נוצרו משלב מסוים התארגנויות סביב מנהיגים

צבאיים חזקים. אלו, קיבצו סביבם לוחמים משבטים שונים שהתגבשו לי-
חידה לוחמת ופוררו את המסגרת השבטית הרגילה.

בעקבות הגורמים הללו המימד האתני-לאומי לא תפס מקום מרכזי באירופה בימי הביניים המוקדמים. הדת הנוצרית האוניברסלית שמשה כמוקד הזהות האישי, וגם כמקור לגיטימציה לשלטון מתקופת התנצרותה של האימפריה הרומית, וכך גם בממלכה הפרנקית ובממלכה הקרולינגית שירשו אותה. רק בהדרגה צמחה מחדש התודעה הלאומית באירופה בממלכות שונות בימי הביניים, באנגליה, בצרפת, בסקוטלנד, ובארצות נוספות במקביל לקיומן של אמפריות שהמשיכו לבסס את הסדר הפוליטי על תפישה לא-לאומית.

בתיאור זה של הלאומיות טמונה בקורת נוקבת על האסכולה המודרניסטית. החוקרים מן האסכולה המודרניסטית מיקדו את מחקריהם יתר על המידה באירופה, והשוו את ההתעוררות הלאומית המודרנית באירופה רק עם המצב שקדם לה באירופה. טעות זו גרמה להם לראות בלאומיות תופעה מודרנית. אמנם כן, היא חדשה בעוצמתה באירופה המודרנית בהשוואה לאירופה של ימי הביניים, אך כאמור, כתופעה אנושית היא איננה חדשה כלל ועיקר. אדרבה, היא שחזור של צורת החיים הבסיסית של העולם הקדום בתנאים מודרניים.

 לסיכום:

האסכולה השלישית	האסכולה האתנו-סימבולית	האסכולה המודרנית
<ul style="list-style-type: none">• תרבויות לא אירופיות מציגות ראיות לקיומם של מרכיבים דו-מיים מאוד ללאומיות המודרנית• צורת החיים השבטית כללה תודעה של מוצא משותף במקביל להתנהלות פוליטית• תרבויות עתיקות כמו מצרים, סין, אדום, מואב וארם שמרו על סולידריות אתנית-תרבותית במקביל לקיום ממלכה פוליטית• עם ישראל בתקופת המקרא מציג אלמנטים לאומיים מובהקים	<ul style="list-style-type: none">• ניתן למצוא מאפיינים לאומיים בקהילות אתניות עוד בימי הביניים• אנת'וני סמית: מקהילות אלה שאבו התנועות הלאומיות את הגבולות האתניים ואת התשתית התרבותית והסמלית,• אדריאן הייסטינגס: לא ניתן להבין את תופעת הלאומיות כראוי אם מצמידים אותה אך ורק לתקופה המודרנית. לטענתו ניתן לזהות דפוסים לאומיים באירופה כבר מהמאה ה-9.	<ul style="list-style-type: none">• הקהילות הקדומות היו משפחתיות, שבטיות, דתיות ותרבותיות אך לא היה להן מימד לאומי• רק בתקופה המודרנית עלה מושג ה"לאום" כישות פוליטית• הסיבות לעליית הלאומיות בתקופה המודרנית נמצאות במחלוקת בין החוקרים: עליית רעיונות חדשים, שינויים טכנולוגיים, תרבותיים וכלכליים.

תיבת הרחבה – מרכיבים לאומיים בתרבויות עתיקות

בשורת מחקרים שהתפרסמו מאז שנות התשעים של המאה הקודמת, נבחנו תרבויות לא אירופיות, ובפרט תרבויות עתיקות, שמצאו בהן מרכיבים דומים מאוד ללאומיות המודרנית. נציין כמה מהם:

■ המחקר של סטיבן גרוסבי (Grosby, 2002) עמד על הדמיון שבין ממלכות קדומות במזרח הקדום להזדהות לאומית מודרנית. לדעתו, בממלכות כמו אדום, מואב, ארם, מצרים וישראל, בהם נפוץ היה מושג של 'אלוהי הארץ' שמשגיח ואחראי על טריטוריה גדולה יחסית וחוקיו חלים בה, נוצרה תודעה לאומית של סולידריות ושייכות מיוחדת של אוכלוסייה רחבה לטריטוריה ספציפית. חוקי 'אלוהי הארץ' שנהגו באותה טריטוריה ובטאו את אחדותה, מקבילים לדעתו לאזרחות המודרנית המגדירה את החלת החוק האחד בטריטוריה גדולה.

■ מחקר מקיף על מצרים הקדומה שנעשה על ידי ברי קמף (Kemp, 2006), עמד על יסודות לאומיים מובהקים שרווחו בממלכה זו, והתגבשו סביב השפה, הטריטוריה, והתרבות המצרית, ומהם נבע יחס של ריחוק מזרים והתנשאות עליהם. פרעה נתפש כערב לאחדותה של הממלכה, ובכך סייע להעמקת התודעה הלאומית אצל המצרים.

■ גם מספר מחקרים שנעשו בשנים האחרונות על סין, ובראשם המחקר של ג'יימס טאונסנד, החליפו את התפישה שראתה את סין הקיסרית כאימפריה אזרחית, בתפישה המזהה לאומיות סינית כבר בשלבים מוקדמים אחר המעבר מ'תקופת המדינות הלוחמות' לאיחוד הקיסרי. הסינים בעת העתיקה ראו את עצמם כבעלי מוצא משותף וכבעלי יתרון דתי ותרבותי מובהק על פני הברברים ששכנו מחוץ לקיסרות ונחשבו לתת-אדם. הגבולות הפוליטיים נתפשו גם כגבולות תרבותיים.

דגשים דידיקטיים

השאלה המרכזית העומדת במרכז המחלוקת הוא **מקורה של הלאומיות**. האם מדובר בתופעה אנושית בסיסית או בהתפתחות מודרנית שנובעת מגורמים תרבותיים, טכנולוגיים, כלכליים ואחרים?

שאלות לדין בכיתה:

- עם איזו תפיסה אתם מזדהים ביותר? מדוע?
- מהי הרלבנטיות של הדין לדוגמא היהודית-ישראלית? האם ניתן להסביר אותה לאור כל האסכולות? לאיזו אסכולה מתאימה ביותר?

הצעה לפעילות בכיתה:

תפיסת הלאומיות במגילת העצמאות

ניתן ללמוד את מגילת העצמאות תוך בחינת תפיסת הלאומיות בה או לחלופין לחזור למגילת העצמאות לאחר לימוד נושא הלאומיות ולבחון את תפיסת הלאומיות שכותביה הביעו.

- קריאה משותפת של מגילת העצמאות עם התלמידיים. (ניתן לצפות בחלקים מהמגילה מוקראים בסרטון הבא: <http://www.youtube.com/watch?v=EfqxqSB5RI8>)
- חלקה הראשון של המגילה עוסק בהצדקות לקיומה של מדינה יהודית בארץ ישראל והוא כולל שש הצדקות: טבעית, היסטורית, ציונית, פוליטית, הצורך להימנע מרדיפות והכרה בינלאומית. כדאי לכתוב על הלוח אילו הצדקות קיימות ולבקש מהתלמידים לזהות אותן במגילה.
- לאור ההצדקות המתוארות בחלק זה של המגילה ניתן להעלות לדין את השאלה לגבי תפיסת הלאומיות של מייסדי המדינה: כיצד ראו כותבי המגילה את הלאומיות היהודית?
- חזרו למגילה וסמנו בה את החלקים הרלוונטיים: "בארץ ישראל קם העם

היהודי", "לאחר שהוגלה העם מארצו... לא חדל מתפילה ותקווה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חירותו המדינית", "זכות העם היהודי לתקומה לאומית בארצו", "תוקף בין-לאומי לקשר ההיסטורי שבין העם היהודי לבין ארץ ישראל", "זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית" וכו'

■ דיון בכיתה: מייסדי המדינה וכותבי המגילה ראו עצמם כממשיכי מורשת לאומית של עם יהודי בארץ ישראל. לאיזו אסכולה לגבי היסטוריית הלאומיות הייתם משייכים אותם? כיצד אם כן ניתן להתייחס לשנות הג'רות? האם יש הבדל בין הלאומיות היהודית העתיקה ללאומיות היהודית המודרנית?

כפי שמופיע במגילת העצמאות, ההכרה בינלאומית מחזקת את הקשר ההיסטורי והמורשת הלאומית של העם היהודי בארץ ישראל, ניתן לראות זאת גם **בהצהרת בלפור** וגם **בכתב המנדט על ארץ ישראל**. כדאי לעיין עם התלמידים בשני מסמכים אלה ולדון במשמעות של התפיסה הלאומית הכלל עולמית בזמן הקמת מדינת ישראל. מה השתנה מאז? מדוע היום נשמעים קולות לא-לאומיים?

הצהרת בלפור

"ממשלת הוד מלכותו רואה בעין יפה הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, ותשתדל במיטב מאמציה להקל על השגת מטרה זו, בתנאי ברור שלא יעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של עדות לא יהודיות בארץ ישראל או בזכויות ובמעמד המדיני של יהודים בכל ארץ אחרת."

מתוך כתב המנדט על פלשתינה, 1922

"הואיל ומעצמות הברית העיקריות הסכימו ביניהן, שהממשל המנדטורי יהיה אחראי על ביצוע ההכרזה שניתנה במקור בשני לנובמבר 1917 על ידי ממשלת הוד מעלתו הבריטי, ואשררה על ידי יתר מעצמות הברית, לצורך הקמת בית לאומי לעם היהודי בפלשתינה, בתנאי מפורש שלא יעשה דבר אשר יפגע בזכויותיהן האזרחיות והדתיות של הקהילות הלא יהודיות בפלשתינה, או בזכויות ובמעמד הפוליטי לו זוכים היהודים בכל ארץ אחרת; הואיל וניתנה בזאת הכרה לקשר של העם היהודי עם פלשתינה, ובזכותו לכינון מחד של ביתו הלאומי בארץ... מאשרים מנדט זה, מגדירים את תנאיו כדלהלן".

פרק ב

יחסן של האסכולות למקרה היהודי-ישראלי

ראינו עד כה שלוש אסכולות בשאלת ההיסטוריה של הלאומיות. המקרה היהודי-ישראלי מעלה שאלות באופן מיוחד בשאלת הלאומיות. היהדות הקדומה התקיימה במסגרת מדינתית ולאורך ימי הביניים נשמרה תודעה יהודית. גם הציונות ראתה עצמה כתנועה של תחייה לאומית. האם המקרה היהודי-ישראלי נענה בקלות לאחת מן האסכולות הללו? האם ניתן להביא ממנו ראיה לאחת מן האסכולות? שלוש שאלות מפתח זקקות תשובה בהקשר של הלאומיות היהודית, לפי תקופותיה:

■ האם יש לראות בעם ישראל בעת העתיקה (בתקופת בית ראשון ובתקופת בית שני) אומה, האם מדינתו הייתה מדינת-לאום והאם יש להגדירו כחלק מתופעת הלאומיות?

■ האם ניתן לדבר על העם היהודי בימי הביניים במונחים של אומה על אף היותו נעדר טריטוריה משלו ושלטון מדיני, או שמא נכון להגדירו במונחים של קהילה דתית בלבד?

■ האם נכון לראות בתנועה הציונית ובמדינת ישראל המודרנית המשך ותחיה של העם היהודי ההיסטורי, או שמא הן תופעות חדשות שהדרך הראויה להבינן היא במסגרת תופעת הלאומיות המודרנית?

להלן, נעיין ביחס של חוקרי לאומיות בולטים לשאלות אלו. מאחר ולא נוכל להרחיב בהצגת עמדתו הכללית של כל חוקר ובמכלול התבטאויותיו בהקשר של הלאומיות היהודית, נסתפק בהצגת המגמות העיקריות, כאשר נמיין אותן על פי האסכולות השונות.

1. יחס חוקרים מן האסכולה המודרניסטית למקרה היהודי-ישראלי

כאשר בוחנים את יחסם של החוקרים הבולטים מן האסכולה המודרניסטית למקרה היהודי-ישראלי ניתן להכליל ולקבוע שהתיאוריות המודרניסטיות אינן מתיישמות בנקל על המקרה היהודי ישראלי. עצם טענת המודרניות של הלאומיות עומדת בסתירה לקיום של העם היהודי בעת העתיקה שדמה במידה רבה ללאומיות מודרנית (נרחיב על כך לקמן בפרק ג). בנוסף לכך, ההסברים הספציפיים שניתנו לצמיחת הלאומיות בתקופה המודרנית דווקא, ניתנו מתוך תשומת לב ומחשבה שהתרכזו בעמים אחרים (בדרך כלל העמים האירופים), והחלתם על הסיפור הלאומי היהודי-ישראלי מעוררת כמעט תמיד קשיים חמורים. החוקרים המודרניסטיים הבחינו בבעיות אלו ונתנו להם על פי דרכם, פתרונות בדרכים שונות. אנסה לאפיין דרכים אלו ואדגים זאת במספר דוגמאות בולטות.

ככלל, החוקרים הבולטים באסכולה המודרניסטית התייחסו רק למימדים הדתיים בהיסטוריה היהודית, והתעלמו מקיומה של לאומיות יהודית בעת העתיקה או מן המימדים הלאומיים בהיסטוריה היהודית. נטייתם היא להגדיר את היהדות ההיסטורית כדת בלבד. כך למשל כתב אנדרסון בהערה היחידה בספרו המתייחסת למקרה היהודי:

"משמעותן של הופעת הציונות ושל לידת מדינת ישראל היא שהראשונה מציינת את הדמיון-מחדש (reimagining) של קהיליה דתית עתיקה בתור אומה, אחת מיני רבות, ואילו השניה משרטטת את התמורה האלכימית שהפכה את בעל האמונה הנודד לפטריוט מקומי".

(קהיליות מדומיינות, עמ' 184, הע' 16)

אנדרסון מתעלם לחלוטין מן המאפיינים הלאומיים המובהקים של היהדות בעת העתיקה ומן הרושם שהם הותירו גם על היהדות הביניימית. הוא פוטר את המורכבות של מקרה זה בקלות על ידי אפיון היהדות כקהיליה דתית. היהודי בעבור אנדרסון הוא רק "בעל האמונה הנודד" ולא צאצא של דוד המלך או של יהודה המכבי.

חוקר נוסף מאותה אסכולה, אריק הובסבאום, נוקט באותה שיטה וטוען שהיהודים התקיימו במהלך הדורות כקבוצה דתית בלבד ולא כלאום, ומעולם לא שאפו לכינונה של מדינה עצמאית. כך עולה למשל מן הדברים הנחרצים הבאים:

"היהודים, שהיו פזורים בכל רחבי העולם כמה אלפי שנים, לא חדלו לזהות את עצמם בכל מקום כבני עם מיוחד, נבדל לחלוטין מסוגים אחרים של לא-מאמינים שבקרבתם הם התגוררו. בשום שלב, לפחות לא מאז שובם מגלות בבל, לא השתמעה מאותה התבדלות שום שאיפה עמוקה למדינה יהודית פוליטית, ודאי שלא למדינה טריטוריאלית, עד המצאתה של הלאומיות היהודית בסוף המאה ה-19 כאנלוגיה ללאומיות המערבית שהייתה אז באופנה.

אין שום הצדקה לזהות את הזיקה היהודית לארץ-אבות ישראל, שנבעה מן העליה לרגל לשם, ומן התקווה לשוב אליה עם ביאת המשיח – וברור שעל פי תפיסתם של היהודים המשיח עדיין לא בא – עם השאיפה לקבץ את כל היהודים למדינה טריטוריאלית חדשה שמקומה בארץ הקודש העתיקה. באותה מידה אפשר כביכול לטעון שמוסלמים טובים, ששאיפתם העזה ביותר היא לעלות לרגל למכה, מתכוונים בכך להכריז על עצמם כאזרחיה של מי שהיא כיום ערב הסעודית".

(לאומיות ולאומים מאז עידן המהפכה, עמ' 73)

קשה לראות בדברים אלו של הובסבאום - ואפילו אם נתעלם מן הטעות הגסה של ההתעלמות מכל התקופה של שיבת ציון ובית שני - התמודדות רצינית עם המימדים הלאומיים של הקיום היהודי. נראה יותר שיש כאן התעלמות או הדחקה שנועדו להתאים את מקרה המבחן לתיאוריה.

די בשתי דוגמאות אלו כדי להמחיש את המגמה הרווחת בקרב חוקרים מן האסכולה המודרניסטית להתייחס ליהדות כאל דת בלבד ולהתעלם מן המימד הלאומי שבה. מכאן, נעבור למגמה נוספת הרווחת אצל חוקרים מאסכולה זו. המקרה היהודי איננו המקרה הרגיל או הקלאסי ההולם את התיאוריות המודרניסטיות. משום כך, ישנה מגמה לנסות ולהתאימו באופן מלאכותי אל התיאוריה, באמצעים שלעיתים נראים מאולצים. נציג מספר דוגמאות הממחישות ניסיונות כאלה על רקע התיאוריות המודרניסטיות:

■ ארנסט גלנר תיאר את הלאומיות כתוצאת קיומה של מערכת חינוך בשליטה מדינתית המולידה תודעת שיתוף וסולידריות בין כל בני המדינה. מערכת כזו נוצרה בתקופה התעשייתית-קפיטליסטית דווקא, מחמת הצורך בעובי

דים מיומנים בעלי יכולת ניידות גבוהה, במשק קפיטליסטי צומח ומשתנה. ואולם, במקרה היהודי ברור למדי שתודעת השיתוף והסולדריות התקיימה בצורה מובהקת גם בתקופה הקדם-מודרנית וגם לפני שמערכת החינוך הייתה בשליטה מדינתית. כבר במקרא אנו מוצאים ציוויים רבים על לימוד תורה ועל הנחלת הזכרון הלאומי לדור הצעיר, ויש בידינו עדויות על מאמץ ללימוד תורה משותף לכלל ילדי האוכלוסיה היהודית כבר בתקופות קדור מות. זאת ועוד, עצם התהליך של קיבוץ יהודים מקהילות שונות ומרוחקות לעבר טריטוריה אחת שונה מתבנית התיאוריה של גלנר העוסקת בגיבוש לאומי של אוכלוסיה היושבת בשטח נתון על ידי חינוך משותף. במקרה של הלאומיות היהודית, מדובר על הצלחה בקיבוץ גלויות רחוקות, ולכן קשה להסבירו רק באמצעות האינטרס של השוק בחינוך המשותף, ולהתעלם מן ההיבטים שבגינם הגלויות הללו רואות את עצמן קרובות זו לזו.

גלנר פתר זאת באמצעות הטענה שקיים דגם מיוחד של לאומיות השונה מן האופן הרגיל של צמיחת לאומיות. לדגם זה הוא קרא "לאומיות של פזורה", תוך קביעה שהמקרה היהודי הוא המקרה המובהק ביותר של סוג לאומיות שכזה:

*"הדוגמה המפורסמת והדרמטית ביותר של לאומיות של פזורה
שהצליחה היא ישראל. זוהי גם 'האחרונה והפחות אופיינית
בלאומיות של אירופה'..."
(לאומים ולאומיות, עמ' 140)*

גלנר מודע אפוא לחריגות הבולטת של המקרה היהודי, אך הוא מנסה להכיל אותו בתיאוריה שלו באמצעות יצירה של תת-מודל חריג.

■ גם התיאוריה של אנדרסון איננה מתיישמת בקלות על המקרה היהודי-ישראלי. אנדרסון תאר את קיומה של 'קהילה מדומיינת דתית' בימי הביניים המתייחסת לכלל הנוצרים או לכלל המוסלמים. בעקבות שקיעת הדת מחד, והתפשטות הדפוס שאיחד דיאלקטים שונים לשפה אחת מאידך, הוחלפה לדעתו קהילה זו בקהילה אחרת, 'הקהילה המדומיינת הלאומית'. כך למשל, במקום שצרפתי יזדהה עם כלל הקתולים בעולם הוא מדדה עם הצרפתים בלבד, בין אם הם קתולים, פרוטסטנטים או יהודים. גם כאן, המקרה היהודי איננו תואם כלל מודל זה, שהרי אצל היהודים לא הוחלפה 'הקהילה הדתית' באנשים אחרים שהם 'הקהילה הלאומית'. במיקרה זה, השילוב המיוחד של דת-לאום בתודעת היהודים גרם לכך שעם

ירידת מעמדה של הדת יצרו חברה שלה על אותו בסיס אנושי בדיוק את הקהילה הלאומית, תוך החלפת דגשים ביחסי דת-לאום. רבים מן היהודים, בראשית הציונות וגם כיום, מרגישים סולידריות והזדהות עם כלל היהודים בעולם, יותר מאשר עם תושבי מדינת ישראל שאינם יהודים.

■ לבסוף, נתייחס לתיאוריה של אריק הובסבאום הרואה את הרקע לצמיחת הלאומיות בירידת הלגיטימציה הישנה לשלטון, ובהתחזקות החשיבות של דעת הקהל וקבלת לגיטימציה מן הציבור כמרכיב מכריע ביכולת השלטון. לדעת הובסבאום, הלאומיות מבוססת על צורך זה של השליטים בלגיטימציה, שבא על פתרונו ב"המצאת מסורות" לאומיות בידי השליטים המסורתיים. מסורות אלו, קושרות את האזרחים אל השלטון בצורה חדשה ומייצרות לכידות וסולידריות באמצעות השימוש במושג "אומה". שוב, רקע זה איננו הולם כלל וכלל את הסיפור היהודי המודרני המבוסס על מעבר ממצב של פיזור להתכנסות הכרוכה בהקמת מערכת פוליטית מן היסוד. אין במקרה זה שליטים מסורתיים שמעמדם מתערער, וממילא אין התאמה בסיסית להסבר של הובסבאום. הניסיון להחיל תיאוריה כזו על המקרה היהודי-ישראלי אפשר שיאחז באי אלו זיזים ואירועים נקודתיים כקוי דמיון למקרים שלפיהם נוצרה התיאוריה, אך בולט למדי שאין מדובר במודל שבנוי היטב לפי מידותיה של הלאומיות היהודית.

קיצורם של דברים, הציונות כתנועה לאומית איננה מהווה בשום אופן מקרה קלאסי הנענה בקלות לתיאוריות המודרניסטיות. החוקרים מן האסכולה המודרניסטית עמדו על פער זה וניסו לשלבו בתיאוריה בצורות שונות אך בכל מקרה אין זה המקרה הקלאסי התואם את התיאוריה. כאמור, שילובים אלו נראים לא פעם מאולצים, ומגמה נוספת המשותפת להם, היא ההתעלמות מן העבר הלאומי היהודי בעת העתיקה והשפעתו על היהדות הביניימית והמודרנית, וההתייחסות ליהדות כאל דת בלבד.

2. יחס חוקרים מן האסכולה האתנו-סימבולית למקרה היהודי-ישראלי

בניגוד גמור לאסכולה המודרניסטית, ביחס לאסכולה האתנו-סימבולית ניתן להכליל ולקבוע שהמקרה היהודי-ישראלי משחק בה תפקיד מרכזי ואפילו מהווה אחד מאבות הטיפוס ביצירת הפרדיגמה.

כך הדבר אצל אנתוני סמית, החוקר הבולט באסכולה זו, שהמקרה היהודי-ישראלי

ממלא מקום חשוב מאוד בדיוניו על הלאומיות. בכמה מקומות הוא מציין את היהודים כדוגמה הבולטת ביותר לתופעה הדומה ללאומיות בעת העתיקה. בספרו 'האומה בהיסטוריה' (י-ם, 2003), הוא בוחן מספר עמים עתיקים ששמרו על רציפות מסוימת עד לתקופה המודרנית, ומסיק שהמקרה היהודי הוא המקרה המובהק ביותר של לאומיות קדומה הנמשכת ברציפות עד לתקופה המודרנית. בהתאם לשיטתו, סמית איננו קובע באופן נחרץ שלאומיות עתיקה זו אכן זהה לגמרי ללאומיות המודרנית, וכן מותיר כשאלה פתוחה את האופן בו יש להגדיר את מצב היהודים בימי הביניים. יחד עם זאת, המקרה היהודי-ישראלי הוא בעיניו המקרה הבולט והמייצג ביותר לתיאוריה שלו על קבוצות אתניות העומדות ברקע של לאומיות מודרנית.

מרכזיות המקרה היהודי-ישראלי ברורה לא פחות אצל הייסטינגס. לדעתו, לאנגליה מקום מרכזי בתיאור צמיחתה של הלאומיות באירופה, אך לישראל הקדומה מקום מרכזי אף יותר בהיותה מודל ומקור השראה ללאומיות באנגליה ובאירופה כולה, או כפי שהוא מכנה את ישראל הקדומה: ה"לאום הראשוני האמיתי". הייסטינגס מעניק לדת הנוצרית מקום מרכזי בהצמחת הלאומיות, אך זה נובע מהקשר שלה אל התנ"ך. ממילא, מובנת בעיניו היכולת יוצאת הדופן של היהודים בתקופה המודרנית להתגבש מחדש כאומה ולהקים מדינה לאחר תקופה ארוכה של גלות ופיזור, בזכות התודעה המקראית שלוותה אותם, תודעה בה משולבים הדת והלאום.

על אף אורכם היחסי, נצטט מדברי הייסטינגס כמה פסקאות המבטאות את עמדתו בצורה בהירה:

"אני רוצה לטעון שהלאום והלאומיות הם עניין נוצרי מעיקרו, ובמידה שהופיעו במקומות אחרים קרה הדבר במסגרת תהליך של התמערבות וחיקוי לעולם הנוצרי..."

לגבי דידי היוצא מן הכלל היחיד לטענה זו הם היהודים. אפשר אפילו לכנות אותם הלאום הראשוני האמיתי, שכן התנ"ך הוא שנתן את הדגם בדמות עם ישראל הקדום, דגם שהלאומים הנוצריים אימצו.

ועם זאת, מאז שנפלה ירושלים במאה הראשונה ועד להקמתה של מדינת ישראל במאה העשרים, היהודים היו כל כך רחוקים מלהיות מדינת לאום או ישות מדינית כלשהי, עד שהם כבר לא נראו בכלל כלאום במובן שאנו מדברים עליו. הפרדוקס הענקי של ההיסטוריה היהודית הוא שהעם שנתן לעולם את הדגם להוויה

לאומית, ואפילו להוויה של מדינת לאום, איבד אותה למשך כמעט אלפיים שנה, וחרף זאת שרד. היהודים איבדו את מדינתם, את ארצם ולפיכך כעבור זמן מה גם כל סוג של לאומיות, ונעשו במידה רבה בלתי מדיניים ביותר, אבל הם שימרו את הזהות הגלעינית של לאום באמצעות תרגול של הזיכרון הקולקטיבי, מנהגים של דת המבוססת על ספרות סגולית. בכל שפה שבה דיברו, התנ"ך העברי והטקסטים הקשורים אליו החזיקו את היהודים יחד. יתר על כן, הם נשארו יחד כלאום ולא כאתניות...

לפיכך, עלייתה של הציונות הייתה בלתי נמנעת יותר ויותר... הציונות הייתה תנועה לאומית שהגירוי לה היה תנועות לאומיות אחרות בעולם האירופי. מטרתה כמו מטרותיהן הייתה הקמה של מדינת לאום, ויש להצטער על כך שמחקרים בלאומיות מתעלמים ממנה כמעט תמיד... ויחד עם זאת נכון גם, שלפני הלאומיות דומה שהלאום היה כמעט בלתי נראה. ואכן לדידם של רבים מהיהודים זהותם היהודית התפרשה בקטגוריות של אתניות ודת, ואילו זהותם הלאומית הייתה אנגלית, צרפתית או גרמנית. בעיני אחדים זה עדיין כך".

(בנייתן של אומות, 8002, עמ' 012-112)

מתוך הדברים הללו ניתן לסכם את עמדתו של הייסטינגס ביחס לשאלות שהצבנו בראש הפרק. הייסטינגס רואה בישראל המקראית לא רק לאום, ובתקופות מסוימות גם מדינת-לאום, אלא את הדגם והמופת לצמיחת הלאומיות באירופה. את המצב של עם ישראל בתקופה שבין חורבן הבית השני לבין הופעת הציונות רואה הייסטינגס כמצב חריג ואנומאלי שבו חדל עם ישראל להוות אומה אך שימר את "הזהות הגלעינית של לאום" דרך זכרון העבר ותקוות העתיד שבאו לידי ביטוי קבוע במנהגים ובטקסטים דתיים. כיון שכך, הייסטינגס רואה בתנועה הציונית ובלאומיות היהודית המודרנית תנועה שאמנם מושפעת בצורה מכרעת מפריחתה של הלאומיות בעולם המודרני ומן האנטישמיות המודרנית, אך בעיקר תנועה ששורשיה נעוצים באופן עמוק באומה הקיימת דורות רבים קודם להופעתה.

המרכזיות של המקרה היהודי-ישראלי בדבריו של הייסטינגס אינו מתמצה בנאמר עד כה. הייסטינגס רואה בעם ישראל מקור השראה מרכזי לצמיחת התודעה הלאומית

באירופה הנוצרית כולה. הייסטינגס מציין בהקשר זה את השפעת רעיון "העם הנבחר" המקראי על העמים האירופיים. בעקבות המקרא, העמים הנוצריים תפשו את האנושות כמחולקת לעמים, ובמקרים רבים אף נטו לראות את עצמם בצלמו ובדמותו של עם ישראל המקראי, ולייחס לעצמם את הייעוד, השליחות והבחירה האלוהית המתוארים במקרא כלפי עם ישראל. בנושא זה נרחיב להלן בפרק ד.

לסיכום:

- המקרה היהודי-ישראלי תופש מקום מרכזי אצל חוקרים מן האסכולה האתנו-סימבולית. העם היהודי משמש כדוגמה הבולטת ביותר לאומה ששמרה על רציפות תודעתית מן העבר הרחוק ועד לתקופה המודרנית, ולכן הם תופשים מקום חשוב בעצם יצירתה של הפרדיגמה האתנו-סימבולית.
- חוקרים אלו מדגישים את התפקיד המיוחד של הלאומיות היהודית כמקור השראה ללאומיות באירופה כולה, ואף רואים את הלאומיות כתופעה מאפיינת של התרבות היהודית-נוצרית.
- מצבם של היהודים בימי הביניים קשה להגדרה, בהיותם חסרי טריטוריה וריבונות, אך בצורות שונות מדגישים החוקרים מאסכולה זו את השתמרות המימד הלאומי אצל היהודים, באופן המאפשר לראות בתנועה הלאומית של היהודים בתקופה המודרנית, רצף ולא יצירת יש מאין.

3. ניתוח המקרה היהודי-ישראלי לאור האסכולה השלישית

האסכולה השלישית שהוצגה לעיל, מתארת את הלאומיות כתופעה אנושית שהתקיימה בתקופות וזמנים שונים. הקשר בין המסגרת הפוליטית להזדהות אתנית-תרבותית מופיע בצורות החיים השבטיות ונמשך בערי-מדינה ובממלכות קדומות. המצב של אימפריה הוא מצב החורג מן הסדר הפוליטי הזה, וממילא לידתן של אומות בעת החדשה הוא חידוש רק ביחס למצב האימפיראלי שקדם להם אך לא בהקשר הרחב של תולדות הלאומיות.

תאור זה, מציב אתגר בפני המקום המיוחד שהקצו ללאומיות היהודית חוקרים כמו סמית והייסטינגס. אם אכן הלאומיות היא תופעה אנושית רחבה, אם ניתן לתאר את מצרים העתיקה, סין הקיסרית וחלק מממלכות המזרח הקדום כלאומיות, מתבטלת הייחודיות של הלאומיות היהודית העתיקה.

בקורת זו חשובה ואסור להתעלם ממנה. מלבד סמית והייסטינגס, גם חוקרים אחרים הדגישו יתר על המידה את הלאומיות היהודית הקדומה כמקור לתופעת הלאומיות, תוך התעלמות מהנטייה הרווחת בקרב חברות אנושיות לשלב בין המימד הפוליטי-ארגוני למימד האתני-תרבותי, ומקיומן של אומות אחרות בתקופה העתיקה. עם זאת, אין בכך כדי לשלול את מקומם המיוחד של היהודים בהיסטוריה של הלאומיות. ייחוד זה מתבטא בשני היבטים:

■ המרכזיות של רעיון העם וההזדהות הלאומית של היהודים בעת העתיקה היו חריגים בעוצמתם. הם משתקפים בצורה ברורה בספרי המקרא המהווים עדות ספרותית לתודעה לאומית מגובשת מאוד. כך גם עברה תודעה זו מדור לדור והותירה רושם משמעותי גם על היהדות בגולה.

■ ההשפעה המרכזית שהייתה ללאומיות היהודית על צמיחת התודעה הלאומית באירופה באמצעות התנ"ך שהיה מקודש גם לאירופה הנוצרית.

הבא נדון בפירוט בהיקפה ועוצמתה של הלאומיות היהודית הקדומה. בשני הפרקים הבאים נדון בפירוט בשני היבטים הללו. לאור הדיונים הללו תתקבל תמונה מאוזנת של מקומה של היהדות בהיסטוריה של הלאומיות. מחד, היהדות איננה האומה העתיקה היחידה ויש הפרזה בהצגתה כתופעה לאומית בלעדית בעת העתיקה, או בהצגת הלאומיות כתופעה יהודית-נוצרית בלבד. מאידך, הייתה ליהדות העתיקה בולטות בהדגשת הזיקה הלאומית, ויש לה מקום מיוחד בהיסטוריה של הלאומיות האירופית בעקבות היבטים אלו.

דגשים דינקטיים

שאלה לפתיחת הדין: מדוע הדוגמא הישראלית-יהודית מהווה אתגר לאסכולה המודרניסטית?

- כדאי לתאר את הדין על הלאומיות היהודית על פי שלוש התקופות בהיסטוריה היהודית: היהדות בעת העתיקה, העם היהודי בימי הביניים והתנועה הציונית, תחייה לאומית או תופעה חדשה.
- טבלה לסיכום הפרק (ניתן למלא על הלוח יחד עם התלמידים):

הציונות	היהדות בימי הביניים	היהדות העתיקה	
קהילה דתית שהושפעה מהעידן הלאומי-המודרני ככל שאר העמים.	שני ניסיונות אופייניים: האחד, לתאר את הקיום היהודי כקיום דתי בלבד, והשני ניסיון לאלץ אותו לתוך התיאוריה (יצירת תת-מודל חריג)	קשה ליישם את התיאוריות על העם היהודי בתקופה הזאת. יש התעלמות מן המימדים הלאומיים של העם היהודי בתקופה זאת והתייחסות ליהדות כאל קהילה דתית.	האסכולה המודרניסטית
"עליית הציונות הייתה בלתי נמנעת". הציונות הושפעה מהעידן הלאומי-המודרני אך שורשיה בהיסטוריה הלאומית הארוכה.	מצב חסר הגדרה שבו היהודים לא נראו כלאום. אובדן המדינה והארץ הביא לאבדן ההוויה הלאומית של היהודים אך הם שימרו את הגלעין הלאומי באמצעות הזיכרון הקולקטיבי, טקסים והספרות היהודית.	העם היהודי הוא "הלאום הראשוני האמיתי", שמהווה מודל ללאומיות לעמי אירופה.	האסכולה האתנו-סימבולית
		היהדות אינה דוגמא יחידה ללאומיות עתיקה, היא הייתה חלק מהעולם העתיק שסביבה. עם זאת ללאומיות היהודית העתיקה שני היבטים ייחודיים: האחד, מרכזיותה ועוצמתה של התודעה הלאומית והשני, השפעתה על צמיחת התודעה הלאומית האירופית.	הלאומיות כתופעה אנושית מקיפה

פרק ג

המימד הלאומי-מדיני במסורת היהודית

1. תודעה לאומית ותודעה היסטורית במקרא

בדיון עד כה התייחסנו ללאומיות היהודית העתיקה כאל נתון. נפנה עתה לתאור מפורט יותר שלה, שיקרין על הבנת הסוגיות שנידונו לעיל. כאשר אנו קוראים בתנ"ך אנו מוצאים בו תודעה לאומית מגובשת מאד כאשר הוא בעצם מספר את סיפורו הלאומי של עם ישראל ואת תולדות הברית שלו עם א-להים. נזכיר רק מעט נקודות ציון מקראיות המדגישות ענין זה. הצו הראשון לאברהם אבינו הוא "לך לך... אל הארץ אשר אראך, ואעשך לגוי גדול". ובברית בין הבתרים נאמר לו: "לזרעך נתתי את הארץ הזאת". בהקדמה למעמד הר סיני קובע הא-ל את הייעוד הלאומי של בני ישראל: "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש", ובדברי משה אל העם בטרם הכניסה לארץ: "הסכת ושמע ישראל, היום הזה נהיית לעם לה' א-להיך". בדברים אלו מצויה תודעה ברורה של אומה בעלת מוצא אתני משותף, בעלת תודעת ייעוד ושליחות, וזיקה לטריטוריה ברורה ותחומה בה היא אמורה להגשים את ייעודה הא-להי כממלכה פוליטית.

דוגמה נוספת לבולטות של תודעה זו מצויה בתאור של עזרא הסופר למצב היהודים תחת האוטונומיה הנוחה שקבלו בארץ ישראל מן השלטון הפרסי:

"ובעונותינו ניתנו אנחנו מלכינו כהנינו ביד מלכי הארצות... ועתה כמעט רגע היתה תחנה מאת ה' א-להינו להשאיר לנו פליטה ולתת לנו יתד במקום קדשו... ולתתנו מחיה מעט בעבדותנו. כי עבדים אנחנו, ובעבדותנו לא עזבנו ה' א-להינו ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס..." (עזרא, ט)

מדבריו של עזרא הסופר ברור שהאוטונומיה הדתית לה הוא זכה איננה מספקת

אותו והוא מגדיר אותה כעבדות. הוא מודה לא-להים על כך, אך מצפה לגאולה השלמה בה בני ישראל ישובו לריבונות מלאה ולא יהיו עוד תחת מלכי הארצות.

רבים מן החוקרים ראו קשר בין התודעה הלאומית המובהקת המצויה במקרא לתודעה ההיסטורית החרפה שמובעת בו, והבולטת במיוחד על רקע זמנה ומקומה. מן המזרח הקדום מוכרים לנו מספר סוגות של כתיבה היסטורית. הרווחות ביותר הן ספרי שנים (המכונים אנאלים), כתובות המספרות את מעשיו המרכזיים של מלך מסוים לפי סדר כרונולוגי, וכן כתובות ראוה המסכמים את מעשיו של מלך מסוים שלא בסדר כרונולוגי, ומטרתם לפאר ולהנציח את שמו. מורכבות מעט יותר הן הכרוניקות הבבליות, בהם נרשמו בתמציתיות הארועים החשובים שארעו במהלך כל שנה. על רקע אלו בולט השוני של התיאור ההיסטורי שבמקרא מכמה פנים:

- יש בו התייחסות לא רק לפרק קצר של חייו של מלך אלא למשך היסטורי ארוך מאוד: מאז תקופת האבות ועד שיבת ציון (יותר מ-1000 שנים).
- מי שעומד במרכז ההתרחשות איננו עוד המלך או מספר מלכים, אלא העם, שהמקרא פותח בשורשיו המשפחתיים ובהתגבשותו ממשפחה לעם, והולך ומספר בפירוט את קורותיו עד ימי שיבת ציון.
- התיאור איננו כולל רק ציון אירועים אלא תפישה היסטוריוסופית כוללת, המנתחת בצורה מפורטת את הקשרים שבין האירועים לאור תפישה דתית-מוסרית ברורה ומנוסחת היטב.

תודעה היסטורית מפותחת כל כך איננה מצויה במקורות אחרים במזרח הקדום, ואף ביוון אנו מוצאים כמותה רק במחצית השנייה של המאה החמישית לפנה"ס, בספרי ה'היסטוריות' של הרודוטוס וב'תולדות מלחמת הפלופונס' של תוקידידס.

התקיימות תודעה היסטורית מפותחת בקרב בני ישראל היא מרכיב חשוב בהבנת ההתגבשות של התודעה הלאומית החזקה בישראל בעת העתיקה וההשרדות שלה על אף היציאה לגלות ותהפוכות הזמנים, שהרי, אחת מאבני הבנין של תחושת השתייכות לאומית היא הזיכרון המשותף בו כרוכים תחושות של סולידריות, אחדות המוצא, שותפות גורל ויעוד גם יחד. התודעה ההיסטורית המקראית שבמרכזה עומדים בני ישראל מסבירה את קיומה המקביל של תודעה לאומית מפותחת במקרא.

2. ממלך-כהן לממלכת-כהנים – הפיחות במעמד המלך ועליית המוקד הלאומי

כאשר תארנו את האסכולה השלישית, עמדנו על כך שהמימד הלאומי היה בעל חשיבות רבה בתרבויות עתיקות שונות. עם זאת, מימד אחר שעמד במוקד של תרבויות עתיקות רבות היה המלך ושושלת המלוכה. במקרים רבים, המרכזיות של המלך ושושלת המלוכה בתמונת העולם של בני הממלכה החלישה את המימד הלאומי-עממי ובאה על חשבוננו, גם אם לא העלימה אותו לגמרי.

בהקשר זה, מתחדדת עוד יותר הנקודה עליה עמדנו בסעיף הקודם, העמדת העם במוקד הסיפור ההסטורי כתחליף לכתיבת הסטוריה שסובבת סביב המלך. ואולם, בכך לא מתמצית העצמת חשיבות העם במקרא לעומת הפיחות במעמד המלך. ניתן לזהותה במספר הקשרים נוספים המצטרפים לשיטה עקרונית.

המלך איננו אל או בן אלים, בני ישראל כולם הם בנים לה'

במזרח הקדום רווחה בדרך כלל תפישה ולפיה המלך עצמו שייך לפנתיאון האלים ולא לעולם האנושי. במקרים קיצוניים, דוגמת הפרעונים במצרים, נתפש המלך ממש כאל וכדברי מדרש ידוע על יציאת פרעה אל היאור: "לפי שאותו רשע היה משתבח ואומר שהוא אלוה ואינו יוצא לנקביו לפיכך היה יוצא בבוקר...". במקרים אחרים, כמו בשומר ואכד, המלך נתפש כבן-אלים או כשליח ומשרת האלים הניחן במידות אלוהיות. גם בממלכות ההלניסטיות ובקיסרות הרומית ידוע לנו על האלהת המלכים. אחת ההשלכות של תפישה זו היא מתן תוקף אלוהי לחוקי המלך וזיהוי החוק של המלך עם הצדק, באשר המלך איננו רק מוציא אל הפועל של חוקי הצדק אלא הוא עצמו ניחן בכוחות אלוהיים. על רקע תפישות אלו בולט התיאור המקראי בפרשת המלך בספר דברים (יז, יד-כ). אמנם, המלך מתואר במקרא לא אחת כ"בחיר ה'", אך מאידך מודגשת במקרא התפישה שהמלך הוא אחד מבני העם, "מקרב אחיך תשים עליך מלך". תכליתן של המצוות המוטלות על המלך, כמו מיעוט סוסים, נשים וממון, מיועדות "לבלתי רום לבבו מאחיו". המיעוט בכוחו של המלך בא לידי ביטוי גם בהגבלת כוח החקיקה שלו, וראייתו כמוציא אל הפועל של משפט התורה, מעין סוג של מונרכיה קונסטיטוציונית:

"והיה כשבתו על כסא ממלכתו, וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלוויים. והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, למען ילמד ליראה את ה' א-להיו לשמר את כל דברי התורה הזאת

ואת החקים האלה לעשותם, לבלתי רום לבבו מאחיו, ולבלתי סור
מן המצוה ימין ושמאל..."

תפישה זו מסבירה את האופי הייחודי של מוסד הנבואה בישראל, בו נביאים מתריסים כנגד מדיניותם של מלכים ולעיתים גם כנגד עצם שלטונם בשם הא-ל והמוסר, תופעה שאיננה ניתנת להבנה לפי הנחות היסוד שהיו רווחות בעולם העתיק על אלוהותו של המלך, על חוסר האפשרות שהמלך יטעה ועל המוזרות בכך שאדם מן השורה ינסה להוכיח את המלך.

ואולם, בכך לא די. את מקומו של המלך כבן האלים, תופש בישראל, העם. כשם שמוקד ההתרחשות ההיסטורית מוסט מן המלך אל העם, כך היחס האינטימי-משפחתי הרווח בעולם העתיק בין האלים לבין המלכים, מוסט וממוקד בעם ישראל כולו. המקרא איננו מסתפק בקשר האינטימי של הייחוד המובע בפסוקים דוגמת "ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לא-להים" (שמות ו, ז), אלא אף מכנה את העם בתואר בניו של הא-ל: "בני בכרי ישראל... שלח את בני ויעבדני" (שמות ד, כג), "בנים אתם לה' א-להיכם" (דברים יד, א), וכיוצא באלו.

המלך איננו כהן, ממלכת העם כולו היא 'ממלכת כהנים'

ענין נוסף קשור לתיאור של בני ישראל כ"ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמות יט, ו). במסגרת הילת הקדושה האלוהית האופפת את המלך במזרח הקדום, המלך שימש בדרך כלל גם ככהן הראשי. המלך עוזיהו ש"גבה לבו עד להשחית" ובא אל היכל ה' להקטיר על מזבח הקטרת (דברי הימים ב', פרק כו), אימץ בכך מנהג מקובל ורווח אצל מלכי התקופה. מלבד הפרדת הרשויות המצויה במקרא בהקשר זה, יש בו גם המשך של הסטת מרכז הכובד מן המלך אל העם. המלך איננו מורשה עוד לשמש ככהן, ומאידיך העם כולו מתואר כמקבל תפקיד כהונה ביחס לעולם כולו. ממלך-כהן אנו עוברים לתפישה של ממלכת-כהנים.

הא-ל כורת בריתות עם העם כולו

המקום המרכזי שניתן לעם במקרא בא לידי ביטוי גם במושג הברית, שמתואר על ידי חוקרים רבים כבסיס של התפישה הפוליטית במקרא. בצמתים המרכזיים של ההיסטוריה הלאומית, הדתית והמדינית, נקרא העם לאשר את תוקפם של המאורעות באמצעות ברית או אמנה. בברית סיני מיד אחר היציאה ממצרים (שמות כד), בברית ערבות מואב בטרם הכניסה לארץ ישראל (דברים כט), בברית שכם

אותה כורת יהושע לאחר כיבוש הארץ וחלוקתה (יהושע כד), בברית יאשיהו לאחר מציאת ספר התורה בבית ה' (דברי הימים ב' לד), ובאמנה המחודשת לשמירת התורה בימי שיבת ציון (נחמיה י). בכל האירועים הללו נדרש העם לאשר את נאמנותו לברית עם הא-ל, ולחדשה. בכל האירועים הללו מודגשת נוכחותו של העם כולו, מאחר והוא הישות המשפטית הכורתת את הברית. כך מעניק המקרא חשיבות דרמטית לעם כנושא הייעוד והשליחות הא-לוהית עלי אדמות.

3. התודעה הלאומית היהודית בתקופת הגלות מן הארץ

ראינו עד כה שיסודות לאומיים הם חלק בלתי נפרד מתפישת המקרא. התודעה ההיסטורית הבולטת מהווה בסיס לתודעה לאומית, הפיחות במעמדו של המלך מעצים את מקומו של העם, והעם הוא נושא הברית והייעוד הא-לוהי.

תודעה לאומית זו היתה חלק בלתי נפרד מן הזהות היהודית גם בתקופת בית שני. היא באה לידי ביטוי במרידות חוזרות ונשנות כנגד האמפריות השליטות, שנבעו משאיפות לעצמאות לאומית, לשלטון יהודי, ולסילוק שלטון זר מארץ ישראל. מובן מאליו שמרידות שכשלו גררו אחריהן תקופה של פחד וחשש מנסיגות חוזרים, ובכל זאת, מדי כמה עשרות או מאות שנים אנו עדים להתעוררות מרדנית מסוג זה, לעיתים גם כאשר הן חסרות סיכוי ריאלי להצלחה. תכיפותן של המרידות קשורה היתה בעוצמת הגזירות הכלכליות והדתיות שניחתו על היהודים מצד השלטון האמפיריאלי ובשקולים פוליטיים של התכנות הצלחת המרד. עם זאת, משנתעוררו מרידות כאלה, נלוו אליהם כמעט תמיד תקוות לאומיות, מדיניות ומשיחיות למימוש החזון הלאומי ואף להופעת העידן המשיחי. תקוות אלו העצימו מאד את ההתגייסות למרד מצד הציבור היהודי.

זהו ההקשר שבו יש להבין את מרד החשמונאים באמפריה הסלווקית במאה השניה לפנה"ס, המרד המוצלח ביותר בתקופה זו, שגרר בעקבותיו ממלכה יהודית עצמאית לתקופה של כמאה שנים. זהו ההקשר שבו יש לראות גם את המרד הגדול כנגד רומא שנסתיים בחורבן בית ראשון (70-66 לסה"נ), את מרד בר-כוכבא (-132 135 לסה"נ), מרד הגליל (במאה ה-4 לסה"נ), ועוד מרידות והתארגנויות מרדניות קטנות יותר שנתעוררו מפעם לפעם בתקופת השלטון הרומי.

תפישה לאומית זו, באה לידי ביטוי גם במאמרי רבים של חז"ל המשקפים ציפיה לשיבת השלטון לעם ישראל, כמו למשל בדברים המובאים במדרש המזהים את

מלכות ישראל עם שלטון ה' על העולם (אסתר רבה, א"ג, בתרגום מארמית):

”אמר רבי איבו: כתוב 'כי לה' המלוכה ומושל בגויים' (תהילים כב)
והרי נאמר 'על כסא מלכותו' (אסתר א) >>=והרי נאמר על אחשורוש
שהוא המלך ולא ה'?!<< אלא, לשעבר היתה מלוכה בישראל,
כיון שחטאו נטלה מלכות מהם ונתנה לאומות העולם... למחר
>>=בעתיד<<, כשישראל עושין תשובה, הקדוש ברוך הוא נוטלה
מעובדי כוכבים ומחזירה להם בישראל, אימתי? ועלו מושיעים בהר
ציון”.

(עובדיה א)

ואולם, רבים טוענים שהאופי הלאומי של העם היהודי נעלם בשלהי בית שני, לאחר
אבדן העצמאות הפוליטית, חורבן בית המקדש והיציאה לגלות. לדעתם, היהדות
אבדה בימי הביניים את המימד הלאומי שלה והפכה להיות דת בלבד. טענה זו
מחייבת להתמודד עם השאלה האם ניתן לזהות מאפיינים לאומיים של העם היהודי
גם בגלות? האם ניתן להתייחס ליהדות כאל אומה גם בתקופות שהיתה מנותקת
מטריטוריה ומריבונות מדינית?

ואכן, אין להכחיש שהיהדות בגלות, מנותקת מן הטריטוריה הלאומית ומריבונות,
לא היתה אומה החיה חיים לאומיים מלאים. עם זאת, בתקופה זו אנו עדים לשימור
היסוד הלאומי בצורה של שאיפה ותקווה עתידית, שאף השפיע לעיתים הלכה
למעשה. נתאר בקצרה את הצורות בהם נשתמר יסוד לאומי זה:

תודעת הגלות ותקוות הגאולה

אחד המאפיינים המובהקים של היהודים בימי הביניים היא תודעה חריפה שהם
גגלות ושהם אינם במקומם הטבעי ובמצבם הטבעי. שלוש פעמים ביום נאמרה
בידי יהודים התפילה ”תקע בשופר גדול לחרותנו ושא נס לקבץ גלויותנו וקבצנו יחד
מארבע כנפות הארץ לארצנו”. מדי שבת ומועד נשנתה התקווה לשיבת המלכות
מבית דוד: ”שמחנו ה' א-להינו באליהו הנביא עבדך ובמלכות בית דוד משיחך,
במהרה יבוא ויגל לבנו, על כסאו לא ישב זר ולא ינחלו עוד אחרים את כבודו כי בשם
קדשך נשבעת לו שלא יכבה נרו לעולם ועד”. רבי יהודה הלוי דימה את היהודים
גגלות לגוף בלא ראש ובלא לב, ולחילופין, לעצמות מפוזרות בדמות העצמות
היבשות שראה יחזקאל בחזונו. הרמב”ם תאר את צרות הגוף בגלות כגורמות לצרות
הנפש ומונעות מהעם היהודי לממש את ייעודו הרוחני.

הצד השני של תודעת הגלות היא תקוות הגאולה, כאשר מתאורים רבים ניתן לראות שהיא הובנה על ידי היהודים גם במובן פוליטי מובהק. כך למשל, מתאר הרמב"ם את העידן המשיחי כתקופה של שיבת הממשלה לישראל:

"ואמנם ימות המשיח – הרי הוא זמן שתשוב בו המלכות לישראל, וישבו לארץ ישראל. ואותו המלך העומד, תהיה בירת מלכותו ציון, ויגדל שמו ויתפשט עד קצוי ארץ, באופן יותר גדול ורב ממלכות שלמה... ולא ישתנה במציאות דבר ממה שהוא עתה, זולת שתהיה המלכות לישראל. ולשון החכמים: "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד"... והתועלת הגדולה באותו הזמן היא, שננוח משעבוד מלכות הרשעה, המעכבתנו מן המעלות כולן... ואין להרחיק שתתמיד ממלכתו אלפי שנים, לפי שהחכמים כבר אמרו, שהקבוץ המעולה, כאשר יתקבץ, לא במהרה יפרד".

(פירוש המשנה, הקדמה לפרק חלק, מהדורת שילת, עמ' קלח')

גם הרמב"ן, שאף עלה לארץ ישראל באחרית ימיו, הגדיר בבהירות רבה את יישוב ארץ ישראל כמצווה מן התורה, שהיא בעלת מובן לאומי, פוליטי וצבאי מובהק:

"שנצטוינו לרשת את הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה. והוא אמרו להם: 'והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ'... והראיה שזו מצוה אמרו יתברך בענין המרגלים 'עלה רש כאשר דבר ה' אלהיך לך אל תירא ואל תחת'..."

(הוספות לספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה, ד')

תאורים ודימויים אלו, הזכירו ליהודים בגלות שהניתוק שלהם מארץ ישראל וממלכות ישראל הוא זמני ואנומלי. כך נשתמרה בקרבם התודעה הלאומית גם בתקופות שקשה מאוד היה לתת לה ביטוי פוליטי-ממשי.

תנועות משיחיות בעלות אופי פוליטי

בנוסף לאמור לעיל, ניתן לזהות בתקופות שונות בזמן הגלות, נסיונות של יהודים לעלות לארץ ישראל תוך ייחוס משמעות פוליטית לעליה, וכן תנועות משיחיות

שחרטו על דגלן עשיה פוליטית וצבאית למען כיבוש ארץ ישראל והשבת המלכות לישראל. גם במקרים שמדובר במשיחי שקר למיניהם, שלא היתה כל היתכנות להצלחת פעילותם, ניתן ללמוד מתוך הצהרותיהם ומתוך התמיכה העממית בהם על האופי הפוליטי של שאיפות היהודים לגאולה.

תנועות משיחיות שנשא אופי ריאלי-מדיני ואף הובילו להקמת מדינה יהודית מקומית, התקיימו בתימן מתקופה מוקדמת מאוד. בזמן מסעי הצלב אנו עדים להתעוררות משיחית ברחבי העולם היהודי, שראה בהתרחשויות בארץ ישראל ובאירופה מבוא להקמתה המחודשת של מלכות ישראל. בארצות המזרח התרחשה במאה ה-12 תסיסה משיחית חזקה עקב גזירות וגירושים שחוו היהודים באותו זמן.

התנועה המשיחית הידועה ביותר בתקופה זו, היא התנועה של דוד אלרואי שתוארה בידי רבי בנימין מטודילה בספר מסעותיו מן המחצית השניה של המאה ה-12:

"והיום עשר שנים קם איש ושמו דוד אלרואי מעיר עמדיא, ולמד לפני ראש הקהלה חסדאי ולפני ראש הישיבה גאון יעקב במדינת בגדאד. והיה מהיר בתורת ישראל בהלכה ובתלמוד, ובכל חכמה חיצונית... ועלה בדעתו להרים יד במלך פרס ולקבץ היהודים היושבים בערי חפתון לצאת ולהלחם בכל הגויים וללכת לתפוש את ירושלים. והיה נותן ליהודים סימנים באותיות שקר, ואומר להם כי הקב"ה שלחני לכבוש ירושלים ולהוציא אתכם מתחת עול הגויים, והאמינו בו מקצת היהודים וקראו אותו: משיחנו..."

דוגמה ידועה אחרת, מן המאה ה-16, היא פרשת דוד הראובני ושלמה מולכו. הראובני, הציג עצמו כאחיו של המלך יוסף, המולך במדבר חבור על בני ראובן, גד וחצי מנשה, שנשלח בשליחות דיפלומאטית לאירופה, אליה הגיע ב-1524. הראובני הופיע ברומא בלבוש מזרחי, נפגש עם האפיפיור והציע לו לקדם ברית בין-מעצמתית לכיבוש ארץ ישראל מידי התורכים לטובת היהודים, כאשר יהודי חבור יצטרפו למהלך הכיבוש. הצעה זו היתה מבוססת על הכרת האינטרסים של האפיפיור ושל הגורמים השונים בזירה הבינלאומית, ועל כן האפיפיור אכן הסכים לשתף עמו פעולה. הראובני המשיך בדרכו למלך פורטוגל, מצויד בהמלצת האפיפיור, ושם נתקבל בהתלהבות על ידי האנוסים. בין השאר השפיע על בן האנוסים דייגו פירס, להתגייר, ולהפוך לשלמה מולכו, שהפך אישיות משיחית בפני עצמה, שהשפיעה השפעה רבה על מקובלים חשובים דוגמת רבי יוסף קארו. לבסוף, גורש הראובני מפורטוגל, המשיך במסעותיו, נפגש יחד מולכו עם הקיסר, כאשר דגל בידם ועליו האותיות 'מכבי',

והציעו לו שהיהודים יכבשו את ארץ ישראל מהתורכים. סופו של המעשה שהוציאו את שלמה מולכו לשריפה והראובני נכלא או הומת.

כונותיהם של אלרואי ושל הראובני לגאול את עמם באמצעים דיפלומטיים-צבאיים, וההענות הרבה לה זכה מקרב קבוצות גדולות של יהודים, בניהם משפחות נכבדות כבית אברבנאל, מעידות על עוצמתו של הרכיב הלאומי-מדיני בתפישת הגאולה של היהודים בגלות.

ניתן להרבות בטקסטים ובדוגמאות הסטוריות אך העקרון ברור. אולי כדאי לחזור על משפט מתוך דבריו של הייסטינגס שצוטטו בפרק הקודם ומסכמים את הטיעון בצורה בהירה:

"היהודים איבדו את מדינתם, את ארצם ולפיכך כעבור זמן מה גם כל סוג של לאומיות, ונעשו במידה רבה בלתי מדיניים ביותר, אבל הם שימרו את הזהות הגלעינית של לאום באמצעות תרגול של הזיכרון הקולקטיבי, מנהגים של דת המבוססת על ספרות סגולית. בכל שפה שבה דיברו, התנ"ך העברי והטקסטים הקשורים אליו החזיקו את היהודים יחד... הם נשארו יחד כלאום ולא כאתניות..."

הצעה לפעילות בשיעור:

דף עבודה – המימד הלאומי-מדיני במסורת היהודית

ניתן ללמוד ביחד עם התלמידים במליאה הכללית, לתת כדף עבודה אישי או כעבודה בקבוצות. המקורות מקיפים את הנושאים המרכזיים בפרק זה, ומעלים שאלות להבנה ודין.

הסיפור הלאומי של עם ישראל

וַיֹּאמֶר ה' אֶל-אַבְרָם לךְ-לךְ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָרָאךָ וְאָעֲשֶׂךָ לְגוֹי גָדוֹל וְאַבְרָכְךָ וְאֶגְדְּלָהּ שְׁמֶךָ וְהָיָה בְּרָכָה וְאַבְרָכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלְלֶיךָ אָרָא וְנִבְרָכוּ בְּךָ כָּל מְשֻׁפְחוֹת הָאָדָמָה (בראשית י"ב)

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֶל כָּל-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הִסְכַּת וּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נְהִייתָ לְעַם לֵה' א-לֶהיךָ. וּשְׁמַעַתָּ בְּקוֹל ה' א-לֶהיךָ וְעָשִׂיתָ אֶת-מִצְוֹתָיו וְאֶת-חֻקָּיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם (דברים כ"ז)

וּבְעֹנֹתֵינוּ נִתְּנוּ אֲנַחְנוּ מְלַכֵּינוּ כְּהֵנִינוּ בְּיַד מְלַכֵּי הָאָרְצוֹת בְּחָרֵב בְּשָׁבִי וּבְבָזָה וּבְבִשָּׁת פָּנִים כְּהַיּוֹם הַזֶּה. ח וְעַתָּה כְּמַעַט-רַגַע הִיְתָה תַּחֲנוּנָה מֵאֵת ה' א-לֵהינוּ לְהַשְׁאִיר לָנוּ פְּלִיטָה וְלִתְת-לָנוּ יַתֵּד בְּמִקְוֹם קִדְשׁוֹ לְהַאִיר עֵינֵינוּ א-לֵהינוּ וּלְתַתְּנוּ מַחִיָּה מַעַט בְּעַבְדָּתְנוּ. ט כִּי-עַבְדִּים אֲנַחְנוּ וּבְעַבְדָּתְנוּ לֹא עֲזָבָנוּ א-לֵהינוּ וַיִּט-עָלֵינוּ חֹסֶד לְפָנֵי מְלֶכִי פָּרַס (עזרא, ט)

הרעיון שעליו אדבר בספרי זה הוא ישן נושן: לכוון ארץ מושב לבני ישראל. מכל מלא רחב התבל נשמעות תלונות על היהודים, ולקולן יתעורר הרעיון הנרדם הזה לתחיה. לא מחזה שוא ומקסם כזב אחזה, לדבר הזה ישימו נא לב קוראי ספרי זה, לפני קראם אותו מהחל ועד כלה, לא מלבי אני בודה את הדברים על כל הקורות אותנו משנות דור ודור, אף לא את דברי האמצעים להטיב אחריתנו;

החומר הדרוש לתכלית הבנין, שאני מתר, לנגדנו הוא ובידינו נתפשנו; לא נעלם הוא מעיני איש; וכל מי שרוצה לקרוא את הדרך החדשה הלזו בפתרון שאלת היהודים בשמה הראוי לה, לא יוכל לכנותה בשם "דמיון כזב", אך יתן לה תואר "השערה בלבד". (מדינת היהודים, בנימין זאב הרצל)

- מהו הסיפור שמספר המקרא? האם זהו סיפור על מלך, אדם, משפחה...?
- עם מי כורת אלוהים את בריתותיו?
- כיצד רואה עזרא הסופר את האוטונומיה הדתית שזכה לה העם?

ממלך לכהן לממלכת כהנים

כִּי-תָבֹא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֶ-לֹהֶיךָ נָתַן לָךְ וּירָשָׁתָהּ וְיִשְׁכַּתָּהּ בָּהּ וְאַמְרַתְּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כְּכָל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיבֶיךָ. **טו** שׁוֹם תִּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֶ-לֹהֶיךָ בּוֹ מִקְרֵב אַחֲיֵךְ תִּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ לֹא תוּכַל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נְכָרִי אֲשֶׁר לֹא-אַחֲיֵךְ הוּא. **טז** נֶקַח לֹא-יִרְכָּה-לוֹ סוֹסִים וְלֹא-יָשִׁיב אֶת-הָעַם מִצְרַיִמָה לְמַעַן הִרְבּוֹת סוֹס וְה' אָמַר לָכֶם לֹא תִסְפּוּן לָשׁוּב בְּדֶרֶךְ הַזֶּה עוֹד. **יז** וְלֹא יִרְכָּה-לוֹ נָשִׁים וְלֹא יִסּוּר לָבָבוֹ וְכִסְפֵּי וְזָהָב לֹא יִרְכָּה-לוֹ מֵאֹד. **יח** וְהָיָה כְּשִׁבְתֶּם עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתֶּם וְכָתַבְתֶּם לֹא-אֶת-מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל-סֵפֶר מִלְפָּנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם. **יט** וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל-יְמֵי חַיָּיו לְמַעַן יִלְמַד לִירְאָה אֶת-ה' אֶ-לֹהָיו לְשִׁמֹּר אֶת-כָּל-דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לַעֲשׂוֹתָם. **כ** לְכַלְתִּי רוּם-לָבָבוֹ מֵאַחֲיוֹ וּלְכַלְתִּי סוּר מִן-הַמִּצְוָה יְמִין וּשְׂמֹאל לְמַעַן יֶאֱרִיךְ יָמִים עַל-מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבְנָיו בְּקֶרֶב יִשְׁרָאֵל (דברים י"ז)

"מלך מצרים גופו היה אחד האלים ונציגה של המדינה בפני פמליה של מעלה. "בשבעה לחודש נפטר האל אל אופקו" – מספר שאנהת על מותו של פרעה. "הוא עלה השמימה ויאסף אל אתון (אלהי השמש): אברי האל היו לאחד עם יוצרהו". אין הסופר המצרי נוקט כאן לשון של מליצה; הוא מביע, מנקודת ההשקפה המצרית, את מה שמבטא העברי בנוסח "ויגוע ויאסף אל עמיו". גם מושלי כנען, הכפופים לשלטונה של מצרים, פונים (בתקופת עמרנה) אל פרעה בזו הלשון: "לאדוני המלך, שמש, אלי, רוח חיי, כה אומר פלוני-אלמוני, עבדך ועפר רגליך". ההכרה באלהותו של פרעה על-ידי המצרים חייבה גם את מלכי חוץ הכפופים לו" (מתוך "המלכות בעולם העתיק ובישראל", מ. נאדל)

- מהם ההבדלים בין תפיסת המלך במקרא לתפיסת המלך בתרבויות העתיקות שסביב ישראל?
- מדוע מצווה מלך ישראל שלא להרבות סוסים, זהב וכסף ונשים? האם היה מקובל כך בעולם העתיק?
- מדוע מצווה מלך ישראל לכתוב לו ספר תורה? לפי המקרא - האם המלך קובע את חוקי העם?

כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתִגִּיד לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל. ד אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרָיִם וְאֲשָׂא אֶתְכֶם עַל-כְּנָפֵי נְשָׁרִים וְאָבֵא אֶתְכֶם אֵלַי. ה וְעַתָּה אִם-שָׁמוּעַ תִּשְׁמְעוּ בְּקִלִּי וְשָׁמַרְתֶּם אֶת-בְּרִיתִי וְהִיִּיתֶם לִי סִגְלָה מְכֹל-הָעַמִּים כִּי-לִי כָל-הָאָרֶץ. ו וְאַתֶּם תִּהְיוּ-לִי מִמְּלַכַת כְּהַנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תִּדְבַּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. (שמות י"ט)

ישראל בגלות

"תקע בשופר גדול לחרותנו ושא נס לקבץ גלויותנו וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ לארצנו"

"שמחנו ה' א-להינו באליהו הנביא עבדך ובמלכות בית דוד משיחך, במהרה יבוא ויגל לבנו, על כסאו לא ישב זר ולא ינחלו עוד אחרים את כבודו כי בשם קדשך נשבעת לו שלא יכבה נרו לעולם ועד"

(מתוך התפילה)

- על מה מתפללים ישראל בגלות? כיצד הם רואים את מצבם ולמה הם מקווים?

"שנצטונו לרשת את הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה. והוא אמרו להם: 'והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ'..." והראיה שזו מצוה אמרו יתברך בענין המרגלים 'עלה רש כאשר דבר ה' א-להיך לך אל תירא ואל תחת'..." (הרמב"ן, הוספות לספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה, ד')

- כיצד רואה הרמב"ן את יישוב הארץ? מהן המשמעויות הלאומיות של מצווה זו?

תיבת הרחבה – השפעת הלאומיות היהודית על הלאומיות האירופית

כפי שראינו בפרק ג עם ישראל הקדום הוא שיא מובהק וברור של גיבוש לאומי, שאף הותיר אחריו עדות ספרותית יחידה במינה לתודעה לאומית זו בספרי המקרא. לעומת זאת בעמים האירופיים, האימפריה הרומית והנצרות בעלי האופי האוניברסאלי, החלישו שתיהן את התפישה הלאומית. אבל טשטוש זה של הזהויות הלאומיות לא נמשך לאורך זמן, ולא הצליח בכל מקום. עוצמתה העממית של הלאומיות, כמו גם כוחה כאמצעי לגיבוש ולנאמנות של תושבי הממלכה, הציפו בצורות שונות ומגוונות את התודעה והגאווה הלאומית בקרב עמים וממלכות נוצריות. במקרים אלו, ניתן להבחין בהשראה המכרעת ששאבו אותם עמים וממלכות מן היהדות המקראית. בארגז-הכלים הדתי-תרבותי שעמד לרשותם של העמים הנוצריים לא נמצא טקסט לאומי יותר מן התנ"ך, וכך, בזמנים של התעוררות לאומית, הזניחו אלו את התפישה האנטי-לאומית של "הברית החדשה" הנוצרית, ומצאו את משענם בטקסטים הלאומיים של התנ"ך, או כפי שהוא כונה בפיהם, "הברית הישנה". זאת ועוד, תהליך זה לווה בזיהוי עצמי של עמם שלהם כעם הנבחר וכ"ישראל החדש".

נראה זאת במספר דוגמאות:

■ פיליפ הרביעי, "היפה", מלך צרפת (מלך 1285-1314) השקיע את מירב מרצו ומאמציו בחיזוקה המנהלי והכלכלי של צרפת ובחיזוק מעמד המלך לעומת הכנסייה. לצורך כך הוא משריש בצרפת תודעה לאומית, המעמידה במרכז בחירה אלוהית בצרפתים כ"עם נבחר" ותאורה של צרפת כ"ארץ הקודש". הפובליציסטים בחצרו של פיליפ, כתבו חיבורים וקונטרסים להפצת הדוקטרינה. מהם אנו למדים כי את מקור ההשראה העיקרי שלהם לרעיונות הבחירה הללו הם לא מצאו בחוק הרומי, לא בכתבי אבות הכנסייה וגם לא בפילוסופיה הפוליטית של אריסטו. סיפורי המקרא על משה, דוד ושלמה, וסיפורי המכבים הם שהיוו את הרוח החיה ואת המודל.

■ תופעה דומה ניתן לזהות במאה ה-13 גם בספרד. המלך אלפונסו העשירי, "החכם" (מלך 1252-1284), נודע כמלך שטרח במיוחד לחזק את ספרד כממלכה לאומית אחת, תוך חיזוק מודע של אחדות השפה הספרדית. אחד המרכיבים בחיזוק התודעה הלאומית היה כתיבת היסטוריה קדושה של העם הספרדי שנסבה סביב שליחותו הנוצרית המיוחדת, ושהתבטאה

בתפקידו בבלימת התפשטות המוסלמים-הכופרים בגבולות הממלכה. גם כאן, הטקסטים מורים שאלפונסו ביסס תודעת נבחרות של העם הספרדי, בהתבסס על המודל המקראי של השגחה ובחירה אלוהית בעם ובארץ מיוחדים.

■ לאחר נפילת ביזנטיון בידי העותומאנים ב-1453, מוסקבה הופכת לישות הפוליטית היחידה הדבקה באמונה האורתודוכסית, ובכך מתחזקת תודעתה העצמית כממלכה נבחרת, יורשת דת האמת, יחד עם הגדרתה כ"רומא השלישית". הארץ, הדת והשפה הרוסיות מוכרזות כקדושות וכנבחרות בידי האל. רעיון בחירת העם הרוסי ובירתו נשען על השראה מקראית מהעם הנבחר הראשוני, ועל כן נתפסה רוסיה כ"ישראל החדשה" ומוסקבה כ"ירושלים החדשה".

■ בארצות הפרוטסטנטיות, ביטלו את הצורך בתיווך הכמרים בקריאת כתבי הקודש. ההכרות הבלתי-אמצעית של ההמונים עם סיפורי המקרא המבוססים על תפישה לאומית מגובשת, הביאו אותם לחשיבה על עמם שלהם בתבניות חשיבה מקבילות. באנגליה התודעה הלאומית הגיעה לשיא בתקופת מהפיכת קרומוול ושלטון הרפובליקה (1642-1660). בתקופה פוריטנית זו הזיהו של האנגלים את עצמם כ"ישראל החדש" הוא שיר, ברור ונפוץ מאי פעם.

■ מלחמתה של הולנד הפרוטסטנטית לעצמאות מהשלטון הספרדי הקתולי, היא מלחמה שדת ולאומיות משמשות בה בערבוביה. חוקרי התקופה מתארים את התודעה הלאומית ההולנדית כרוויה בהזדהות עצמית עם עם ישראל המקראי. ההולנדים מרבים לכנות שמות מקומות ואת שמות ילדיהם בשמות תנ"כיים, אך בעיקר מזהים את עצמם כעם ישראל חדש ולאור זאת מתפתחים הדימויים שלהם לאירועי התקופה. הבריחה אל הצפון במהלך המלחמה עם ספרד מתוארת כיציאת מצרים. הספרדים מתוארים כמצרים, כפלשתים וכעמלקים. הולנד מוצגת כירושלים החדשה וויליאם השתקן, שליט מטעם הכתר הספרדי במספר מחוזות בארצות השפלה, שנאות להנהיג את המרד, ממלא את תפקיד המלך דוד.

שלל המקרים שתוארו כאן לא בא אלא כדי להצביע על המכלול, הגדול מסך חלקיו. מלכי צרפת וספרד הקתוליים, מלכי רוסיה האורתודוכסיים, והעמים הפרוטסטנטיים

בעת החדשה, לא נאחזו לחינם בדימויים המקראיים ובזיהוי העצמי שלהם עם "ישראל החדש". המודל היהודי-המקראי הוא מודל של חיבור הדוק בין הדת לבין המדינה והלאום, לעומת המודל הנוצרי הבסיסי של דת אוניברסלית ולא פוליטית. העובדה שהתנ"ך היווה חלק מכתבי הקודש הנוצריים, פתחה בפני העמים הנוצריים את האפשרות להבנה עצמית חדשה שלהם בזמנים של התעוררות לאומית, דרך שינוי משמעותו של המושג הנוצרי "ישראל החדש", והמרתו ממושג על-לאומי למושג לאומי פרטיקולרי.

היקפה חוצה הזמנים והזרמים של התופעה, מלמד משהו על עוצמתה של היהדות העתיקה כתופעה לאומית ומדינית מובהקת, ושכך נתפשה בעיני הנוצרים שניסו לחקות אותה כל אימת שחיפשו השראה לאומית בכתבי הקודש שלהם.

פרק ד'

התנועה הציונית: בין חידוש להמשכיות

בפרקים הקודמים עמדנו על החשיבות של הלאומיות היהודית העתיקה, על האופן שבו נשתמרה גם בתקופת הגלות ועל ההשפעה המכרעת שהיתה לה על צמיחת התודעה הלאומית בקרב עמים נוצריים באירופה. לאור זאת, נראית התנועה הציונית וההתעוררות הלאומית היהודית בעת החדשה כהמשך הרוח הלאומית של היהדות תוך מיסודה בכלים מודרניים וניצול הזדמנויות הסטוריות למימושה המחודש באמצעות הקמת המדינה היהודית בארץ ישראל.

ואולם, אין כוונת הדברים הללו להכחיש את ההיבטים החדשניים בתנועה הציונית ואת הגורמים הספציפיים לצמיחתה, שבלי התייחסות אליהם התמונה איננה שלמה. בסעיפים הבאים נתייחס להיבטים וגורמים אלו, ולאחריהם ננסה לסכם בצורה מאוזנת את הצדדים השונים של הלאומיות היהודית המודרנית.

1. ההתעוררות הלאומית באירופה והשפעתה על היהודים

בפרק הראשון התייחסנו לתסיסה הלאומית שהתפשטה באירופה במהלך המאה ה-19. על מנת לסבר את האוזן כדאי להזכיר את היקפה של התופעה ומשמעותה. המהפכה הצרפתית (1879) היתה כרוכה בהתעוררות תודעה לאומית חזקה בצרפת, שנאלצה בשנים שלאחר המהפכה להלחם בקואליציה רחבה של מדינות אירופה. חלוקת פולין בסוף המאה ה-18 בידי המעצמות הסמוכות לה (פרוסיה, רוסיה ואוסטריה) גרמו להתעוררות לאומית בקרב הפולנים שמרדו במעצמות הכובשות ונלחמו על עצמאותם. בגרמניה ובאיטליה, שהיו מחולקות למדינות רבות במשך ימי הביניים, התעוררו תנועות לאומיות שהובילו לאיחוד איטליה (1860) ולאיחוד גרמניה (1871). ב-1821 פתחו היוונים במרד או מלחמת עצמאות כנגד האמפריה העות'מנית, ותוך מספר שנים הגיעו לעצמאות. עמים נוספים שהיו בשליטה עות'מנית (סרביה,

בולגריה) נאבקו על עצמאותם וזכו בה בהדרגה. ההונגרים, שהיו נתונים לשליטת האמפריה האוסטרית נאבקו על עצמאותם, והשיגו ב-1867 אוטונומיה שהפכה את האמפריה לאוסטרו-הונגרית. גל מרידות לאומיות באירופה בשנת 1848 זכה לכינוי "אביב העמים". אלו הן רק כמה דוגמאות בולטות להתעוררות הלאומית באירופה של המאה ה-19.

לתסיסה לאומית זו היתה השפעה מכרעת על היהודים ועל צמיחתה של הדרישה הפוליטית להשבת היהודים לציון ולהקמת מדינה עצמאית. כך ניתן למצוא אצל רבים מ"מבשרי הציונות" במאה ה-19 קרבה גאוגרפית ורעיונית למאבקים הלאומיים של התקופה. רבי יהודה אלקלעי, ממבשרי הציונות, היה רב של עיר הסמוכה לבלגרד שבסרביה בתקופת מאבקם של הסרבים לעצמאות, והוא מציין את הרוח הלאומית של הזמן כגורם מדרבן לקידום שיבת היהודים לארצם. משה הס, סיים את ספרו "רומי וירושלים" סמוך לאיחוד איטליה (1861), ובו קרא לעצמאותה הלאומית של ירושלים, הראויה לכך בדיוק כשם שרומי השלימה זה עתה את עצמאותה המחודשת. גם רבי צבי הירש קלישר, מחבר הספר 'דרישת ציון', וממייסדי החברה ליישוב ארץ ישראל בפרנקפורט (1860) הביא דוגמאות מעמים אחרים כאשר קרא לתחית ישראל כפי שניתן להוכיח מדבריו:

"למה אנשי איטליה ושאר מדינות ימסרו נפשם עבור ארץ אבותיהם, על אחת כמה וכמה ארץ כזאת... לגאון ולתפארת היא לעם ישורון אשר לאהבת ארץ אבות ידרושון... וכי נופלים אנחנו מכל העמים אשר דמם ורכושם כאפס נחשבו למו נגד אהבת ארצם ועמם? שימו נא לב מה עשו אנשי איטאליען >> =איטליה>>, עם פולין, מדינת אונגאריין >>=הונגריה>>, אשר השליכו נפשם מנגד... עבור נחלת ארצם, ואנחנו בני ישראל אשר הארץ המפוארה משוש לכל הארץ היא לנו למורשה... ונשים יד לפה ונהיה כאיש אשר אין רוח בו? הלא נבזינו בעיני נפשנו..."

(הכתבים הציוניים של הרב צבי קאלישר, תש"ז, עמ' כט', קכט')

השפעה זו קיימת בוודאי גם כאשר מדובר בתומכים מאוחרים של הציונות, בפרט בקרב תומכים חילוניים שלה, שהרוח הלאומית של התקופה השפיעה עליהם להדגיש את המימד הלאומי ביהדות ולפרש את העבר היהודי בפירוש לאומי, תוך החלשת המימד הדתי ביהדות או תוך הכפפה שלו למימד הלאומי.

2. האנטישמיות המודרנית והשפעתה על צמיחת התנועה הציונית

גורם נוסף שללא ספק עמד ברקע ההתעוררות הלאומית היהודית בתקופה המודרנית היה האנטישמיות שבלמה את תקוות היהודים להשתלבות בחברה הכללית. בסוף המאה ה-18 ובמהלך המאה ה-19 זכו היהודים במדינות אירופה בהדרגה בשוויון זכויות, שאפשר להם ליטול חלק בפעילות המדעית, האומנותית, הכלכלית והפוליטית. חוקי השוויון שנתקבלו בצרפת לאחר המהפכה, וכן בארצות שנכבשו על ידי צרפת המהפכנית והושפעו מרוחה (כמו הולנד, איטליה, וכמה ממדינות גרמניה), פתחו ליהודים דרכים להשתלבות בחברה הכללית שלא היו פתוחים בפניהם במשך דורות ארוכים. תהליך השגת האמנסיפציה באירופה נמשך לאורך כל המאה ה-19, ועל אף שנתון היה בפולמוס מתמשך השינוי שהוא יצר במצבם של היהודים היה ניכר ובלוט.

החלטות אלו יצרו אצל יהודים רבים תקווה להשתלבות מלאה בתוך החברה הכללית, תוך התבוללות ונטישה מוחלטת של המסורת היהודית או תוך הצנעתה למרחב הפרטי כדת או אמונה אישית בבחינת "היה יהודי בביתך ואדם בצאתך".

ואולם תקוות אלו נכזבו במידה רבה בגלל גילויי אנטישמיות שחזרו ונשנו במהלך המאה ה-19. הללו הופיעו בחלק מן המדינות בחוסר נכונות לשינוי החוקים המפלים, אך גם במדינות שבוטלו לחלוטין חוקים אלו הופיעה האנטישמיות בצורת חוסר נכונות של הציבור לקבל את השוויון החוקי של היהודים, ולא פעם גם בהתפרצויות קשות של פוגרומים ועלילות שווא כנגד היהודים.

ארועים אלו יצרו אצל רבים את התחושה שמהלך של התבוללות או של השתלבות לא יביא פתרון למצבם של היהודים, וממילא נוצרה אצלם דרישה למציאת פתרון לבעית היהודים במסגרת לאומית. זהו הרקע הישיר לשינוי בעמדתו של יהודה ליב פינסקר שהיה מתומכי ההשתלבות של היהודים בחברה הרוסית, ועבר לתמוך ב'אוטואמנסיפציה' של היהודים. לראשונה הוא נסוג מעמדת ההשתלבות לאחר פוגרום שהיה באודסה ב-1871. לאחר הפוגרומים שהחלו ב-1881 וכונו 'סופות בנגב', הוא נסוג סופית מרעיון ההשתלבות ופרסם את ספרו על הצורך בהקמת מדינה ליהודים. פינסקר, מראשי תנועת חיבת ציון, ופעיל מרכזי בהפצת רעיון הלאומיות היהודית החדשה, הוא מקרה מובהק של תמיכה בלאומיות היהודית מתוך אכזבה מרעיון ההשתלבות בין הגויים.

על אף שדעות שונות נשמעו לגבי עמדותיו המוקדמות של בנימין זאב הרצל, דומה

שגם לגביו ניתן לקבוע שהאנטישמיות נטלה חלק חשוב בהכרעתו לתמוך בהקמת מדינה לעם היהודי. הרצל הצעיר היה דוגמה ליהודי המשתלב בחברה האוסטרית, עיתונאי מצליח וכותב מחזות. גילויי אנטישמיות אליהם נחשף בשלבים ראשונים של עבודתו העיתונאית, וכן הסיקור של משפט דרייפוס בצרפת ב-1894, הפגישו אותו בצורה בלתי אמצעית עם האנטישמיות האירופית, וכך הוא גיבש סופית את עמדתו על אי-האפשרות של השתלבות היהודים במדינות אירופה, ופנה להקמתה של התנועה הציונית.

ניתן למנות שורה ארוכה של פעילים מרכזיים בתנועת חובבי ציון (כמו פינסקר ומ"ל לילינבלום) ובתנועה הציונית שהצטרפותם לתנועה או להזדהות פעילה עם רעיון הלאומיות היהודית והגשמתו בעליה לארץ ישראל, באה לאחר ייאוש מאופציות ההתבוללות או ההשתלבות. ניתן לסכם ולקבוע, שאם אמנם התנועה הציונית צמחה על רקע השאיפות הלאומיות החבויות שהיו קיימות בקרב היהודים גם בתקופת הגלות, האנטישמיות היתה אחד הגורמים הישירים לעוצמתה של ההתעוררות הלאומית בקרב היהודים בתקופה המודרנית.

3. חידוד המימד הלאומי כנבדל מן הדתי בתנועה הציונית

לבסוף, עלינו לעמוד על נקודה נוספת שאפיינה את הלאומיות היהודית המודרנית, הן בתנועת חובבי ציון והן בתנועה הציונית, והוא ההבחנה המודעת של המימד הלאומי מן המימד הדתי, והדגשת חשיבותו או הלגיטימיות שלו גם בנפרד מן המימד הדתי.

בפרקים הראשון והשני עמדנו על כך שלאומיות היא תופעה שהיתה קיימת גם בתקופה הקדם-מודרנית, ושאינן לצמצם את גילויה לתקופה המודרנית בלבד. עם זאת, נכון לקבוע שבתקופה המודרנית התחדדה התפישה של הלאומיות כמוקד זהות נבדל מן הדת. גם בתקופה המודרנית לא בכל מקום היתה הלאומיות מנותקת מן הדת, ורבות מן התנועות הלאומיות נתמכו על ידי תפישות דתיות של בני הלאום, אך עם זאת, האופציה של זהות לאומית שאיננה תלויה בזהות הדתית מאפיינת את התקופה המודרנית. הזהות הלאומית במצרים הקדומה, בסין הקיסרית, בממלכות המזרח הקדום ובערי המדינה בשומר וביוון, היתה קשורה קשר בל ינתק לתפישת המציאות הדתית-מיתולוגית של בני תרבויות אלו. גם בימי הביניים ובראשית העת החדשה הזהות הלאומית היתה משולבת בתפישת העם כעם נבחר בדמות עם

ישראל המקראי, או ביעוד הדתי של האומה. הייחוד של הלאומיות המודרנית, שקשורה להופעתה בעידן חילוני, הוא ההפרדה שהיא אפשרה בין המימד הלאומי למימד הדתי, שהקנתה למימד הלאומי מעמד בכורה מובהק.

במובן זה, גם התנועה הלאומית היהודית היא בגדר חידוש, ואיננה המשך רציף של המסורת היהודית או של הזהות היהודית העתיקה. הגדרת הזהות היהודית באופן שמאפשר הכלה של יהודים שאינם מאמינים בתורת ישראל כחלק מוביל ובלתי נפרד מזהות זו, ומאידיך לראות בזהות זו זהות לאומית ולא אתנית בלבד או מסורתית כפי שהיה מקובל בקרב יהודים שהתרחקו מזהותם הדתית בתקופה המודרנית, יש בה חידוש מובהק. אמנם, בתוך התנועה הציונית ניטש ויכוח חריף בשאלה האם הפרדת הלאומיות מן הדת היא חלק מהגדרת התנועה, ונקטה מדיניות של נייטרליות בשאלות חינוכיות-תרבותיות או של מסגרות חינוכיות שונות שאפשרה הן לשומרי מצוות והן ל'חופשיים' להתכנס תחת קורת גג אחת, אך סוף סוף ברור היה שהמסגרת איננה מחייבת נאמנות לתורה כבסיס להגדרת הלאומיות ובמובן זה יש בלאומיות היהודית המודרנית חידוש של ממש.

4. סיכום: הלאומיות היהודית המודרנית – בין רצף לחידוש

ראינו בפרק זה את קיומו של מימד לאומי חילוני נפרד מן הדת כמאפיין של הלאומיות היהודית המודרנית, ואת התסיסה הלאומית באירופה וגילויי האנטישמיות במאה ה-19 כגורמים ישירים להתעוררות לאומית בקרב היהודים. נשאלת אפוא השאלה מה היחס בין הלאומיות היהודית כתופעה הנמשכת מן העת העתיקה, דרך ימי הביניים ועד לעת החדשה, לבין התנועה הציונית והלאומיות היהודית המודרנית? התשובה לשאלה זו קשה, ומורכבת מהיבטים שונים.

ראשית, עלינו לתת את הדעת על המתח שבין תודעת הרצף לתודעת החידוש אצל רבים מן ההוגים והפעילים הציוניים. סוגיה זו נתבארה בצורות שונות אצל הוגים ציוניים שונים, אך אצל רבים מהם נותר המתח על כנו, מחד הציונות כשיבה לציון וחידוש ימינו כקדם, מאידך הציונות כשליטת הגלות והזהות היהודית הישנה.

שנית, יש לבחון את אופני ההשפעה של הזהות הלאומית הישנה על הצלחת הלאומיות היהודית המודרנית. החיבור הטבעי של הדת והלאום בתודעה היהודית המסורתית אפשרו לציבור המסורתי וגם לצעירים שהתרחקו מקיום תורה ומצוות להזדהות בצורה פשוטה וטבעית עם הרעיון הלאומי. דבר זה ניכר בריכוז הפעילות

של התנועה הציונית ברוסיה בבתי הכנסת, או במוטיבים המקראיים והמסורתיים שהיו דומיננטיים מאוד גם במערכות החינוך של המפלגות הלא-דתיות בתנועה הציונית.

לבסוף, עלינו לעמוד על העוצמה המיוחדת של הלאומיות היהודית המודרנית שהיא תופעה יחידה במינה בהצלחתה. קיבוץ היהודים מגלויית כה מרוחקות ושונות, ההצלחה להתיך אותם לחברה בעלת סולידריות גבוהה והחייאת השפה העברית העתיקה שלא שמשה כשפה מדוברת, הן תופעות שקשה למצוא להן מקבילה בתנועות לאומיות אחרות. הרקע של הלאומיות היהודית המתמשכת הוא ללא ספק בעל כח הסברי חשוב בהבנת הייחודיות של תופעה זו.

היבטים אלו אינם נותנים מענה סופי לשאלת המתח שבין רצף לחידוש בתנועה הציונית, אולם הם מובילים לכמה מסקנות מאוזנות בהם ניתן לחתום את הדיון שלנו:

א. התנועה הציונית היא מופע אחד בתוך התופעה הארוכה של הלאומיות היהודית הנמשכת מן העת העתיקה ועד ימינו. כתנועה מודרנית יש לה מאפיינים ייחודיים, בין השאר בהגדרה העצמית המובהקת שלה המאפשרת את הכלתם של יהודים שאינם מאמינים בתורה במסגרת הזהות הלאומית. עם זאת, יש לה מאפיינים רבים הדומים וממשיכים את המימד הלאומי שהיה קיים ביהדות ובעם ישראל מאז העת העתיקה, גם אם היה משולב במימד דתי.

ב. בתוך התנועה הציונית התקיים מראשיתה מתח בין הוגים שהדגישו את יסוד הרצף – בין אם הבינו את הלאומיות היהודית המודרנית בכלים דתיים (כמו ההוגים הרבניים והדתיים בקרב חובבי ציון והתנועה הציונית) ובין אם ראו בה התחדשות של היהדות ויציקתה לתוך דפוסים מודרניים – לבין הוגים שהדגישו את יסוד החידוש וראו בציונות התנערות חלקית או אפילו מלאה מן העבר היהודי. עולה מכך שאין לראות במי שמדגיש את יסוד הרצף או את יסוד החידוש בציונות נטע זר או עיוות של הרעיון הציוני היסודי.

ג. אי אפשר להבין את הצלחת הציונות ואת הקמת מדינת ישראל במנותק מן ההיסטוריה היהודית הארוכה ומן הדומיננטיות של המרכיב הלאומי בתוכה. ההתעלמות ממימדים אלו והתרכזות רק ברקע המודרני של הלאומיות היהודית, יוצרים קושי בהבנת ההצלחה הייחודית של הלאומיות היהודית.

דגשים דידקטיים

פרק זה מעלה שלוש נקודות מרכזיות שניתן להעלות בכיתה:

1. הגורמים להתעוררות הלאומית היהודית (הציונות) במאה ה-19 – התסיסה הלאומית באירופה וגילויי האנטישמיות המודרנית.
2. התנועה הציונית בהיותה תנועה מודרנית חידדה את היסוד הלאומי כמוקד זהות נפרד מהיסוד הדתי, הבחנה שלא היתה קיימת בלאומיות היהודית הקדומה. הפרדה זו בין המימד הדתי למימד הלאומי בזהות היהודית, שאפשרה להכיל בתוכה גם יהודים שאינם שומרי מצוות.

שאלה לדיון: האם אפשרית הבחנה מוחלטת בין המימד הדתי למימד הלאומי בזהות היהודית? בחנו את המציאות הישראלית – האם אתם מזהים אלמנטים דתיים שאנחנו מזהים כלאומיים?

3. המתח בין הציונות כ"שיבת ציון", שהדגישה את ההמשכיות ההיסטורית של הלאומיות היהודית והציונות כ"כשלילת הגלות", שביקשה להתנער מהעבר היהודי והדגישה את החידוש של הציונות.

שאלה לדיון: אילו מאפיינים של הציונות ממשיכים את המימד הלאומי היהודי הקדום ואילו הם לדעתכם מודרניים?

תיבת אקטואליה: מדוע השאלה חשובה?

עד כה עסקנו בשאלת קדמותה של הלאומיות בכלל, והלאומיות היהודית בפרט. הצגנו את התיאוריות השונות במחקר, והבאנו ראיות לקיומה של לאומיות עתיקה, בפרט זו של העם היהודי. הצגנו גם את המתח בקרב התנועה הציונית, שהיא גרסה מודרנית של הלאומיות היהודית העתיקה, בין המשכיות וחדוש. אך כעת נתפנה לדון בשאלה עצמה: מה עניין לנו אם הלאומיות תופעה מודרנית או עתיקה? כיצד יושפעו חיינו אם הומצא הלאום היהודי במאה ה-18?

מעבר לשאלת האמת ההיסטורית, שאלת קדמותו של קיומו הלאומי משפיעה על יכולת ההזדהות שלנו (ושל תלמידינו) עם הלאום היהודי, מדינת ישראל והתנועה הציונית. אין ספק כי קיומו הלאומי של העם היהודי בארץ ישראל מהווה צידוק לפעילות הלאומית בתוכה כיום, אך מעבר לכך, יש לה השפעה על הקשר הרגשי שלנו אליה.

■ שאלה לעיון והעמקה בכיתה: מדוע חשוב לנו אם הלאומיות שלנו היא עתיקה או מודרנית? על מה משפיעה התודעה ההיסטורית ארוכת השנים שלנו?

ניתן לקרוא יחד עם התלמידים את הנאום שנשא עזר וייצמן בפני הפרלמנט הגרמני ולדון איתם בשאלה: כיצד משפיעה התודעה הלאומית ההיסטורית שלנו על חיינו בישראל היום?

נאום הנשיא וייצמן בפני חברי בתי הפרלמנט הגרמני, כ"ד בטבת תשנ"ו, 16.1.1996

הזכרון מצמצם את המרחקים. מאתיים דורות עברו מראשית תולדות עמי, והם דומים בעיני כימים אחדים. רק מאתיים דורות עברו מאז קם אדם ושמו אברהם ועזב את ארצו ואת מולדתו והלך אל הארץ שהיום היא ארצי. רק מאתיים דורות עברו מיום שקנה אברהם את מערת המכפלה בעיר חברון ועד הסכסוכים הרצחניים המתרחשים בה בדור. רק מאה וחמישים דורות עברו מעמוד האש של יציאת מצרים ועד עמודי העשן של השואה. ואני, שנולדתי מזרעו של אברהם ובארצו של אברהם- הייתי בכולם.

הייתי עבד במצרים, וקיבלתי את התורה בהר סיני, ויחד עם יהושע ואליהו עברתי את

נהר הירדן, נכנסתי לירושלים עם דוד, וגליתי ממנה עם צדקיהו, ולא שכחתי אותה על נהרות בבל, ובשוב אדוני את שיבת ציון חלמתי בין בוני חומתה. לחמתי ברומאים וגורשתי מספרד, והועליתי על המוקד במגנצא, היא מיינץ, ולמדתי תורה בתימן, ושכלתי את משפחתי בקישינב, ונשרפתי בטרבליניקה ומרדתי בוורשא ועליתי לארץ ישראל, היא ארצי שממנה גליתי ובה נולדתי וממנה אני בא ואליה אשוב...

וכשם שאנחנו נתבעים, בכוחו של הזכרון, להשתתף בכל יום ובכל אירוע של עברנו, כך אנחנו נתבעים, בכוחה של התקווה, להתבונן לכל יום ויום של עתידנו. הן רק במאה האחרונה טולטלנו בין מוות וחיים, בין יאוש ותקווה, בין עקירה ושתילה. זאת המאה הנוראה של המוות, בה השמידו הנאצים ועוזריהם חלק גדול מאתנו בשואה, אבל היא גם המאה המסחררת של השיבה לחיים, של התקומה, של העצמאות, ובאחרונה- של הסיכוי לשלום.

מקורות לעיון ולהרחבה

למבוא:

ה' וסרמן וי' דהאן, להמציא אומה – אנתולוגיה, רעננה, 2006.
ש' זנד, מתי ואיך הומצא העם היהודי?, ת"א, 2008.

לפרק א:

ב' אנדרסון, קהיליות מדומיינות, ת"א, 1999.
א"ד סמית, האומה בהסטוריה, י-ם, 2003.
א' הייסטינגס, בנייתן של אומות – התנ"ך והווצרות מדינות הלאום, ירושלים, 2008.
S. Grosby, *Biblical Ideas of Nationality – Ancient and Modern*, Indiana, 2002
B.J. Kemp, *Ancient Egypt*, NY, 2006

לפרק ב:

ג' שמעוני, "תרומתן של תאוריות על הלאומיות לחקר הציונות כתנועה לאומית", בתוך: ד' יעקובי (עורך), מתנועה לאומית למדינה, עמ' 19-11, י-ם, תשס"ב.
ח' בן ישראל, "כיצד נתפסה הציונות במחקר על לאומיות: תמונה חלקית", בתוך: י' גולדשטיין (עורך), יוסף דעת – מחקרים בהסטוריה יהודית מודרנית, באר שבע, 2010, עמ' 153-165.
א' מלאך, "חקר הלאומיות והמקרה היהודי-ישראלי", בעקבות הרצאה בכנס 'ישראל כמדינת לאום', אוניברסיטת בר-אילן, מאי 2012. (עומד להתפרסם)

לפרק ג:

א' מלאך, "בסיסי הלגיטימיות של מדינת לאום יהודית בעידן פוסטמודרני", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, תשס"ח, פרק 5.
א"ד סמית, עמים נבחרים – מקורות מקודשים של זהות לאומית, י-ם, 2010.
י' רבא, התרומה והתמורה – ארץ ישראל ועם ישראל בעולמה הרוחני של רוסיה בימי הביניים, ת"א, 2003.
ב' טוכמן, התנ"ך והחרב – אנגליה וארץ ישראל, ת"א, 1987.
א' מלאך, "ישראל החדש", סגולה 11, אפריל 2011, עמ' 34-41.
Joseph Reese Strayer, "France: The Holy Land, the Chosen People, and the Most Christian King", *Medieval Statecraft and the Perspectives of History*, Princeton, 1971, pp. 300-314

לפרק ד:

ג' שמעוני, האידיאולוגיה הציונית, ירושלים, תשס"ג.
א' שפירא, "אנטישמיות וציונות", בתוך: יהודים חדשים יהודים ישנים, ת"א, 1997, עמ' 175-191.

מערכי שיפור

מערך שיעור: חשיבותה של הזהות הלאומית

רקע

בקרב חלק מחוקרי הלאומיות נשתרשה עמדה ולפיה הלאומיות היא תופעה מודרנית קצרת ימים. עמדה זו, שהיא לכאורה נוגעת בשאלה היסטורית בלבד, כרוכה במידה רבה גם בנקיטת עמדה מוסרית. רבים מן המדגישים את קיצור ימיה של הלאומיות, עושים זאת מתוך התנגדות מוסרית לסדר הפוליטי של מדינות לאום. לדעתם, חשוב להדגיש את קוצר ימיה של הלאומיות על מנת לבסס את הטענה שהיא איננה חלק טבעי או מהותי מן הטבע האנושי והתרבות האנושית. כשם שבאה הלאומיות לא מכבר, סופה גם שתעלם במהרה. עם זאת, ניכר כי הזהות הלאומית היא אכן חלק משמעותי מזהותנו האישית ומהווה מוקד זהות ציבורית משמעותי במדינת ישראל. שיעור זה מציע לתלמידים לבחון את מקומה של הזהות הלאומית בזהותם האישית.

מטרות השיעור

התלמידים יכירו את ההגדרות המקובלות ללאומיות, ואת הסוגים המקובלים של הלאומיות: אתנית-תרבותית ופוליטית (מדינית)

התלמידים ידונו במשמעות נדבך הזהות הלאומית בזהותם האישית.

מהלך השיעור

שלב א: מהי לאומיות?

נכתוב על הלוח את המילה "לאומיות" ונבקש מהתלמידים להעלות רעיונות שעולים כאשר הם שומעים את המילה "לאומיות".

במחקר הלאומיות הגדרות רבות ושונות שחלקן מדגישות את ההיבט התרבותי של הלאומיות וחלקן מדגישות את המימד הפוליטי שלה. ככלל, עיקרה של הלאומיות נוגע בזהות בין המסגרת הפוליטית למסגרת האתנית-תרבותית או בשאיפה לזהות כזאת. לצורך יחידה זו נשתמש בהגדרות המשמשות בתכנית הלימודים החדשה, הרואות בשאיפה למדינה ריבונית רכיב הכרחי בהגדרת הלאומיות.

לאום = קבוצת אנשים שיש להם מאפיינים משותפים ושאיפה להגדרה עצמית. לרוב לאום מבוסס על יסודות משותפים כמו: מוצא, תרבות, שפה, מסורת, היסטוריה ולעיתים גם דת. אפשרות אחרת היא שותפות על בסיס אזרחות במדינה אחת ומחויבות לחוקיה וערכיה.⁵

לאומיות = רעיון מדיני, השקפת עולם הטוענת שלכל לאום (עם) יש זהות משותפת ויש לו זכות למדינה משלו שבמסגרתה הוא מקיים, משמר ומקדם את אותה זהות. הלאומיות מתבססת על ההכרה של בני אותה קבוצה שיש להם דברים משותפים שמהווים עבורם מקור הזדהות שהופכים אותם לקבוצה אחת, על רצונם לחיות ביחד ועל השאיפה למדינה ריבונית של בני הלאום.⁶

בהקשר הזה, מקובל להבחין בין לאומיות אתנית-תרבותית לבין לאומיות פוליטית (מדינתית):

לאומיות אתנית-תרבותית מתבססת על מוצא משותף, שפה, תרבות, היסטוריה ומנהגים משותפים בין בני הלאום, לעיתים גם דת.

לאומיות פוליטית (מדינתית) היא לאומיות המבוססת על האזרחות במדינה: בני הלאום הסכימו לחיות יחד במדינה תחת משטר וחוקים מסוימים.

■ שאלו את התלמידים: איזו סוג לאומיות מתקיימת בישראל?

שלב ב: זהות לאומית וזהות אישית – הכנת תעודת זהות

5 מתוך הפרקים המעודכנים לתכנית הלימודים החדשה של הספר «להיות אזרחים בישראל», באתר המפמ"ר: http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Mazkirut_Pedagogit/MafmarEzrachut/ChativaElyona/eduk/RaayonLeumi.htm

6 מתוך הפרקים המעודכנים לתכנית הלימודים החדשה של הספר «להיות אזרחים בישראל», באתר המפמ"ר: http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Mazkirut_Pedagogit/MafmarEzrachut/ChativaElyona/eduk/RaayonLeumi.htm

התלמידים יכינו את תעודת הזהות האישית שלהם ויעצבו אותה. יש לכלול בה מאפייני תוכן כמו פרטים אישיים ואלמנטים שהם רואים כחלק מזהותם, וכן מאפיינים לא-מילוליים כמו סמלים. התלמידים יציגו את תעודת הזהות שלהם.

אילו מאפיינים וסמלים חזרו בכל תעודות הזהות? מה היה שונה?

שלב ג: דיון בכיתה

אנחנו יכולים לראות שחלק ניכר מזהות שלנו מוגדרת לפי קבוצות אליהם אנחנו משתייכים: המשפחה שלנו, מוצא, מקום מגורים, מגדר וכד'. איזה מקום תפסה הגדרת הזהות הלאומית שלנו בהגדרתנו האישית? כלומר – כאשר אנחנו מבקשים לזהות את עצמנו, האם אנחנו מגדירים עצמנו כיהודים וכישראלים? מדוע?

שאלו בכיתה: האם אתה מרגיש הזדהות עם ישראלים אחרים? מהם הגורמים שמייצרים את ההזדהות הזאת? האם אתה מרגיש הזדהות עם יהודים המתגוררים בארצות אחרות? מהם הגורמים המייצרים את ההזדהות הזאת?

יש מדינות שקבעו תנאים לקבלת אזרחות כמו ידיעת השפה, הכרת התרבות וההיסטוריה המקומית, שבועת אמונים וכו'. דונו בכיתה: מה דעתכם על תנאים אלה? אילו תנאים הייתם שמים לקבלת אזרחות במדינת ישראל?

שלב ד: סיכום בכיתה

אנחנו חולקים עם ישראלים אחרים תרבות משותפת, היסטוריה, שפה ודת משותפות. כל אלה הם מרכיבים שמחזקים את ההזדהות שלנו איתם. התרבות, ההיסטוריה והדת משותפות גם עם יהודים מארצות אחרות, לכן אנחנו מרגישים הזדהות איתם ותחושת "שותפות גורל". הזדהות הלאומית מהווה נדבך משמעותי בזהות האישית שלנו ועל פי רוב אנחנו מונים אותה כאחד ממאפייני הזהות האישית שלנו.

מערך שיעור: מקורה של הלאומיות

רקע

בשנים האחרונות ניתן לראות בקרב לא מעט אינטלקטואלים בישראל ובעולם התייחסות ללאומיות היהודית כאל יצירה מודרנית, או במינוח הבוטה יותר, כאל המצאה מודרנית. התפישה של הלאומיות כתופעה מודרנית הפכה מרכזית יותר ויותר בעשורים האחרונים, אך היא כמובן איננה התפישה היחידה לגבי הלאומיות. חוקרים רבים מדגישים את הרציפות שבין תופעת הלאומיות המודרנית לתקופות קודמות ומתנגדים במידה כזאת או אחרת לשיוך הבלעדי של הלאומיות לתקופה המודרנית.

השאלה המרכזית העומדת במרכז המחלוקת הוא מקורה של הלאומיות. האם מדובר בתופעה אנושית בסיסית או בהתפתחות מודרנית שנובעת מגורמים תרבותיים, טכנולוגיים, כלכליים ואחרים?

שיעור זה מבקש להציג את המחלוקת ולהביא ראיות לקיומה של לאומיות יהודית עתיקה.

מטרות השיעור

1. התלמידים יכירו את הויכוח הקיים בין חוקרים בשאלה האם לאומיות היא תופעה מודרנית או תופעה עתיקה
2. התלמידים יכירו ראיות לקיומה של לאומיות יהודית עתיקה
3. התלמידים ידונו בחשיבותה של התודעה הלאומיות ההיסטורית של עם ישראל להזדהותנו עם מדינת ישראל והמפעל הציוני

מהלך השיעור

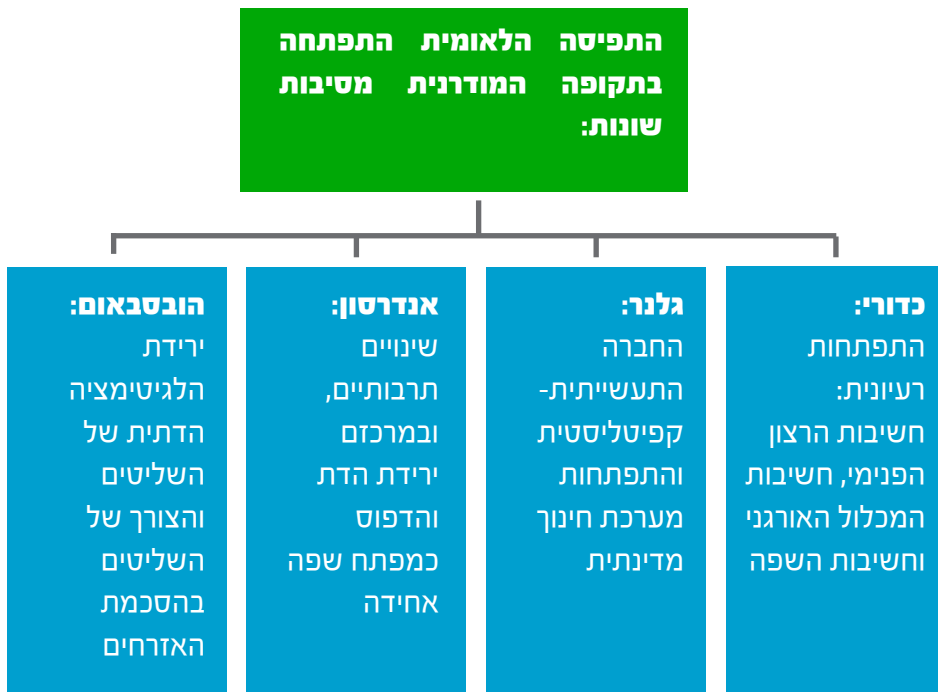
שלב ראשון: הצגת המחלוקת

במחקר על ההיסטוריה של הלאומיות ניתן לחלק את הדעות השונות לשלוש אסכולות: האסכולה המודרניסטית, האסכולה האתנו-סימבולית ואסכולה הרואה בלאומית תופעה כלל אנושית.

האסכולה המודרניסטית

משותפת לכל התיאוריות המודרניסטיות היא הטענה כי על אף שהאדם היה תמיד יצור חברתי המשתתף בקהילה משפחתית, שבטית, אתנית ותרבותית, לקהילה זו לא היו יומרות פוליטיות. רק בתקופה המודרנית עלה מושג ה"אומה" או ה"לאום" כישות פוליטית, ישות הקיימת כביכול בנפרד מן המדינה, כאשר האחרונה אמורה להוות מימוש שלה או כלי עזר ומסגרת לביטוי אופיה המיוחד.

כיוון שכך, אצל החוקרים מאסכולה זו השאלה העיקרית בחקר הלאומיות היא מדוע דווקא בעת החדשה התגבשה ונפוצה התפישה הלאומית באירופה, ובעקבותיה גם באזורים אחרים. סיכום של הדעות השונות ניתן לראות כאן:

האסכולה האתנו-סימבולית

בניגוד לחוקרים המודרניסטיים, חוקרים מהאסכולה האתנו-סימבולית טוענים כי ניתן למצוא מאפיינים לאומיים עוד בימי הביניים. לטענתם, לא ניתן להפריד בין קיומן של קהילות אתניות ותרבותיות עוד בימי הביניים לבין היווצרותן של האומות המודרניות. אנת'וני סמית טוען כי מקהילות אלה שאבו התנועות הלאומיות את

הגבולות האתניים ואת התשתית התרבותית והסמלית, ששימשו את הלאומים בעת המודרנית. אדריאן הייסטינגס טוען כי לא ניתן להבין את תופעת הלאומיות כראוי אם מצמידים אותה אך ורק לתקופה המודרנית. לטענתו ניתן לזהות דפוסים לאומיים באירופה כבר מהמאה ה-9.

האסכולה השלישית – הלאומיות כתופעה אנושית מקיפה

עיקרה של הלאומיות הוא זהות בין המסגרת הפוליטית למסגרת האתנית-תרבותית. שורה של מחקרים על תרבויות לא אירופיות עתיקות מצאו ראיות לקיומם של מרכיבים דומים מאוד ללאומיות המודרנית. החל מצורת החיים השבטית, שבה התקיימו בדרך כלל תודעה של מוצא משותף ודת ייחודית במקביל להתנהלותה כיחידה פוליטית. המשך בעיר המדינה, יחידה פוליטית שכמו השבט הייתה מבוססת על מוצא, היסטוריה ודת משותפות. תרבויות עתיקות אחרות כמו מצרים, סין, אדום, מואב וארם הרחיבו את היחידה הפוליטית לממלכה שלמה בלי לווטר על הסולידריות האתנית-תרבותית.

למעשה ניתן לטעון כי הלאומיות הייתה תופעה אנושית רווחת אך נחלשה מאוד באירופה בימי הביניים בה הצטרפו יחד שלושה גורמים שהחלישו את התודעה האתנית-לאומית: עלייתה של האימפריה הרומית על תפיסתה האוניברסליסטית, התפשטות הנצרות כדת אוניברסאלית והמבנה המיוחד של השבטים הגרמניים סביב מנהיגים צבאיים חזקים.

הרחבה: מדוע חלה ירידה בכוחה של החשיבה הלאומית?

הניסיון המר של מלחמת העולם השנייה היה בין הגורמים המובילים לירידת כוחה של החשיבה הלאומית. במאה ה-19 עלתה התפישה הלאומית באירופה, יחד עם עליית התנועות הליברליות במאבק למען חירות הפרט והחירות הלאומית, במלחמה כנגד כוחות הריאקציה של המשטרים הישנים, המלוכה והאצולה. במאה ה-20, בסופה של מלחמת העולם הראשונה ניסה הנשיא האמריקאי וודרו וילסון לארגן מחדש את אירופה לפי עקרונות הלאומיות. אולם, מלחמת העולם השנייה יצרה תפנית עזה ביחסו של המערב אל הלאומיות. שתי המדינות שהיו התוצר המובהק ביותר של הלאומיות של המאה ה-19, גרמניה ואיטליה, הפכו לדיקטטורות מפלצתיות שזרעו רצח וזוועה באירופה כולה ואף מחוצה לה. מצב זה יצר בקרב האינטלקטואלים במערב רתיעה עזה מלאומיות.

שלב שני: דיון בכיתה

עם איזו תפיסה אתם מזדהים ביותר? מדוע?

מהי הרלבנטיות של הדיון לדוגמא היהודית-ישראלית? האם ניתן להסביר אותה לאור כל האסכולות? לאיזו אסכולה מתאימה ביותר?

שלב שלישי: הדוגמא הישראלית

המקרה הישראלי מהווה אתגר לאסכולה המודרניסטית, ואישוש לטענות של האסכולה האתנו-סימבולית והאסכולה השלישית. זאת משום שהמקרא מציג תודעה לאומית מגובשת מאוד, בהציגו למעשה את הסיפור הלאומי של עם ישראל ואת תולדות הברית שלו עם אלוהים. סיפור זה מתחיל מהצו הראשון לאברהם אבינו:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל-אַבְרָם לֵךְ-לְךָ מֵאֲרָצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל-הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אָרָאךָ וְאָעֲשֶׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וְאַבְרָכְךָ וְאַגְדָּלְהָ שְׁמֶךָ וְהָיָה בְרָכָה וְאַבְרָכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלְלֶיךָ אָאֵר וּנְבָרְכֻךָ כָּךְ כָּל מְשֻׁפָּחֹת הָאָדָמָה (בראשית י"ב)

גם בהמשך כאשר המשפחה הופכת לעם, את הברית כורת אלוהים עם העם כולו ולא עם יחידים: כהן, נביא או מלך. בברית הזאת מצויה תודעה ברורה של אומה בעלת מוצא אתני משותף, בעלת תודעת ייעוד ושליחות וזיקה לטריטוריה ברורה בה היא אמורה להגשים את ייעודה האלוהי:

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֶל כָּל-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הֲסִכַּת וּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיִיתָ לְעַם לַה' אֱלֹהֶיךָ. וּשְׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְעִשִׂיתָ אֶת-מִצְוֹתָיו וְאֶת-חֻקָּיו אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּךָ הַיּוֹם (דברים כ"ז)

דוגמא נוספת ניתן לראות בהתייחסותו של עזרא הסופר למצב היהודים תחת האוטונומיה הנוחה שקיבלו בארץ ישראל מן השלטון הפרסי, על אף שהייתה שיפור גדול ממצב הגלות, עזרא עדיין רואה באוטונומיה דתית בלבד, ללא ריבונות מלאה, מצב של "עבדות".

וּבְעוֹנֵתֵינוּ נִתְּנוּ אֲנַחְנוּ מְלָכֵינוּ כְּהִגֵּינוּ בְּיַד מְלָכֵי הָאֲרָצוֹת בְּחָרֵב בְּשָׂבִי וּבְבִזָּה וּבְבִשְׁתָּ פָנִים כְּהַיּוֹם הַזֶּה. ח וְעַתָּה כְּמַעַט-רַגְעַ הַיְתֵה תַחְנֶנָּה מֵאֵת יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לְהַשְׁאִיר לָנוּ פְּלִיטָה וְלִתְתּוֹ לָנוּ יָתֵד בְּמִקּוֹם קִדְשׁוֹ לְהֵאִיר עֵינֵינוּ אֱלֹהֵינוּ וּלְתַתְּנוּ מִחַיָּה מְעַט

בְּעִבְדֹתֵינוּ. ט כִּי-עֲבָדִים אֲנַחְנוּ וּבְעִבְדֹתֵנוּ לֹא עֲזָבָנוּ אֱלֹהֵינוּ וַיִּטְ-עָלֵינוּ חֶסֶד לְפָנֵי מַלְכֵי
פָּרַס (עזרא, ט)

שלב רביעי: הקשר אקטואלי

עד כה עסקנו בשאלת קדמותה של הלאומיות בכלל, והלאומיות היהודית בפרט. הצגנו את התיאוריות השונות במחקר, והבאנו ראיות לקיומה של לאומיות עתיקה, בפרט זו של העם היהודי. אך כעת ראוי לדון בשאלה עצמה: מה עניין לנו אם הלאומיות תופעה מודרנית או עתיקה? כיצד יושפעו חיינו אם הומצא הלאום היהודי במאה ה-18?

מעבר לשאלת האמת ההיסטורית, שאלת קדמותו של קיומנו הלאומי משפיעה על יכולת ההזדהות שלנו (ושל תלמידינו) עם הלאום היהודי, מדינת ישראל והתנועה הציונית. אין ספק כי קיומו הלאומי של העם היהודי בארץ ישראל מהווה צידוק לפעילות הלאומית בתוכה כיום, אך מעבר לכך, יש לה השפעה על הקשר הרגשי שלנו אליה.

■ שאלה לעיון והעמקה בכיתה: מדוע חשוב לנו אם הלאומיות שלנו היא עתיקה או מודרנית? על מה משפיעה התודעה ההיסטורית ארוכת השנים שלנו?

ניתן לקרוא יחד עם התלמידים את הנאום שנשא עזר וייצמן בפני הפרלמנט הגרמני ולדון איתם בשאלה: כיצד משפיעה התודעה הלאומית ההיסטורית שלנו על חיינו בישראל היום?

נאום הנשיא ויצמן בפני חברי בתי הפרלמנט הגרמני

הזכרון מצמצם את המרחקים. מאתיים דורות עברו מראשית תולדות עמי, והם דומים בעיני כימים אחדים. רק מאתיים דורות עברו מאז קם אדם ושמו אברהם ועזב את ארצו ואת מולדתו והלך אל הארץ שהיום היא ארצי. רק מאתיים דורות עברו מיום שקנה אברהם את מערת המכפלה בעיר חברון ועד הסכסוכים הרצחניים המתרחשים בה בדורי. רק מאה וחמישים דורות עברו מעמוד האש של יציאת מצרים ועד עמודי העשן של השואה. ואני, שנולדתי מזרעו של אברהם ובארצו של אברהם-הייתי בכולם.

הייתי עבד במצרים, וקיבלתי את התורה בהר סיני, ויחד עם יהושע ואליהו עברתי את נהר הירדן, נכנסתי לירושלים עם דוד, וגליתי ממנה עם צדקיהו, ולא שכחתי אותה על נהרות בבל, ובשוב אדוני את שיבת ציון חלמתי בין בוני חומתה. לחמתי ברומאים וגורשתי מספרד, והועליתי על המוקד במגנצא, היא מיינץ, ולמדתי תורה בתימן, ושכלתי את משפחתי בקישינב, ונשרפתי בטרבליניקה ומרדתי בוורשא ועליתי לארץ ישראל, היא ארצי שממנה גליתי ובה נולדתי וממנה אני בא ואליה אשוב...

וכשם שאנחנו נתבעים, בכוחו של הזכרון, להשתתף בכל יום ובכל אירוע של עברנו, כך אנחנו נתבעים, בכוחה של התקווה, להתבונן לכל יום ויום של עתידנו. הן רק במאה האחרונה טולטלנו בין מוות וחיים, בין יאוש ותקווה, בין עקירה ושתילה. זאת המאה הנוראה של המוות, בה השמידו הנאצים ועוזריהם חלק גדול מאתנו בשואה, אבל היא גם המאה המסחררת של השיבה לחיים, של התקומה, של העצמאות, ובאחרונה- של הסיכוי לשלום.

מערך שיעור: תפיסת הלאומיות במגילת העצמאות

רקע

בשנים האחרונות ניתן לראות בקרב לא מעט אינטלקטואלים בישראל ובעולם התייחסות ללאומיות היהודית כאל יצירה מודרנית, אך יש חוקרים רבים מדגישים את הרציפות שבין תופעת הלאומיות המודרנית לתקופות קודמות ומתנגדים במידה כזאת או אחרת לשיוך הבלעדי של הלאומיות לתקופה המודרנית.

הגישה של הלאומיות כהמצאה מודרנית עומדת בסתירה חזיתית לתפישה בה אחזו מייסדי המדינה, לתפישת חבר הלאומים שהעניק לבריטניה את כתב המנדט על ארץ ישראל, ולתפישת מוסדות האו"ם שתמכו בהקמתה של מדינה יהודית בארץ ישראל. כך עולה מתוך מגילת העצמאות שחלק הארי שלה מוקדש להסבר ההיגיון להקמת מדינת ישראל כמדינה יהודית.

מטרות השיעור

התלמידים יכירו את הויכוח הקיים בין חוקרים בשאלה האם לאומיות היא תופעה מודרנית או תופעה עתיקה

התלמידים יכירו את מגילת העצמאות ואת חלקיה השונים

התלמידים ידונו בתפיסת הלאומיות העומדת בבסיסה של מגילת העצמאות

מהלך השיעור

שלב ראשון: הצגת האסכולות השונות לגבי הלאומיות.

במחקר על ההיסטוריה של הלאומיות ניתן לחלק את הדעות השונות לשלוש אסכולות: האסכולה המודרניסטית, האסכולה האתנו-סימבולית ואסכולה הרואה בלאומית תופעה כלל אנושית.

האסכולה המודרניסטית

התיאוריות המודרניסטיות טוענות כי על אף שהאדם היה תמיד יצור חברתי המשתתף בקהילה משפחתית, שבטית, אתנית ותרבותית, לקהילה זו לא היו יומרות פוליטיות. רק בתקופה המודרנית עלה מושג ה"אומה" או ה"לאום" כישות פוליטית, ישות הקיימת כביכול בנפרד מן המדינה. כיוון שכך, אצל החוקרים מאסכולה זו

השאלה העיקרית בחקר הלאומיות היא מדוע דווקא בעת החדשה התגבשה ונפוצה התפישה הלאומית באירופה, ובעקבותיה גם באזורים אחרים.

חוקרים שונים הצביעו על מקורות שונים: ארנסט גלנר הצביע על הטכנולוגיה והכלכלה כגורמים המרכזיים, בחברה התעשייתית-קפיטליסטית עלה הצורך לייצר שפה משותפת כדי לאפשר נידות עובדים, וכך נוצרה מערכת חינוך אחידה שיצרה תרבות משותפת. בנדיקט אנדרסון הצביע על ירידת קרנה של הדת כגורם מאחד קודם ללאומיות, וכן על הדפוס שסייע לאיחוד דיאלקטים, ועל ידי כך תרבות משותפת (שבה כולם קוראים אותם עיתונים וספרים). אריק הובסבאום טען כי התחזקותה של המדינה המודרנית הביא צורך בתשלומי מיסים וצורך בגיוס המוני, לשם כך יצרו השליטים "מסורות" כדי ליצור אחידות וסולידריות בין האזרחים כדי לקשור אותם אל השלטון.

האסכולה האתנו-סימבולית

בניגוד לחוקרים המודרניסטיים, חוקרים מהאסכולה האתנו-סימבולית טוענים כי ניתן למצוא מאפיינים לאומיים עוד בימי הביניים. לטענתם, לא ניתן להפריד בין קיומן של קהילות אתניות ותרבותיות עוד בימי הביניים לבין היווצרותן של האומות המודרניות. אנת'וני סמית טוען כי מקהילות אלה שאבו התנועות הלאומיות את הגבולות האתניים ואת התשתית התרבותית והסמלית, ששימשו את הלאומים בעת המודרנית. אדריאן הייסטינגס טוען כי לא ניתן להבין את תופעת הלאומיות כראוי אם מצמידים אותה אך ורק לתקופה המודרנית. לטענתו ניתן לזהות דפוסים לאומיים באירופה כבר מהמאה ה-9.

האסכולה השלישית – הלאומיות כתופעה אנושית מקיפה

עיקרה של הלאומיות הוא זהות בין המסגרת הפוליטית למסגרת האתנית-תרבותית. שורה של מחקרים על תרבויות לא אירופיות עתיקות מצאו ראיות לקיומן של מרכיבים דומים מאוד ללאומיות המודרנית. החל מצורת החיים השבטית, שבה התקיימו בדרך כלל תודעה של מוצא משותף ודת ייחודית במקביל להתנהלותה כיחידה פוליטית. המשך בעיר המדינה, יחידה פוליטית שכמו השבט הייתה מבוססת על מוצא, היסטוריה ודת משותפות. תרבויות עתיקות אחרות כמו מצרים, סין, אדום, מואב וארם הרחיבו את היחידה הפוליטית לממלכה שלמה בלי לוותר על הסולידריות האתנית-תרבותית.

למעשה ניתן לטעון כי הלאומיות הייתה תופעה אנושית רווחת אך נחלשה מאוד באירופה בימי הביניים בה הצטרפו יחד שלושה גורמים שהחלישו את התודעה האתנית-לאומית: עלייתה של האימפריה הרומית על תפיסתה האוניברסליסטית, התפשטות הנצרות כדת אוניברסאלית והמבנה המיוחד של השבטים הגרמניים סביב מנהיגים צבאיים חזקים.

האסכולה השלישית	האסכולה האתנו-סימבולית	האסכולה המודרנית
<ul style="list-style-type: none"> • תרבויות לא אירופיות מציגות ראיות לקיומם של מרכיבים דו-מיים מאוד ללאומיות המודרנית • צורת החיים השבטית כללה תודעה של מוצא משותף במקביל להתנהלות פוליטית • תרבויות עתיקות כמו מצרים, סין, אדום, מואב וארם שמרו על סולידריות אתנית-תרבותית במקביל לקיום ממלכה פוליטית • עם ישראל בתקופת המקרא מציג אלמנטים לאומיים מובהקים 	<ul style="list-style-type: none"> • ניתן למצוא מאפיינים לאומיים בקהילות אתניות עוד בימי הביניים • אנת'וני סמית: מקהילות אלה שאבו התנועות הלאומיות את הגבולות האתניים ואת התשתית התרבותית והסמלית, • אדריאן הייסטינגס: לא ניתן להבין את תופעת הלאומיות כראוי אם מצמידים אותה אך ורק לתקופה המודרנית. לטענתו ניתן לזהות דפוסים לאומיים באירופה כבר מהמאה ה-9. 	<ul style="list-style-type: none"> • הקהילות הקדומות היו משפחתיות, שבטיות, דתיות ותרבותיות אך לא היה להן מימד לאומי • רק בתקופה המודרנית עלה מושג ה"לאום" כישות פוליטית • הסיבות לעליית הלאומיות בתקופה המודרנית נמצאות במחלוקת בין החוקרים: עליית רעיונות חדשים, שינויים טכנולוגיים, תרבותיים וכלכליים.

שלב שני: קריאה וניתוח של מגילת העצמאות עם התלמידים

ניתן להשמיע לתלמידים את המגילה מוקראת על ידי דוד בן גוריון⁷.

חלקה הראשון של המגילה עוסק בהצדקות לקיומה של מדינה יהודית בארץ ישראל והוא כולל שש הצדקות: טבעית, היסטורית, ציונית, פוליטית, הצורך להימנע מרדיפות והכרה בינלאומית. כדאי לכתוב על הלוח אילו הצדקות קיימות ולבקש מהתלמידים לזהות אותן במגילה.

7 ניתן למצוא באתר יו-טיוב בכתובת: <http://www.youtube.com/watch?v=BG95PmoeAkM>

■ לאור ההצדקות המתוארות בחלק זה של המגילה ניתן להעלות לדיון את השאלה לגבי תפיסת הלאומיות של מייסדי המדינה: כיצד ראו כותבי המגילה את הלאומיות היהודית?

■ חזרו למגילה וסמנו בה את החלקים הרלוונטיים: "בארץ ישראל קם העם היהודי", "לאחר שהוגלה העם מארצו... לא חדל מתפילה ותקווה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חירותו המדינית", "זכות העם היהודי לתקומה לאומית בארצו", "תוקף בין-לאומי לקשר ההיסטורי שבין העם היהודי לבין ארץ ישראל", "זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית" וכו'.

שלב שלישי: דיון בכיתה

מייסדי המדינה וכותבי המגילה ראו עצמם כממשיכי מורשת לאומית של עם יהודי בארץ ישראל. לאיזו אסכולה לגבי היסטוריית הלאומיות הייתם משייכים אותם? כיצד אם כן ניתן להתייחס לשנות הגלות? האם יש הבדל בין הלאומיות היהודית העתיקה ללאומיות היהודית המודרנית?

להרחבה נוספת: מסמכים בינלאומיים

כפי שמופיע במגילת העצמאות, ההכרה בינלאומית מחזקת את הקשר ההיסטורי והמורשת הלאומית של העם היהודי בארץ ישראל, ניתן לראות זאת גם בהצהרת בלפור וגם בכתב **המנדט על ארץ ישראל**. כדאי לעיין עם התלמידים בשני מסמכים אלה ולדון במשמעות של התפיסה הלאומית הכלל עולמית בזמן הקמת מדינת ישראל.

שאלת חשיבה ודיון: מה השתנה מאז? מדוע היום נשמעים קולות לא-לאומיים?

הצהרת בלפור

"ממשלת הוד מלכותו רואה בעין יפה הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, ותשתדל במיטב מאמציה להקל על השגת מטרה זו, בתנאי ברור שלא ייעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של עדות לא יהודיות בארץ ישראל או בזכויות ובמעמד המדיני של יהודים בכל ארץ אחרת".

מתוך כתב המנדט על פלשתינה, 1922

"הואיל ומעצמות הברית העיקריות הסכימו ביניהן, שהמשל המנדטורי יהיה אחראי על ביצוע ההכרזה שניתנה במקור בשני לנובמבר 1917 על ידי ממשלת הוד מעלתו הבריטי, ואשררה על ידי יתר מעצמות הברית, לצורך הקמת בית לאומי לעם היהודי בפלשתינה, בתנאי מפורש שלא ייעשה דבר אשר ייפגע בזכויותיהן האזרחיות והדתיות של הקהילות הלא יהודיות בפלשתינה, או בזכויות ובמעמד הפוליטי לו זוכים היהודים בכל ארץ אחרת; הואיל וניתנה בזאת הכרה לקשר של העם היהודי עם פלשתינה, ובזכותו לכינון מחדש של ביתו הלאומי בארץ זו... מאשרים מנדט זה, מגדירים את תנאיו כדלהלן".

מערך שיעור:

המימד הלאומי-מדיני במסורת היהודית

רקע ומטרות השיעור

בשנים האחרונות ניתן לראות בקרב לא מעט אינטלקטואלים בישראל ובעולם התייחסות ללאומיות היהודית כאל יצירה מודרנית, או במינוח הבוטה יותר, כאל המצאה מודרנית. בנוגע למקרה הישראלי טוענים חוקרים מסוימים כי עד לשלהי המאה ה-19 היו היהודים עדה דתית, חסרת עבר פוליטי ואף חסרת שאיפות פוליטיות עתידיות. התסיסה הלאומית באירופה של המאה התשע עשרה, היא שעוררה את היהודים להפסיק להתייחס לעצמם כדת בלבד, ולהמציא (!) את "האומה הישראלית" כלאום הראוי וזכאי למימוש פוליטי-מדיני.

עם זאת, המקרה הישראלי מהווה אתגר לטוענים כי הלאומיות הינה תופעה מודרנית. זאת משום שהמקרא מציג תודעה לאומית מגובשת מאוד, בהציגו למעשה את הסיפור הלאומי של עם ישראל ואת תולדות הברית שלו עם אלוהים.

שיעור זה סוקר מקורות מרכזיים מן המקרא, התפילה, חז"ל ומקורות מודרניים המציגים תפיסה לאומית יהודית. השיעור בנוי כדף עבודה המשובץ שאלות לדיון והעמקה. ניתן ללמוד אותו ביחד עם התלמידים במליאה הכללית, לתת כדף עבודה אישי או כעבודה בקבוצות.

הסיפור הלאומי של עם ישראל

וַיֹּאמֶר ה' אֶל-אַבְרָם לֵךְ-לְךָ מֵאֲרָץ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל-הָאֲרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאךָ וְאָעֲשֶׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וְאַבְרָכְךָ וְאַגְדֹּלְהָ שְׁמֶךָ וְהָיָה בְרַכָּה וְאַבְרָכָה מִבְּרַכְיָךָ וּמִקְלָלְךָ אָאֹר וּנְבָרְכוּ בְךָ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאָדָמָה (בראשית י"ב)

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֶל כָּל-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הִסְכַּת וְשָׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיִיתָ לְעַם לַה' אֱלֹהֶיךָ. י וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְעָשִׂיתָ אֶת-מִצְוֹתָיו וְאֶת-חֻקָּיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם (דברים כ"ז)

וּבַעֲוֹנֹתֵינוּ נִתְּנוּ אֲנַחְנוּ מַלְכֵינוּ כְּהִנְנוּ בְיַד מַלְכֵי הָאֲרָצוֹת בְּחָרֵב בְּשָׁבִי וּבְבִזָּה וּבְבִשְׂתָּ פָנִים כְּהַיּוֹם הַזֶּה. ח וְעַתָּה כְּמַעַט-רַגַע הִיְתָה תַחֲנוּנָה מֵאֵת יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לְהִשְׁאִיר לָנוּ פְּלִיטָה וְלָתֵת-לָנוּ יָתֵד בְּמִקְוֹם קִדְשׁוֹ לְהֵאִיר עֵינֵינוּ אֱלֹהֵינוּ וְלִתְתֵנוּ מִחַיָּה מַעַט בְּעַבְדָּתֵנוּ. ט כִּי-עַבְדִּים אֲנַחְנוּ וּבְעַבְדָּתֵנוּ לֹא עֲזָבָנוּ אֱלֹהֵינוּ וַיִּט-עֲלֵינוּ חֶסֶד לְפָנֵי מַלְכֵי פָּרַס (עזרא, ט)

הרעיון שעליו אדבר בספרי זה הוא ישן נושן: לכונן ארץ מושב לבני ישראל. מכל מלא רחב התבל נשמעות תלונות על היהודים, ולקולן יתעורר הרעיון הנרדם הזה לתחיה. לא מחזה שוא ומקסם כזב אחזה, לדבר הזה ישימו נא לב קוראי ספרי זה, לפני קראם אותו מהחל ועד כלה, לא מלבי אני בודה את הדברים על כל הקורות אותנו משנות דור ודור, אף לא את דברי האמצעים להטיב אחריתנו; החומר הדרוש לתכלית הבנין, שאני מתר, לנגדנו הוא ובידינו נתפשנו; לא נעלם הוא מעיני איש; וכל מי שרוצה לקרוא את הדרך החדשה הלזו בפתרון שאלת היהודים בשמה הראוי לה, לא יוכל לכנותה בשם "דמיון כזב", אך יתן לה תואר "השערה בלבד". (מדינת היהודים, בנימין זאב הרצל)

- מהו הסיפור שמספר המקרא? האם זהו סיפור על מלך, אדם, משפחה...?
- עם מי כורת אלוהים את בריתותיו?
- כיצד רואה עזרא הסופר את האוטונומיה הדתית שזכה לה העם?

ממלך לכהן לממלכת כהנים

כִּי-תָבֹא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ וּיְרַשְׁתָּהּ וַיִּשְׁבְּתָהּ בָּהּ וְאָמַרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כְּכָל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיבָתִי. **טו** שׁוֹם תִּשִׁים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ מִקִּרְבֵּי אַחֲרֵי תִשִׁים עָלֶיךָ מֶלֶךְ לֹא תֹכֵל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נֹכְרִי אֲשֶׁר לֹא-אַחֲרֶיךָ הוּא. **טז** נֶקֶד לֹא-יִרְבֶּה-לוֹ סוֹסִים וְלֹא-יֵשִׁיב אֶת-הַעֵם מִצְרַיִמָה לְמַעַן הִרְבּוֹת סוֹס וְה' אָמַר לָכֶם לֹא תִסְפוּן לָשׁוּב בְּדֶרֶךְ הַזֶּה עוֹד. **יז** וְלֹא יִרְבֶּה-לוֹ נָשִׁים וְלֹא יִסּוּר לָבָבוֹ וְכִסְף וְזָהָב לֹא יִרְבֶּה-לוֹ מְאֹד. **יח** וְהָיָה כִשְׁבַתְּוָם עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתָּו וְכָתַב לוֹ אֶת-מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל-סֵפֶר מַלְפָּנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם. **יט** וְהִיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל-יְמֵי חַיָּו לְמַעַן יִלְמַד לִירְאָה אֶת-ה' אֱלֹהָיו לְשִׁמּוֹר אֶת-כָּל-דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְעִשְׂתָּם. **כ** לְבַלְתִּי רוּם-לָבָבוֹ מֵאַחֲיוֹ וּלְבַלְתִּי סוּר מִן-הַמִּצְוָה יְמִין וּשְׂמֹאל לְמַעַן יֵאָרֶךְ יָמָיו עַל-מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבָנָיו בְּקִרְבֵּי יִשְׂרָאֵל (דברים י"ז)

"מלך מצרים גופו היה אחד האלים ונציגה של המדינה בפני פמליה של מעלה. בשבעה לחודש נפטר האל אל אופקו" – מספר שאנהת על מותו של פרעה. "הוא עלה השמימה ויאסף אל אתון (אלהי השמש): אברי האל היו לאחד עם יוצרה". אין הסופר המצרי נוקט כאן לשון של מליצה; הוא מביע, מנקודת ההשקפה המצרית, את מה שמבטא העברי בנוסח "ויגוע ויאסף אל עמיו". גם מושלי כנען, הכפופים לשלטונה של מצרים, פונים (בתקופת עמרנה) אל פרעה בזו הלשון: "לאדוני המלך, שמש, אלי, רוח חיי, כה אומר פלוני-אלמוני, עבדך ועפר רגליך". ההכרה באלהותו של פרעה על-ידי המצרים חייבה גם את מלכי חוץ הכפופים לו" (מתוך "המלכות בעולם העתיק ובישראל", מ. נאדל)

- מהם ההבדלים בין תפיסת המלך במקרא לתפיסת המלך בתרבויות העתיקות שסביב ישראל?
- מדוע מצווה מלך ישראל שלא להרבות סוסים, זהב וכסף ונשים? האם היה מקובל כך בעולם העתיק?
- מדוע מצווה מלך ישראל לכתוב לו ספר תורה? לפי המקרא - האם המלך קובע את חוקי העם?

כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתִגִּיד לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל. ד אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרָיִם וְאֲשָׂא אֶתְכֶם עַל-כַּנְּפֵי נְשָׁרִים וְאָבָא אֶתְכֶם אֵלַי. ה וְעַתָּה אִם-שָׁמוּעַ תִּשְׁמְעוּ בְּקוֹלִי וְשִׁמְרֶתֶם אֶת-בְּרִיתִי וְהִיִּיתֶם לִי סִגְלָה מְכֹל-הָעַמִּים כִּי-לִי כָל-הָאָרֶץ. ו וְאַתֶּם תִּהְיוּ-לִי מִמְּלַכֹּת כְּהִנֵּם וְגוֹי קְדוֹשׁ אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תִּדְבַּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. (שמות י"ט)

ישראל בגלות

"תקע בשופר גדול לחרותנו ושא נס לקבץ גלויותנו וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ לארצנו"

"שמחנה ה' א-להינו באליהו הנביא עבדך ובמלכות בית דוד משיחך, במהרה יבוא ויגל לבנו, על כסאו לא ישב זר ולא ינחלו עוד אחרים את כבודו כי בשם קדשך נשבעת לו שלא יכבה נרו לעולם ועד"

(מתוך התפילה)

- על מה מתפללים ישראל בגלות? כיצד הם רואים את מצבם ולמה הם מקווים?

"שנצטוינו לרשת את הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה. והוא אמרו להם: 'והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ'... והראיה שזו מצוה אמרו יתברך בענין המרגלים 'עלה רש כאשר דבר ה' אליהך לך אל תירא ואל תחת'..." (הרמב"ן, הוספות לספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה, ד')

- כיצד רואה הרמב"ן את יישוב הארץ? מהן המשמעויות הלאומיות של מצווה זו?

מערך שיעור: הלאומיות היהודית בתנועה הציונית

רקע

בשיעורים קודמים עמדנו על החשיבות של הלאומיות היהודית העתיקה ועל האופן שבו נשתמרה גם בתקופת הגלות. לאור זאת, נראית התנועה הציונית וההתעוררות הלאומית היהודית בעת החדשה כהמשך הרוח הלאומית של היהדות תוך מיסודה בכלים מודרניים וניצול הזדמנויות היסטוריות למימושה המחודש באמצעות הקמת המדינה היהודית בארץ ישראל.

מטרות השיעור

1. התלמידים יכירו את הסביבה הרעיונית וההיסטורית שבתוכה קמה התנועה הציונית: מדוע דווקא במאה ה-19 החלה התעוררות לאומית יהודית, וכיצד הושפעה מהקורה סביבה.

2. התלמידים יכירו את המתח הקיים בתנועה הציונית בין הוגים שהדגישו את יסוד הרצף, הציונות כ"שיבת ציון", המחדשת את היסוד הלאומי הקיים ביהדות, ובין הוגים שהדגישו את יסוד החידוש בציונות.

3. התלמידים ידונו במשמעות האלמנטים המחדשים של הציונות לעומת הלאומיות היהודית הקדומה: הניתוק בין המימד הלאומי והדתי ושאלת ההתנתקות מהעבר או המשכיותו.

מהלך השיעור

שלב א: ההתעוררות הלאומית היהודית בעת החדשה

כפי שראינו, הלאומיות היהודית העתיקה באה לידי ביטוי הן במקורות המקראיים והן בתקופת הגלות. עם זאת, בעת החדשה ניכרה תסיסה לאומית יהודית שהחלה במאה ה-19 עם תנועת "חיבת ציון" שפעלה בשנים אלה קראה לחידוש הלאומיות היהודית, ולקראת סוף המאה התפתחה לתנועה הציונית שפעלה לכינון מדינה יהודית בארץ ישראל.

את ההתעוררות הלאומית הזאת ניתן להסביר על ידי שני גורמים מרכזיים שפעלו בעוצמה בתקופה זאת: התסיסה הלאומית שהתפשטה באירופה במהלך המאה ה-19 וגילויי האנטישמיות המודרנית.

התסיסה הלאומית באירופה והשפעתה על היהדות

לתסיסה לאומית זו הייתה השפעה מכרעת על היהודים ועל צמיחתה של הדרישה הפוליטית להשבת היהודים לציון ולהקמת מדינה עצמאית. כך ניתן למצוא אצל רבים מ"מבשרי הציונות" במאה ה-19 קרבה גיאוגרפית ורעיונית למאבקים הלאומיים של התקופה. השפעה זו קיימת בוודאי גם כאשר מדובר בתומכים מאוחרים של הציונות, בפרט בקרב תומכים חילוניים שלה, שהרוח הלאומית של התקופה השפיעה עליהם להדגיש את המימד הלאומי ביהדות ולפרש את העבר היהודי בפירוש לאומי, תוך החלשת המימד הדתי ביהדות או תוך הכפפה שלו למימד הלאומי.

כך לדוגמא ניתן לראות בכתביהם של משה הס והרב צבי הירש קאלישר:

"מעט שפרצה מלחמת איטליה ... התחיל עמי שלי, עם ישראל, להעסיק את רוחי במידה גדלה והולכת ולקח את לבי שבי. דמויות בני עמי האומללים, אשר אפפו אותי בימי נעורי, שבו וניצבו לנגדי עתה ורגשות אשר הכרעתיים בקרבי זה כבר חזרו עתה להפעמיני ושוב לא נתנוני להסיח דעתי מהם ... שוב לא ביקשתי כלל להחריש את קול המצפון היהודי בקרבי; ונהפוך הוא, שקדתי על עקבותיו וחזרתי עליהם".

(משה הס, רומי וירושלים)

"למה אנשי איטליה ושאר מדינות ימסרו נפשם עבור ארץ אבותיהם, על אחת כמה וכמה ארץ כזאת... לגאון ולתפארת היא לעם ישורון אשר לאהבת ארץ אבות ירושון... וכי נופלים אנחנו מכל העמים אשר דמם ורכושם כאפס נחשבו למו נגד אהבת ארצם ועמם? שימו נא לב מה עשו אנשי איטאליען =>איטליה<, עם פולין, מדינת אונגארין =>הונגריה<, אשר השליכו נפשם מנגד... עבור נחלת ארצם, ואנחנו בני ישראל אשר הארץ המפוארה משוש לכל הארץ היא לנו למורשה... ונשים יד לפה ונהיה כאיש אשר אין רוח בו? הלא נבזינו בעיני נפשנו..."

(הכתבים הציוניים של הרב צבי קאלישר, תש"ז, עמ' כט', קכט')

גילויי האנטישמיות באירופה והשפעתם על הלאומיות היהודית

בסוף המאה ה-18 ובמהלך המאה ה-19 זכו היהודים במדינות אירופה בהדרגה בשוויון זכויות, שאפשר להם ליטול חלק בפעילות המדעית, האומנותית, הכלכלית והפוליטית. אלה פתחו ליהודים דרכים להשתלבות בחברה הכללית שלא היו פתוחות בפניהם במשך דורות ארוכים, ויצרו אצל יהודים רבים תקווה להשתלבות מלאה בתוך החברה הכללית, תוך התבוללות ונטישה מוחלטת של המסורת היהודית או תוך הצנעתה למרחב הפרטי כדת או אמונה אישית בבחינת "היה יהודי בביתך ואדם בצאתך". ואולם תקוות אלו נכזבו במידה רבה בגלל גילויי אנטישמיות שחזרו ונשנו במהלך המאה ה-19: חוסר נכונות של הציבור לקבל את השוויון החוקי של היהודים, ולא פעם גם התפרצויות קשות של פוגרומים ועלילות שווא כנגד היהודים. **אירועים אלו יצרו אצל רבים את התחושה שמהלך של התבוללות או של השתלבות לא יביא פתרון למצבם של היהודים, וממילא נוצרה אצלם דרישה למציאת פתרון לבעיית היהודים במסגרת לאומית.**

טענות כאלה ניתן לראות בדבריהם של הרצל ופינסקר:

הובלנו אליה על ידי האויב החדש, שהתנפל עלינו שעה שהיינו נתונים בתהליך של התפוררות גמורה: על ידי האנטישמיות. אני זוכר עדיין, איזה רושם עשה עלי הדבר, כשקראתי בשנת 2881, כאדם צעיר בן עשרים ושתים, את ספרו של דירינג על שאלת היהודים. הספר שהוא מלא איבה כשם שהוא מלא שאר רוח. נדמה לי, שקודם לכן לא ידעתי עוד כלל, שאני יהודי. ספרו של דירינג פעל עלי, כאילו קיבלתי חבטה על ראשי. וכך עלתה להם בוודאי לכמה וכמה מיהודי המערב, שכבר שכחו את לאומיותם בשלימות: האנטישמים חזרו ועוררו אותה בהם. אכן, מן התעוררות כזאת ועד להחלטה מודעת, כפי שהיא מתבטאת בתנועה הציונית הנוכחית, רב עדיין המרחק. אני כשלעצמי דרושות היו לי לשם כך שתים-עשרה או שלוש-עשרה שנה.

(הרצל, בפני עם ועולם: נאומים ומאמרים ציוניים, 'ציונות', 1899;
ב', 34 - 44)

המאורעות האחרונים בגרמניה הנאורה, ברומניה, באונגריה, אבל בייחוד ברוסיה, גררו בעקבותיהם מה שלא הצליחו להביא רדיפות הדמים הקשות יותר של ימי הביניים. ההכרה הלאומית, אשר באה לידי ביטוי רק בייסורים עקרים על קידוש השם, התפרצה לעינינו כיום, בקרב היהדות הרוסית והרומנית, בתנועה שאינה יודעת מעצור לעבר ארץ-ישראל. ואף שתנועה זו נכשלה עד כה מבחינת ההישגים שהשיגה, עדיין היא מצביעה על חושו הבריא של העם, שבא לידי הכרה, שנחוצה לו מולדת. הניסיונות הקשים, שנתנסה בהם, עוררו בעם תגובה, שמשמעותה שונה לגמרי מאותה סובלנות פטליסטית, שראתה בסבלותינו את ידו המענישה של האלהים. גם על ההמון החשוך של יהדות רוסיה לא עברו העקרונות של התרבות המודרנית ללא רישום. מבלי להתכחש ליהדותו ולאמונתו מתמרמר הוא עד עמקי נפשו על ההתעללות הבלתי צודקת, שרק משום כך אין נותנים את הדין עליה, משום שבעצם האוכלוסייה היהודית היא זרה בעיני הממשלה הרוסית.

(י"ל פינסקר: מבשר התחיה הלאומית, 'אוטואמנציפציה', 1882 ,
(74 - 84)

שלב ב: מאפיין חדשני בלאומיות היהודית המודרנית: הפרדה בין המימד הדתי למימד הלאומי

ראינו שלאומיות היא תופעה שהייתה קיימת גם לפני התקופה המודרנית. אך עם זאת ניתן להצביע על החידוש של התקופה המודרנית בחידוד התפישה של הלאומיות כמוקד זהות נבדל מן הדת. גם בתקופה המודרנית לא בכל מקום היתה הלאומיות מנותקת מן הדת, ורבות מן התנועות הלאומיות נתמכו על ידי תפישות דתיות של בני הלאום, אך האופציה של זהות לאומית שאיננה תלויה בזהות הדתית מאפיינת את התקופה המודרנית. במובן זה, גם התנועה הלאומית היהודית היא בגדר חידוש, ואיננה המשך רציף של המסורת היהודית או של הזהות היהודית העתיקה. הגדרת הזהות היהודית באופן שמאפשר מחד הכלה של יהודים שאינם מאמינים בתורת ישראל כחלק מוביל ובלתי נפרד מזהות זו, ומאידיך לראות בזהות זו זהות לאומית ולא אתנית בלבד או מסורתית כפי שהיה מקובל בקרב יהודים שהתרחקו מזהותם הדתית בתקופה המודרנית, יש בה חידוש מובהק.

החיבור הטבעי של הדת והלאום בתודעה היהודית המסורתית אפשרו לציבור המסורתי וגם לצעירים שהתרחקו מקיום תורה ומצוות להזדהות בצורה פשוטה וטבעית עם הרעיון הלאומי. דבר זה ניכר בריכוז הפעילות של התנועה הציונית ברוסיה בבתי הכנסת, או במוטיבים המקראיים והמסורתיים שהיו דומיננטיים מאוד גם במערכות החינוך של המפלגות הלא-דתיות בתנועה הציונית.

שאלה לדיון: האם אפשרית הבחנה מוחלטת בין המימד הדתי למימד הלאומי בזהות היהודית? בחנו את המציאות הישראלית – האם אתם מזהים אלמנטים דתיים שאנחנו מזהים כלאומיים?

ניתן לראות דוגמאות להבחנה זאת בכתביהם של לילינבלום ואחד העם:

אבל הדת הישראלית היא דת לאומית- יוסיף השואל- ואחד מסימני לאומיות ישראל. כן הוא, הנני מודה בזה – יענה החופשי – אבל היא רק אחד מסימני הלאומיות, כמו השפה, הארץ, ההכרה הפנימית, משאת הנפש וכו'. והנה מנויה וגמורה, כי הצרפתי היושב באמריקא ומדבר אנגלית לא חדל להיות צרפתי כל זמן אשר ליבו לעמו, חפץ בהצלחתו, נכון לעבוד לטובתו ונקרא על שם עמו בחפץ לב. הרי שהלאומיות לפי המבט האירופי אינה תלויה בכל סימניה יחידו דווקא, ודי באיזו מהם...

ובמה איפוא, לדברך, יהיה היהודי יהודי? – ישאל השואל. לפי מבטנו אנו – אומר החופשי – עיקר הלאומיות לבני עם ידוע הוא בלב. ורואים אנו עוד, כי המבט הלאומי בזה הוא יותר קנאי ממבט הדת. המבט הלאומי, השופט בזה על פי הדעות המוסכמות בעולם, יכול להבדיל איזו אישים מן הלאום על יסוד רגשי לבם ומעשיהם בנוגע לעמם, ואין לך איש יהודי לאומי שיאמר, למשל, על הידוע מאיר, עורך המכתב עתי הקתולי בשפת צרפת sioluaG שהוא יהודי; אבל המבט הדתי אינו מבחין בין יהודי ליהודי, ואוסר לנו להושיט למאיר זה מאכל אסור או לשתות כוס חמים מן המיחם שערך לעצמו בשבת. הדת אינה מוותרת על זכותה וכבר החליטה: ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא.

(כל כתבי משה לייב ליליענבלום, 'תשובה כהלכה', המליץ, 1899; ג' (201 - 202),

לפני איזו שנים... התחלתי לעבוד עבודתי כתור סופר וחובב ציון, וכשהייתי מתבונן אז לפעמים ביני לבין עצמי על הדרך הארוכה והקשה אשר לפנינו ועל כוחות העם הפזורים והנפרדים, היה הספק מתגנב אל לבי וקורא ממעמקים: "מה העבודה הזו לכם? אומה כזו, שבניה נכונים תמיד לרדוף איש את אחיו על דבר קוצו של יו"ד, לירד איש לחיי חברו בשביל איזה חסר או יתיר בנוסח התפילה, וכי אומה כזו מוכשרת עוד לעבודה לאומית גדולה, שאינה נעשית אלא בקיבוץ הכוחות כולם ובעזיבת כל הקטטות הפרטיות שבין הכתות השונות?" - והנה גם אז בא מכתב אחד של רב גדול מראשי חובבי ציון, אשר נפל בידי במקרה, וגרש את המחשבות המעציבות מלבי והוסיף אומץ לאמונתי. במכתב ההוא דיבר הרב, הוא ר' מרדכי עליאשברג ז"ל, נכבדות על אודות "שני מיני חברים" שבחובבי ציון: 'דתיים', אשר לאומיותם היא 'אש-דת', ו'טבעיים', אשר אהבתם לעמם היא 'אש הבאה מן ההדיוט', ועל דבר ההכרח לחבר שני אלה יחד 'לטובת הלאום'. לשמוע דברים כאלה מפי אחד מגדולי הרבנים לא פיללתי מעולם, ותהי בעיני מציאות רב כזה בתוך חובבי ציון כעד נאמן על הכוח הנפלא אשר בחיבת ציון לפשט העקמומיות ולקרר את הרחוקים.

(כל כתבי אחד העם, 'דברי שלום' (תשובה גלויה לאחד הרבנים), המליץ, ל' בתשרי - ב' בחשוון תרנ"ה 1894); , (נו)

וכן את דבריו של הרב צבי הירש קאלישר המדגיש את החיבור בין הלאום היהודי לדת היהודית:

מה שנוגע ללאומיות; הרי יש לנו די דוגמאות, איך נותנים עמים אחרים מרכושם ומדמם, כדי להשיג מחדש את לאומיותם שאבדה להם מזמן, ושום קורבן אינו יקר מדי להם, כדי להשיג אותה; על אחת כמה וכמה אנו היהודים, שלאומיותנו קשורה קשר אמיץ כל כך לדתנו הקדושה, האם אנו נפול בזה בהשוואה לעמים אחרים?

(הכתבים הציוניים של הרב צבי קאלישר, מאמר ב- *tilearsI reD*, 1863, קצד)

שלב ג: התנועה הציונית בין רצף לחידוש

התנועה הציונית כתנועה לאומית הכילה בתוכה מאפיינים ייחודיים כפי שראינו, בין השאר בהגדרה העצמית המובהקת שלה המאפשרת את הכלתם של יהודים שאינם מאמינים בתורה במסגרת הזהות הלאומית. עם זאת, יש לה מאפיינים רבים הדומים וממשיכים את המימד הלאומי שהיה קיים ביהדות ובעם ישראל מאז העת העתיקה, גם אם היה משולב במימד דתי. התנועה הציונית מהווה בהרבה מובנים מופע אחד בתוך התופעה הארוכה של הלאומיות היהודית הנמשכת מן העת העתיקה ועד ימינו, וכך ראו אותה גם רבים מהוגיה.

דוגמאות לכך ניתן לראות בכתביהם של משה הס ובן גוריון:

עם-ישראל... עמד איתן בפני סערות העולם משך אלפיים שנה – ומכל קצווי תבל, מקום אך שמה הטילוה נחשולי המאורעות, נשא תמיד, ונושא עוד כיום הזה, את עיניו לעבר ירושלים. מתוך אינסטינקט הגזע הנאמן, המרגיש נכוחה בתפקידו התרבותי-היסטורי להביא אחדות ואחוזה לעולם ולבני האדם בשם ריבון כל העולמים, הוא האחד הוא הכל, השכיל העם הזה לצרור את לאומיותו בצרור דתו, משמרת לפנים ממשמרת, ולקשר את שתיהן קשר לא יינתק בארץ האבות אשר נועדה לו לעולם ועד. ...

(משה הס, רומי וירושלים: וכתבים יהודיים אחרים, 'רומי וירושלים',
(1862, 26 - 25)

מאחרי האסון הלאומי האחרון שלנו - תבוסת בר כוכבא - אין אנו מתקיימים כחטיבה לאומית-פוליטית. ביחסי עמים לא הובאה בחשבון האומה העברית. היו יהודים שנאים ומבוזים, היו יהודים מועילים ונחוצים, היו גם יהודים שעוררו חמלה וקיבלו חסות - אבל לא היה עם יהודי כגורם פוליטי. בלי חישוקי המולדת נתפרק העם ונתפזר לרסיסים כשברי כלי מנופץ, אשר לא יתאחו. ... אף פעם לא ניכרת בנו הרצון לשוב להיות עם. ... אף פעם לא פסקה אמונתנו בתחיית המתים הלאומית.

(בן גוריון, ממעמד לעם: פרקים לבירור דרכה וייעודה של תנועת

הפועלים, ד:ער אידישער קעמפער, ניו-יורק, 14.11.1917; 'עם
הצהרת אנגליה', 18)

עם זאת, בתוך התנועה הציונית התקיים מראשיתה מתח בין הוגים שהדגישו את יסוד הרצף – בין אם הבינו את הלאומיות היהודית המודרנית בכלים דתיים (כמו ההוגים הרבניים והדתיים בקרב חובבי ציון והתנועה הציונית) ובין אם ראו בה התחדשות של היהדות ויציקתה לתוך דפוסים מודרניים – לבין הוגים שהדגישו את יסוד החידוש וראו בציונות התנערות חלקית או אפילו מלאה מן העבר היהודי.

יוסף חיים ברנר היה מבטא חזק של תפיסת החידוש בציונות, כפי שניתן לראות בקטעים להלן:

אנחנו היהודים החופשיים, אין לנו וליהדות ולא כלום; רגש האדם בנו יכול להתייחס בשנאה גמורה לכל העבר שלנו, לכל ההיסטוריה שלנו, באי כבוד לבעל הרעיון 'המשיחי' בכבודם ובעצמם, שלא הורישו לדורות הבאים אחריהם מלבד ספרי הבל בדרוש ובפלפלא אוריינת; העבר שלנו הוא מחפיר, העבר של אמונה במשיח רוכב על חמור והתעסקות בהבלי ה'זוהר', בספרות הרבנית ובכל אותן המצוות המעשיות, תפילין דרבנו תם עד שמירת שבת ועד בכלל

(יוסף חיים ברנר, "בעתונות ובספרות", הפועל הצעיר, שנה רביעית, 3)

"כל הלגנדה שלנו, שאנו "עם הנבחר", אינה אלא כשאר לגנדות! עמנו לא היה מעולם "עם הנבחר" – בכל אופן, זה אלפים בשנים, שאיננו אף מדרגה פחותה קצת מעם הנבחר. כל המליצות הלאומיות על "המארטירולוגיה הארוכה" וכו' ועל "התפילה הרוממה" וכו' אינן בעיני אלא טעות מרה, גאון נפוחה, שקר ואחיזת עינים. עם שהוא בגלות, כלומר, עם שאינו אדון לעצמו ולחיו, אלא שהוא מדרס לכל רגל – עם כזה יהא אפילו כולו עשרת אלפים הרוגי-מלכות, יהא אפילו כולו שפינוזים והיינים, אינו כבר עם הנבחר...

אני בהסתכלות בעברנו, שכולו יסורי-שוט מחפירים, ובחשבון-עולמנו על ידי עצמנו עומד פה. והחשבון נעשה, כאמור, לא בשביל איזו תוצאות בשביל היום, שהרי אם גם צרות היום ומכאובי היום

הינם המשך ישר מן העבר, אבל דאגות היום הנן אחרות, אחרות לגמרי, והשאיפה-לבנין של היום אינה יכולה למצוא כל חומר ולבנים בשבילה באותו "העבר הגדול".

(יוסף חיים ברנר, לְבָרוֹר הַעֲנִין)

המתח בין הציונות כ"שיבת ציון", שהדגישה את ההמשכיות ההיסטורית של הלאומיות היהודית והציונות כ"כשילת הגלות", שביקשה להתנער מהעבר היהודי והדגישה את החידוש של הציונות, הוא מובהק. עם זאת, נראה שאי אפשר להבין את הצלחת הציונות ואת הקמת מדינת ישראל במנותק מן ההיסטוריה היהודית הארוכה ומן הדומיננטיות של המרכיב הלאומי בתוכה. ההתעלמות ממימדים אלו והתרכזות רק ברקע המודרני של הלאומיות היהודית, יוצרים קושי בהבנת ההצלחה הייחודית של הלאומיות היהודית.

כפי שניתן לראות יפה בדבריו של הרצל:

"אינני מטיף לאיזה אידיאל חדש, כי ישן נושן הוא. זאת היא מחשבת כלנו – וזה כחה – עתיקה לימים היא כהעם עצמו, שלא חדל מעולם, אף בעתות קשות ורעות, לדגול בשמה. נפלא הדבר, כי אנחנו היהודים חלמנו את החלום המלכותי הזה במשך הלילה הארוך של דברי-ימינו. והנה האיר היום. עלינו רק להעביר את השנה מעינינו, לחלץ את עצמותינו ולהפוך את החלום לדבר שבמציאות" (בנימין זאב הרצל, פתרון לשאלת היהודים, 1896)

שאלה לדיון: אילו מאפיינים של הציונות ממשיכים את המימד הלאומי היהודי הקדום ואילו הם לדעתכם מודרניים?

אודות המכללה למדינאות

המכללה למדינאות נוסדה בשנת תשס"ז 2007 במטרה להצמיח מנהיגות ציבורית בעלת חזון מעמיק, זהות יהודית מפותחת, ידע נרחב ויכולת אישית להוביל את מדינת ישראל למימוש יעדיה ההיסטוריים.

אנו מאמינים שמנהיגות כזו תצמח מתוך לימוד מעמיק ורב תחומי של שאלות זהות וסוגיות מדיניות, העומדים בראש סדר היום של העם היהודי ומדינת ישראל, יחד עם ליווי אישי ופיתוח קבוצתי בקרב צעירים המהווים את עתודת המנהיגות בחברה הישראלית.

